

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НН ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ISSN 2078-1431

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск 2 (17)

Ужгород
2016

УДК 327 (477)

ББК 66.011.3 (4 Укр)

Г 36

Редакційна рада збірника:

- Студеняк І.П. - доктор фізико-математичних наук,
професор (голова)
- Луговий В.І. - доктор педагогічних наук, професор
- Лендзель М.О. - доктор політичних наук, професор
- Вовканич І.І. - доктор історичних наук, професор
- Устич С.І. - доктор соціологічних наук

Редакційна колегія:

- Артьомов І.В. - кандидат історичних наук, доцент
(голова)
- Кляп М.І. - кандидат педагогічних наук, доцент
(відповідальний редактор)
- Тодоров І.Я. - доктор історичних наук, професор
- Черленяк І.І. - доктор наук з державного управління,
професор
- Динис Г.Г. - кандидат юридичних наук, доцент
- Свеженцева О.І. - кандидат історичних наук, доцент
- Серета Л.І. - провідний спеціаліст ННІЄД

*Рекомендовано до друку науковою радою
НН Інституту євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ»
(протокол № 5 від 15 листопада 2016 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації КВ № 20545-10345ПР,
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.*

© Навчально-науковий інститут
євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «УжНУ», 2016

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY «UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY»
ER INSTITUTE OF EUROPEAN INTEGRATION STUDIES

ISSN 2078-1431

**GEOPOLITICS OF UKRAINE:
HISTORY AND MODERN TIMES**

Collection of scientific papers

Issue 2 (17)

Uzhhorod
2016

УДК 327 (477)

ББК 66.011.3 (4 Укр)

Г 36

Editorial Council

- I. Studenyak - Doctor of Sciences (Physics and Mathematics),
Professor (Head of the Editorial Council)
- V. Luhovyi - Doctor of Sciences (Pedagogics), Professor
- M. Lendel - Doctor of Sciences (Politology), Professor
- I. Vovkanych - Doctor of Sciences (History), Professor
- S. Ustykh - Doctor of Sciences (Sociology)

Editorial Board

- I. Artyomov - Candidate of Sciences (History), Associate
Professor (Head of the Editorial Board)
- M. Klyap - Candidate of Sciences (Pedagogics), Associate
Professor (Executive Editor)
- I. Todorov - Doctor of Sciences (History), Professor
- I. Cherlennyak - Doctor of Sciences (Public Administration),
Professor
- G. Dynys - Candidate of Sciences (Law), Associate
Professor
- O. Svyezhentseva - Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor
- L. Sereda - Leading specialist of the ERI of European
integration studies

This journal is recommended for printing by the Scientific Board of the Educational and Research Institute of European Integration Studies of the Uzhhorod National University (Protocol No. 5, November, 15, 2016)

State registration Certificate of journal KB № 20545-10345ПП was issued by the Ministry of Justice of Ukraine at January, 15, 2014.

© Educational and Research Institute of
European Integration Studies
SU «UzhU», 2016

ЗМІСТ

Лендбел Мирослава, Свеженцева Оксана. Інтеграція в європейський освітній і науковий простір на прикладі міжнародної співпраці ДВНЗ «УжНУ»	7
Тодоров Ігор, Тодорова Наталія. Геополітичний проект Міжмор'я і російська агресія	27
Черленяк Іван. Розвиток інститутів публічної та політичної відповідальності як фактор соціокультурної інтеграції України з ЄС	41
Артьомов Іван. Інноваційний університет – важливий інструмент інтегрування в європейський освітній і науковий простір	65
Динис Георгій. Сучасні гібридні збройні конфлікти: правові аспекти (приклад агресії Російської Федерації проти України)	102
Грубінка Ігор. Напрями вдосконалення кредитного забезпечення аграрних підприємств в Україні крізь призму іноземного досвіду його здійснення	112
Дюгованець Олеся. Вплив економічної інтеграції на транскордонне венчурне фінансування	123
Кляп Маріанна. До питання використання інформаційних технологій у реформуванні української освіти	144
Менджул Марія. Поновлення територіальної цілісності України в умовах кризи глобальної системи безпеки	166
Сойма Світлана. Торговельно-економічне співробітництво України та ЄС	174
Шелемба Михайло. Проблеми геополітичної ідентичності електорального простору України: регіональний та соціокультурний вимір	183

Штулер Ірина. Воєнно-економічна безпека України в сучасному геополітичному просторі	206
Грін Олександр. Міжнародно-правове значення встановлення державного кордону між СРСР та ЧСР згідно з радянсько-чехословацьким договором про Закарпатську Україну 29 червня 1945 року	221
Копинець Юрій. Нормативно-правова база та міжнародні інструменти захисту прав національних меншин	233
Марина Мірела. Геополітичні аспекти розвитку міжнародного туризму в Україні	257
Діус Наталія. Історіографія, сутність, методологічні основи та тенденції розвитку геополітичної проблематики України	274
Зуб Світлана. Міграція як чинник політичних трансформацій Європи: наслідки для країн Вишеградської четвірки та України	289
Іванов Максим. Деякі аспекти правового режиму перетину українсько-словацького кордону жителями прикордонних територій	298
Іванова Марія. Державне управління системою вищої освіти та глобальні тенденції і проблеми епохи «суспільства знань»	311
Корнута Іван. Геополітика Південно-Китайського моря: інтереси ключових гравців	333
Хоход Тетяна. Релігійно-політичні чинники сучасного розвитку Європейського Союзу	343
Тодоров Ігор. Рецензія на монографію Руценка І.П. «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога» (Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015. – 268 с.)	349

*Мирослава Лендъел,
доктор політичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи*

*Оксана Свеженцева,
кандидат історичних наук, доцент,
начальник відділу міжнародних зв'язків
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ІНТЕГРАЦІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ І НАУКОВИЙ ПРОСТІР НА ПРИКЛАДІ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ ДВНЗ «УЖНУ»

У статті визначено основні напрями міжнародної співпраці Ужгородського національного університету, також йдеться про завдання інтернаціоналізації освіти, впровадження міжнародного виміру у навчання, викладання, науково-дослідну роботу університету. Охарактеризовано основні напрями співпраці між сторонами-партнерами – академічна мобільність студентів, докторантів, викладачів, розробка спільних освітніх програм, реалізація спільних міжнародних проектів.

Ключові слова: *ДВНЗ «УжНУ», міжнародне співробітництво, академічна мобільність, семестрове навчання, міжнародні проекти, інтернаціоналізація освіти.*

В статье определены основные направления международного сотрудничества Ужгородского национального университета, авторы пишут о задачах интернационализации образования, внедрения международного измерения в обучение, преподавание, научно-исследовательскую работу университета. Охарактеризованы основные направления сотрудничества между сторонами-партнерами – академическая мобильность студентов, докторантов, преподавателей, разработка совместных образовательных программ, реализация международных проектов.

Ключевые слова: ГВУЗ «УжНУ», международное сотрудничество, академическая мобильность, семестровое обучение, международные проекты, интернационализация образования.

The main directions of Uzhhorod National University international cooperation, the tasks of the education internationalization, the implementation of the international dimension in education, teaching and research work of the university are being described in the article. The authors of the article characterizes principal dimension of cooperation with partner-parties – students` academic mobility, doctoral students, academic staff, development of joint education programs, implementation of joint international projects.

Keywords: SU "UzhNU", international cooperation, academic mobility, semester abroad studies, international projects, education internationalization.

Ключовим вектором формування сучасної освітньої політики країн Європи та світу є інтернаціоналізація та модернізація освіти. Цей процес зумовлений глобалізацією сучасного світу, розвитком міжнародної співпраці, економічною, політичною, соціальною та культурною інтеграцією країн. Трансформаційні процеси, що відбуваються в українській освітній системі, спрямовані на формування глобального мислення, толерантності, навичок міжкультурної комунікації, підготовку конкурентоспроможних спеціалістів на міжнародному ринку праці. Організаційна стратегія інтернаціоналізації освітнього простору в Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет» (далі – ДВНЗ «УжНУ») спрямована на визначення цілей і завдань інтернаціоналізації освіти, впровадження міжнародного виміру в навчання, викладання, освітні послуги, стимулювання факультетів щодо розвитку міжнародної діяльності на інституційному рівні тощо. Географічне розташування Ужгородського національного університету та досвід вищих навчальних

закладів провідних країн центрально-східного європейського регіону – Польщі, Чехії, Словаччини і Угорщини щодо цілеспрямованого здійснення поетапних кроків у сфері освіти з метою інтеграції до ЄС, що становить значний інтерес не тільки для нашого університету, а й України в цілому, стали визначальними у виборі стратегії міжнародного співробітництва та стратегічних партнерів. Пріоритетним напрямом розвитку УжНУ є інтернаціоналізація освіти та пошук нових форм міжнародного співробітництва, що сприяє гармонізації української та європейської освіти.

Пріоритетним напрямом інтернаціоналізації інституційного освітнього простору ДВНЗ «УжНУ» є встановлення партнерських відносин між закладами вищої освіти. На сьогодні, з метою підсилення ролі інноваційних процесів у дослідницьких розробках, ДВНЗ «УжНУ» активно співпрацює з 90 закордонними партнерами, з яких понад 30 угод укладено у період двох останніх навчальних років. В укладених угодах з науковими установами та вищими навчальними закладами визначено основні потенційні сфери співробітництва, враховуючи сильні сторони та потреби партнерів та досягнуто домовленості про спільні дії в освітній та науковій сферах, формуванні інновацій.

Активізація розвитку міжнародної освітньої діяльності країни зумовлюється появою нових моделей надання освітніх послуг, виникненням нових типів провайдерів наукових пропозицій, зокрема мова йде про міжнародні рейтинги, асоціації, консорціуми, основним завданням яких є визначення стратегічних орієнтирів міжнародного співробітництва університетів, які сприймаються як центри поширення знань, навичок, формування наукових пропозицій та соціальних інновацій.

ДВНЗ «УжНУ» є повноправним членом Європейської Асоціації Університетів, яка представляє та підтримує вищі навчальні заклади країн-учасниць, об'єднує їх в унікальний форум для співпраці та надає можливість слідкувати за останніми тенденціями в політиці вищої освіти і науки.

У 2015 році ректор презентував Ужгородський національний університет на загальних зборах Конференції ректорів Дунайського регіону, що й стало завершальним кроком вступу університету до об'єднання. При голосуванні всі присутні представники проголосували за вступ ДВНЗ «УжНУ» до Конференції. Конференція ректорів Дунайського регіону організовує симпозиуми, семінари, літні школи і бере участь в проектах, фінансованих ЄС. ДВНЗ «УжНУ» отримав можливість активно долучитися до робочих груп з пріоритетних напрямів Європейської Стратегії для Дунайського регіону. Саме нові можливості і стали метою нашого вступу до спільноти європейських вишів.

До того ж у квітні 2015 року в Ужгородському національному університеті дев'ять українських та зарубіжних вузів підписали Меморандум про створення Міжнародного консорціуму університетів. Мета створеного Консорціуму – налагодження і координація міжінституційної співпраці у сферах академічної мобільності, наукових досліджень, технологічних розробок та інновацій, підвищення конкурентоспроможності на національному та міжнародному рівнях.

*Підписання Меморандуму про створення
Міжнародного консорціуму університетів, 23 квітня 2015 р., м.Ужгород*

Меморандум про створення Міжнародного консорціуму університетів підписали представники таких вищих навчальних закладів: Ужгородський національний університет, Євразійський національний університет ім. Гумільова в Астані (Казахстан), Вища школа бізнесу – Національний Університет Луїса (Польща), Поморська академія у Слупську (Польща), Західний університет ім. Васіле Голдіша (Румунія), Університет Бабеш-Бояї (Румунія), Університет ім. М. Ромеріса (Литва), Братиславський економічний університет (Словацька Республіка), Мукачівський державний університет, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Український католицький університет, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Карпатський університет імені Августина Волошина.

Основними напрямками співпраці між сторонами-партнерами стала організація спільних конференцій,

симпозіумів, семінарів, інших наукових форумів; підготовка та видання спільних навчальних і наукових публікацій; академічна мобільність студентів, докторантів, викладачів; розробка спільних освітніх та освітньо-наукових програм, налагодження спільного керівництва докторантами; налагодження взаємовигідного співробітництва з органами влади, бізнесом, іншими зацікавленими сторонами; розробка, просування та реалізація спільних проектів до національних та міжнародних донорів.

Важливим для подальшої співпраці, підготовки спільних проектів з провідними вищими навчальними закладами є приєднання нашого вишу до Східноєвропейської міжнародної мережі університетів з центром у м. Люблін (Польща). Відповідний Договір про приєднання до цієї мережі було підписано ректором у березні 2016 року.

Пріоритетними напрямками міжнародної діяльності визнано забезпечення якості інтернаціоналізованої освіти, встановлення європейського партнерства, запровадження нових форм співробітництва, заохочення студентів до участі в міжнародних програмах, проектах, науково-дослідницькій діяльності тощо.

Базуючись на Законі України «Про вищу освіту» [1] та «Положенні про порядок реалізації права на академічну мобільність» [2], затвердженому постановою КМУ від 12.08.2015р. №579, в Ужгородському національному університеті розроблено «Положення про академічну мобільність студентів». Це Положення регламентує діяльність університету щодо організації академічної мобільності студентів і встановлює загальний порядок організації програм академічної мобільності студентів на території України і за кордоном.

У 2014 році ДВНЗ «УжНУ» приєднався до європейської освітньої програми Erasmus+. Ця програма дозволяє забезпечити мобільність студентів та викладачів на основі стипендій, що надаються Європейським Союзом та покриває витрати на навчання й проживання.

Відділом міжнародних зв'язків розроблено та підготовлено близько 45 договорів з предметними додатками із європейськими університетами. Підписані договори створили можливість для бакалаврів, магістрів, та для викладачів безкоштовно навчатися або стажуватися у провідних європейських вишах.

У цьому напрямі розпочато серйозну роботу із забезпечення англomовних курсів та навчально-методичних комплексів для студентів іноземних країн, що навчатимуться в УжНУ за програмою Erasmus+. Основні напрями, за якими буде здійснюватися мобільність: економіка, історія, державне управління, політологія, країнознавство, право, соціологія, біологія, стоматологія, математика, інформатика, фізика, бізнес-адміністрування, сільськогосподарські науки.

Протягом 2015–2016 н.р. студенти та викладачі УжНУ взяли активну участь у різних програмах академічної мобільності за кордоном: кредитна мобільність, семестрове навчання, навчальна і виробнича практика, мовне та наукове стажування. 7 студентів, 1 аспірант та 7 викладачів отримали стипендії Erasmus + на навчання/стажування за кордоном, а саме у партнерських університетах:

- в Університеті Миколаса Ромеріса (Литва)
- в Університеті м.Фоджія (Італія)
- в Західному університеті імені Васіле Голдіша в м.Арад (Румунія)

- в Університеті м.Орадея (Румунія)
- в Пан-Європейському університеті м.Братислава (Словаччина)

Студенти УЖНУ в Університеті м. Фоджія (Італія)

Продовжується активна співпраця між УЖНУ та Поморською Академією у Слупську. Вже систематичним є семестрове навчання наших студентів у польському вищому навчальному закладі за різними напрямками та спеціальностями. У 2015-2016 навчальному році 41 студент мав можливість навчатися у цьому навчальному закладі. У семестровій програмі беруть участь студенти гуманітарних та природничих факультетів.

Відповідно до чинної Програми співробітництва між Міністерством освіти Словацької Республіки та Міністерством освіти і науки України про співробітництво та обміни в галузі

освіти викладачі факультету суспільних наук та студенти філологічного факультету пройшли наукове стажування на різних факультетах Пряшівського університету, в Університеті імені Я.А. Коменського (Братислава), Трнавському університеті, Гімназії ім. Павла Горова у Михайлівцях. Щорічно у цій програмі беруть участь близько 45 студентів.

Студенти УжНУ під час Літньої школи у Пряшеві (Словаччина)

Близько 40 студентів ДВНЗ «УжНУ» різних спеціальностей традиційно проходять семестрове навчання в Будапештському університеті ім. Етвеша Лоранда (Угорщина).

Університет імені Миколаса Ромеріса у липні 2015 року приймав на практику магістрантів «Державної служби», а також у випадку отримання ліцензії на спеціальність «Електронне врядування» розпочне роботу щодо спільної програми підготовки магістрів із цієї спеціальності. Буде розглядатися можливість підписання чотирьохсторонньої угоди між Міністерством внутрішніх справ Литви, Закарпатською обласною радою та двома вишами про співпрацю у сфері підготовки службовців.

Загалом студенти та науковці нашого університету беруть участь в різних міжнародних конференціях та семінарах, а також проходять стажування в рамках стипендіальних програм міжнародних фондів: OeAD, DAAD, Fulbright, Вишеградського фонду, Рамкової програми SAIA, фонду імені Кіркланда. Студенти-медики беруть участь у програмі IFMSA SCOPE (всього понад 500 відряджень у 2015-2016 році).

Позитивним показником порівняно з минулими навчальними роками є динаміка кількості іноземців, які стали учасниками академічної мобільності у нашому університеті протягом 2015-2016 н.р.

Зокрема, магістр історичного факультету Поморської академії в Слупську Якуб Горзен навчався під час другого семестру поточного навчального року на історичному факультеті ДВНЗ «УжНУ».

Магістранти Євразійського національного університету імені Л.Н. Гумільова (м. Астана, Республіка Казахстан) С.І. Рубан, Т.Ю. Онучко, О.М. Аментай стажувалися на кафедрах країнознавства, політології та міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ».

З метою підвищення якості надання освітніх послуг в нашому виші до читання лекцій залучаються іноземні фахівці з математики, філології, міжнародних відносин, медицини. Зокрема, лекції для наших студентів прочитали: видатний мислитель і діяч сучасності, академік Богдан Гаврилишин, депутат Європарламенту від Словаччини Іван Штефанец, директор українсько-німецького наукового об'єднання Дарина Блохин (ФРН), професор Марк Ділан (США) та інші.

Лекція академіка Богдана Гаврилишина, 19 жовтня 2015 р., Ужгород

В рамках стажування за програмою Erasmus+ наш університет відвідав викладач факультету фізичного виховання та спорту Університету Бабеш-Бояї (Румунія) Александр Муресан, який пройшов стажування на загальноуніверситетській кафедрі фізичного виховання УЖНУ.

Забезпечення високої міжнародної культури навчального закладу сприяє створенню позитивного клімату, міжнародному співробітництву викладачів і студентів, підвищенню міжнародного престижу й репутації, формуванню полікультурної свідомості, глобального мислення випускників.

Важливі вектори розвитку університету обговорюються ректором професором В. Смоланкою під час офіційних візитів до університету відомих дипломатів і посадових осіб провідних країн: Міністра зовнішньої економіки та закордонних справ Угорщини Петера Сярто, Віце-прем'єр-міністра закордонних справ Словацької Республіки Мірослава Лайчека, Віце-міністра оборони Литовської Республіки

Маріуса Белічки, Посла Канади в Україні Романа Ващука, Генеральних консулів Словаччини, Угорщини, Польщі, Румунії, Керівників зарубіжних наукових та освітніх закладів, Координаторів стипендіальних програм. Систематично в різних заходах брали участь Генеральний консул Словацької Республіки в м. Ужгород Янка Буріанова, консули Генерального консульства Угорщини в м. Ужгород, Генеральний консул Румунії в м. Чернівці Елеонора Молдован. У жовтні 2015 року УжНУ відвідав голова Представництва Європейського Союзу в Україні Ян Томбінський, який відкрив інформаційний центр ЄС у нашому університеті. Важливою подією у розвитку міжнародної співпраці стало урочисте засідання Вченої ради, присвячене 70-річному ювілею Ужгородського національного університету, в якому взяли участь понад 80 науковців з відомих вишів дев'яти країн – Словаччини, Польщі, Угорщини, Чехії, Румунії, Німеччини, Литви, Швейцарії, США.

Doctor Honoris Causa

Важливими подіями у міжнародному житті університету є присвоєння та вручення почесних звань Doctor Honoris Causa відомим європейським науковцям за особисті наукові досягнення та розвиток і поглиблення співпраці з ДВНЗ «УжНУ», зокрема професору, доктору медичних наук, ректору Карлового університету Томашу Зімі (Чехія); професору, доктору медичних наук, директору департаменту дерматології та алергології Університету Людвіга-Максиміліана Томасу Ружичці (Німеччина); доктору наук, професору, продекану факультету математики, фізики та інформатики Університету ім. Коменського у Братиславі Петеру Кушу (Словаччина); професору, доктору медичних наук, професору Магдебурзького університету ім. Отто-фон-

Гуеріхе Міхаелю Лютке (Німеччина); професору, доктору юридичних наук, міністру юстиції Угорщини Ласло Трочані.

*Вручення диплома про присвоєння почесного звання
Doctor Honoris Causa УжНУ доктору медичних наук,
професору Томасу Ружичці*

ДВНЗ «УжНУ» здійснював виконання проектів у рамках транскордонної програми «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна» за такими темами: «Система космічного захисту від надзвичайних ситуацій: транскордонна система для передбачення надзвичайних природних явищ на основі використання супутникових технологій в Угорщині, Словаччині, Румунії та Україні» (керівник – професор Н.І. Каблак); «Pl@NETour – Створення науково-туристичного продукту та мережевої інфраструктури для наукового туризму в прикордонних регіонах Марамуреш та Закарпаття» (керівник – професор В. І. Калинич); «Інтерактивна інституційна співпраця. Історія, традиції і культура без кордонів» (керівник – професор І.І. Вовканич).

За програмою TEMPUS Європейського Союзу за останні два роки реалізовувалися два проекти. Мова йде про ініціативи «Інноваційні лабораторії: використання відкритих інноваційних навчальних платформ та дослідницької діяльності в освіті для підприємств з метою розширення участі та інноваційного потенціалу університетів у постсоціалістичних суспільствах» та «Сприяння трикутнику знань в Білорусі, Україні і Молдові» (керівник – доцент С.С. Слава)

В рамках функціонування Вишеградського фонду реалізовано проект «Інноваційний університет – інструмент інтеграції у європейський освітній і науковий простір».

У 2015 році університет разом з науковими установами Словаччини розпочав роботу над проектами в рамках програми Норвезького фінансового механізму «Міжнародне співробітництво»:

- «Обмін ноу-хау для кращого управління шенгенським кордоном між Словаччиною та Україною, Норвегією та Росією» – факультет суспільних наук;
- «Через комунікацію до процвітання словацько-українського прикордонного регіону (COPELU)» – філологічний факультет;
- «Інноваційно-освітні методи для підтримки партнерства – Innov Educ» – факультет інформаційних технологій;
- «Міжнародне молодіжне спортивне партнерство» – факультет здоров'я людини.

*Учасники проекту «Міжнародне молодіжне спортивне партнерство»
(Словаччина)*

У травні 2015 року Центр інновацій і розвитку сприяв залученню УжНУ як субпідрядного партнера до проекту «Модернізація та поліпшення безпеки дорожньої мережі в Україні» поданого Дармштадтським університетом прикладних наук на конкурс від Європейського Інвестиційного Банку.

У червні 2015 року в м. Будапешт представники УжНУ взяли участь у засіданні Робочої групи з реалізації Дунайської регіональної стратегії. Під час зустрічі були обговорені великі інфраструктурні проекти, які Центр інновацій і розвитку зареєстрував для участі в конкурсі в рамках транскордонної програми «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2014-2020»: «Open Access Life-science Park» – створення лабораторій відкритого доступу у сфері медичних наук; «NatuRESKUA - Enhancement of scientific and tourism infrastructure in natural reservations of Slovakia and Ukraine» – поліпшення наукової та туристичної інфраструктури природних заповідних територій.

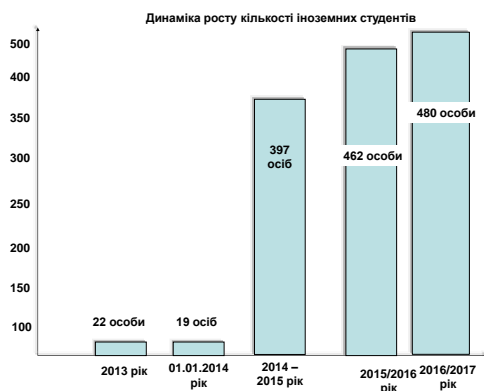
Здійснено підготовку проекту «Відкритий університет Карпатського регіону» у партнерстві з Університетом м. Жешув, Республіка Польща. Суть проекту полягає у будівництві та обладнанні сучасних приміщень в Ужгородському національному університеті та Університеті м. Жешув для проведення міжнародних конференцій, виставок, лекцій, організації дистанційного навчання.

З метою координації підготовки та виконання міжнародних грантових угод на всіх етапах проектного циклу в УжНУ створено Грантовий комітет. До складу комітету входять проректори, фахівці юридичного відділу, бухгалтерії, відділу міжнародних зв'язків, науково-дослідної частини, Центру інновацій і розвитку; очолює цю структуру ректор

вищу. До основних завдань Грантового комітету належить затвердження проектів міжнародних грантових пропозицій (угод), погодження проектних пропозицій, менеджмент проектів, узгодження їх з іншою поточною діяльністю університету.

На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2014 року № 785-р. у 2014/2015 навчальному році в Ужгородський національний університет були зараховані 305 іноземних студентів в порядку перевodu з Луганського державного медичного університету.

У вересні 2014 року на перший курс вищу було також зараховано 5 іноземців із Словаччини, Польщі, Австрії, Молдови та, окрім цього, упродовж серпня – листопада 2014 р. були оформлені запрошення для іноземних громадян, зокрема з Індії, Зімбабве, Нігерії для навчання у вищі. Всього можливістю бути зарахованими першокурсниками УЖНУ скористалися 66 іноземців. А вже у червні поточного року 54 іноземці, зокрема з числа тих, які були переведені з Луганська, отримали дипломи Ужгородського національного університету.

Весною 2015 р. успішно завершилася робота з оформлення документації для отримання ліцензії на довузівську підготовку іноземних громадян, а також було переоформлено ліцензію щодо навчання іноземних громадян у рамках акредитованих напрямів і спеціальностей. Станом на травень 2016 року в УжНУ навчалося 462 іноземця.

Всього на перший курс у 2016/2017 навчальному році прибуло 125 студентів на 5 напрямів: лікувальна справа, стоматологія, правознавство, інженерія та міжнародні відносини тощо. На лікувальну справу традиційно прибуло найбільше: 105 іноземців, де загалом з 1-го по 6-й курс навчається на даний час 428 студентів. На підготовчому відділенні навчається 15 абітурієнтів. У клінічній ординатурі навчається 13 осіб. Із іноземних студентів – 26 студентів прибули самостійно, це переважно громадяни з країн ЄС. Через посередницькі фірми Фючер, Ексель Ішан, Фрікейшнал прибуло 436 студентів, 10 клінординаторів та 30 абітурієнтів підготовчого відділення. Студенти, які прибули самостійно: I курс – 9 осіб, II курс – 6 осіб, III курс – 4 особи, IV курс – 6 осіб, V курс – 1 особа, VI курс – 3 особи.

Країни походження студентів: Індія – 374 особи, Бангладеш – 14 осіб, Зімбабве – 17 осіб, Нігерія – 15 осіб, інші країни – 42 особи. Всього в студентському складі представлені громадяни 27 країн світу.

Зовнішні зв'язки й послуги, що надаються сучасним вишем передбачають експорт знань (внутрішню діяльність), а саме: залучення іноземних студентів з метою реалізації економічних цілей, розробку спеціальних програм прибутково-орієнтованих курсів, призначених іноземним студентам, навчальних програм професійної перепідготовки міжнародного ринку праці та транснаціональну освіту

(зовнішню діяльність), спрямовану на розвиток дистанційних, віртуальних програм. Ефективна діяльність передбачає розробку міжнародних проектів зв'язку із громадськими групами, поширення міжнародної та міжкультурної роботи у студентському містечку, організацію студентських клубів, асоціацій тощо.

У контексті викладеного вище матеріалу зазначимо, що інтернаціоналізація інституційного освітнього простору зумовлюється визначенням міжнародної стратегії на рівні навчального закладу. До внутрішніх факторів відносять місію університету, повагу до його культурних та історичних традицій, оцінювання академічних програм, якість викладацького складу, організаційну структуру ВНЗ. Зовнішні фактори охоплюють престижність і репутацію закладу на міжнародній арені, визначення тенденцій його розвитку й можливостей їх реалізації на міжнародному ринку, оцінювання конкурентоспроможних можливостей [3].

Основним завданням ДВНЗ «Ужгородський національний університет» є підготовка фахівців вищої кваліфікації європейського рівня. Для реалізації цього завдання активно розробляються і практично використовуються інноваційні технології навчання, ведеться активна міжнародна діяльність у галузі освіти і науки. Сучасне розуміння інтернаціоналізації освіти сприймає її як процес інтеграції міжнародного виміру у навчальний процес, планування і здійснення наукових досліджень, надання соціальних послуг навчальним закладом, а також розробку освітніх стратегій, спрямованих на формування глобального мислення молоді з урахуванням перспектив розвитку сучасного суспільства.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1391950419561429>
2. «Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248409199>
3. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf

Ігор Тодоров,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій

Наталія Тодорова,
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ МІЖМОР'Я І РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ

У статті розглянуто відродження геополітичної концепції Міжмор'я в сучасних умовах російської агресії в Україні. З'ясовано сутність проекту Міжмор'я, досліджені причини його відродження на сучасному етапі; доведено першочергове значення українсько-польських стосунків для успішності втілення геополітичного проекту Міжмор'я, визначені позиції США та країн Європейського Союзу відносно Міжмор'я.

Ключові слова: Міжмор'є, українсько-польські відносини, російська агресія, НАТО, ЄС.

В статье рассмотрено возрождение геополитической концепции Междуморья в современных условиях российской агрессии в Украине. Выяснена сущность проекта Междуморья, исследованы причины его возрождения на современном этапе; доказано первоочередное значение украинско-польских отношений для успешности геополитического проекта Междуморья, определены позиции США и государств Европейского Союза по отношению к Междуморью.

Ключевые слова: Междуморье, украинско-польские отношения, российская агрессия, НАТО, ЕС.

The paper considers the revival of the geopolitical concept "Intermarium" under modern conditions of Russian aggression in Ukraine. It defines the essence of the Intermarium project and studies the causes for its revival at

present. The paper proves the paramount significance of the Ukrainian-Polish relations for successful implementing the geopolitical project of "Intermarium", defines the positions of the USA and the European Union regarding the Intermarium.

Keywords: Intermarium, Ukrainian-Polish relations, the Russian aggression, NATO, the EU.

За останні два роки в науковому та суспільно-політичному дискурсі все частіше згадується геополітична концепція Міжмор'я. Необхідність її відновлення аргументується передусім наявністю російської агресії в Україні. Існують певні ідеалістичні уявлення, що Міжмор'є – це своєрідний союз, спроможний створити безпекову смугу між Західною Європою та Росією і захистити країни, які мають спільні з агресором кордони. Водночас, варто зауважити, що цей проект має не протистояти ЄС та НАТО, а, скоріше, доповнювати їх.

Ідея Міжмор'я не є новою і обмірковується вже понад ста років. Українські політики та науковці М.Міхновський, С.Рудницький, М.Грушевський, Ю.Липа [1] відстоювали необхідність створення такого геополітичного союзу. Пізніше прихильником такого союзу виступав і В.Чорновіл. У 1990-ті рр. в Польщі вийшли у світ дослідження, в яких розглянуто геополітичну характеристику регіону, різні варіанти формування Балто-Чорноморського союзу і спрогнозовані його можливі відносини з Росією, Західною Європою і Скандинавією [2]. У 1994 р. у Києві було проголошено створення Ліги партій країн Міжмор'я, яка повинна була генерувати ідею Балто-Чорноморського альянсу як зони стабільності і безпеки. Вперше після дезінтеграції СРСР з ініціативою активізації Балто-Чорноморського співробітництва на державному рівні виступив тодішній

президент Литви А. Бразаускас у 1997 р. у Вільнюсі. 10-11 вересня 1999 р. у Ялті відбувся саміт «Балтійсько-Чорноморське співробітництво: в інтегровану Європу XXI століття без ліній розподілу», під час якого обговорювалися питання активізації багатостороннього співробітництва на просторі між двома морями. Виступаючи на цьому саміті, екс-президент України Л. Кучма сказав: «Балто-Чорноморська вісь може й повинна стати одним із консолідуючих і стабілізуючих стрижнів нової Європи, а отже, невід'ємною її складовою». Однак формалізації та інституалізації Балто-Чорноморського співробітництва під час саміту в Ялті не відбулося. Частково принципи Балто-Чорноморського співробітництва були реалізовані у політичному, інституційному і економічному вимірах шляхом створення Вишеградської групи (1991р.) і Спільноти демократичного вибору (2005 р.). Як наголошувала перший прем'єр-міністр Литовської Республіки після відновлення незалежності К. Прунскене: «Я не втрачаю надії, що Балто-Чорноморський альянс — не тільки наше історичне минуле з часів Великого Литовського князівства. Певні історичні мотивації залишилися й досі» [3]. Ідея конфедерації незалежних держав проголошувалася президентом Польщі Л. Качинським. Останнім часом виразником ідеї об'єднання держав Центрально-Східної Європи у Балто-Чорноморський союз став теперішній президент Польщі А. Дуда [4].

Протягом останніх двох-трьох років питання Міжмор'я знову активно дискутується експертними колами країн-потенційних учасників. Зокрема, це Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Литва, Латвія, Естонія, Румунія і Україна. Варто підкреслити, що всі ці країни, за винятком України, є вже членами ЄС та НАТО. Проте, російська агресія саме проти України спричинила невпевненість в тому, що

Альянс готовий задіяти п'яту статтю Північно-Атлантичного договору у разі гібридного втручання Росії.

Спільна оборонна стратегія стримування агресії з боку Росії зможе гарантувати безпеку і кожній країні, і цілій Європі. Військовий союз передбачатиме спільні військово-тактичні навчання та відпрацювання тактик ведення гібридної війни, організації територіальної оборони, ведення партизанської оборони [5].

На думку німецького політолога А. Умланда, Заходу слід підтримати такий проєкт. На цьому тлі пакт про взаємодопомогу між ними (цими країнами) і їх друзями в НАТО є кращим варіантом для України на шляху досягнення певної міжнародної включеності. Просуваючи створення Міжмор'я, Захід, у своїй двоїстій ролі полум'яного борця за зовнішню демократію, з одного боку, і сумнівного постачальника європейської безпеки, з іншого, віддає Україні, Польщі та країнам Балтії на самостійне вирішення гострі безпекові питання [6].

У ширшому регіональному контексті особливої актуальності набуває формування Балто-Чорноморської системи співробітництва на основі поглибленого партнерства центральноевропейських країн – членів ЄС (Балтійські держави і країни Вишеградської групи), а також країн-учасниць програми «Східного партнерства» ЄС (Україна, Молдова, Грузія).

Західний світ з його верховенством права, гідності, громадянським суспільством та демократичними свободами сьогодні розплачується за свої помилки і переживає часи важких випробувань на міцність. Війна в Україні продемонструвала всьому світові певну безпорадність ЄС та НАТО, нездатність ООН

і ОБСЄ протидіяти викликам часу. Про те, яку мету ставить перед собою Росія в Європі, точно зазначив британський аналітик Дж. Шерр: "На Заході не запитують, а знають: Росія переживає труднощі в економіці, у цій сфері, і в тій, і в інших. Зрозуміло, це не може тривати довго, і росіяни хочуть знайти симпатичний вихід. А вони чомусь стріляють. Чому б це? А відповідь же гранично чітка — тому, що росіяни правильно розуміють: Захід настільки ж слабкий політично, наскільки Росія слабка економічно. Вони вважають, що все вирішує політична змінна, і вірять, що єдність Заходу, принаймні в нинішньому вигляді, тріщить і довго не протягне. Тому, якщо вони виграють політичну битву, то "устаканяться" і все решта, включно з економікою. Я не стверджую, що вони мають рацію, але впевнений, що так сприймає ситуацію Кремль" [7].

У той час, як Європа переживає розкол і безуспішно намагається знайти рішення, яке б розв'язало проблему з біженцями та тероризмом, а Росія, граючи на західних протиріччях, все більше поширює свій вплив у світі, ідея альянсу держав на умовній Балто-Чорноморській дузі стає, як ніколи, актуальною і дуже привабливою. Саме Східна Європа стоїть сьогодні в обороні традиційних європейських цінностей, беручи на себе весь удар російської агресії та потоку мігрантів. Країни Балто-Чорноморського регіону, які виконують роль енергетичного транзитера між Росією та Заходом, мають повне право диктувати свої умови і бути суб'єктом, а не об'єктом політичної гри ЄС-РФ. На користь створення Балто-Чорноморського союзу може виступати й апелювання до історичного минулого.

Польщі належить особливе місце в можливості втілення геополітичного проекту Міжмор'є та реалізації євроінтеграційних прагнень нашої країни. Стратегічне

партнерство України і Польщі базувалося на добросусідських відносинах та спільності національних інтересів наших країн у багатьох сферах, що зумовлене глибинними історичними та культурними зв'язками українського і польського народів. Варшава надала нам важливу допомогу у протистоянні російській агресії та здійсненні економічних реформ, суттєву політичну підтримку на шляху до європейської та євроатлантичної інтеграції. Активно розвивалося українсько-польське співробітництво в оборонній сфері. Зокрема, Польща відряджає в Україну своїх військових інструкторів, а міністерство оборони РП розробляє спеціальну програму навчання українських офіцерів молодшої ланки. Важливою подією стало рішення про створення польсько-литовсько-української бригади зі штаб-квартирою в Любліні. Цей підрозділ покликаний протидіяти «гібридній війні» з боку РФ. Ратифікація відповідної угоди Верховною Радою України на початку 2015 р. надала значного імпульсу процесу формування цієї бригади. Наявність такого військового з'єднання, побудованого за стандартами НАТО для виконання завдань з підтримання стабільності і безпеки в регіоні під егідою ООН, НАТО та ЄС, дозволить Збройним силам України прискорити процес досягнення їх повної сумісності із силами НАТО та є важливим практичним кроком на шляху до євроатлантичної інтеграції України. Україна виходить із необхідності поглиблення відносин стратегічного партнерства з Польщею, зафіксованих у Договорі про добросусідство, дружні стосунки і співробітництво від 18 травня 1992 р. [8].

До перешкод на шляху створення Балто-Чорноморського союзу (БЧС) слід віднести величезний конфліктний потенціал історичної пам'яті українців та поляків, найгострішим проявом якого стали оцінки протистояння між українцями й поляками на Волині у 1943 р.

Очевидно, якщо керуватися суто вимогами національного розуміння «історичної справедливості», особливо в умовах, коли ці проблеми і суперечки штучно підігріваються кремлівською агентурою, то будь-який українсько-польський історичний компроміс малоімовірний. Це, в свою чергу, унеможливорює створення стійкого українсько-польського союзу і реалізацію ідеї Балто-Чорноморської інтеграції як такої. Але, разом із тим, виходячи з пріоритетності вирішення нагальних геополітичних завдань сьогодні, можна й варто спробувати відшукати певну компромісну точку зору. Єдиною дієвою підставою для неї може бути не минуле, а лише спільне майбутнє України й Польщі в складі Інтермаріуму. Нехтування цією геополітичною потребою і небажання знайти компроміс «справа» в підсумку призведе до зникнення самих умов для відстоювання власних версій національної пам'яті й історіографії разом із європейськими націями як такими [9]. Надію на позитивні зрушення надає спільне ухвалення 20 жовтня 2016 року Сеймом Республіки Польща і Верховною Радою України Декларації Пам'яті і Солідарності. В ній, зокрема, йдеться, що «ми пам'ятаємо про боротьбу польських і українських національних сил антикомуністичного та антинацистського руху опору, які створили моральну основу для повернення незалежності наших держав. Принципово звернено увагу на те, що здійснення Російською Федерацією агресивної зовнішньої політики, окупація Криму, підтримка і здійснення збройної інтервенції на сході України, порушення основних норм міжнародного права та договорів, підписаних з Україною, невиконання Кремлем домовленостей та ведення гібридної інформаційної війни становлять загрозу для миру і безпеки всієї Європи [10].

Одним з головних мотивів на шляху реалізації ідеї Балто-Чорноморського союзу є наша військово-політична

конфронтація з Росією через російську агресію в Криму і на Донбасі. Так звані Мінські домовленості щодо врегулювання ситуації на Донбасі протирічать національним інтересам України. Водночас сучасна українська влада може виправити ситуацію і відстояти в ній національні інтереси України за умови її активної підтримки країнами Міжмор'я. В Польщі, в свою чергу, існує поганий історичний досвід. Агресивні дії сусідів призводили до чотирьох розділів країни. Існує реальна необхідність захистити себе в майбутньому, щоб уникнути п'ятого поділу. Існує думка, що при тому не має значення, що Польща є членом НАТО та членом Європейського Союзу. Прикладів відсутності лояльності між країнами ЄС велика кількість. Можна сказати, що політика Європейського Союзу в Центральній і Східній Європі є реалізацією інтересів Німеччини. Ця політика полягає в створенні економічно слабкого геополітичного простору, який би підтримував та взаємодоповнював економіку ФРН. Під час падіння комунізму частка промисловості в польському валовому внутрішньому продукті складала близько 45 відсотків, в 2012 році – лише 18 відсотків. Польща має відкрито сказати: Росія напала на Україну, анексувала Крим, окупувала частину Донецької і Луганської областей. Після того, що робить Путін в Україні, в Криму ніхто не сумнівається в тому, що вбивство президента сусідньої країни для нього не проблема. Подальші факти підтверджують, що НАТО не буде нічого робити [11].

Водночас варто розуміти, що в Польщі доволі популярне скептичне сприйняття Міжмор'я. Воно мотивовано тим, що справжню єдність може гарантувати тільки культурна спільність. У той же час, це є найслабшим елементом цього проекту. Навпаки, цей регіон є місцем зіткнення латинської (країни з переважно католицьким населенням) і візантійської (країни з переважно православним населенням) цивілізацій.

Отже, деякі польські автори впевнені, що першим кроком має стати конфедерація вільних і незалежних держав, пов'язаних не тільки економічним і військовим союзом, але, перш за все, культурно-цивілізаційною єдністю. Йдеться про Польщу, Угорщину, Словаччину, Хорватію та, можливо, Чехію. Саме конфедерація цих країн може стати основою майбутнього альянсу країн Центральної Європи [12]. Проте тут варто нагадати, що практично всі перераховані країни входять до Вишеградської групи.

Ідея Міжмор'я може здаватися зараз абсурдною, навіть утопією, фікцією. Але похмурі перспективи відносин Росії з Грузією, Молдовою, Україною, а також, можливо, і з іншими пострадянськими республіками, свідчать про неприпустимість збереження існуючої досі в Східній Європі сірої зони. Відмова від плану Міжмор'я означатиме, що в регіоні збережеться вакуум в галузі політики безпеки. Поки слабкі держави Східної Європи, як і раніше, будуть залишатися за рамками міжнародних структур безпеки і справляти враження легкої здобичі, гібридні атаки на Україну, Молдову і Грузію залишатимуться для Москви спокусою, якій складно протистояти [13].

Незважаючи на все це, ідея Міжмор'я привертає порівняно мало уваги аналітиків і політиків на Заході. Втім, одна ознака його виникнення в тому, що наразі російські автори обговорюють його все частіше і частіше. З огляду на певну кризу в ЄС, не виключено, що незабаром ідея Міжмор'я стане звичайним явищем не тільки партійних програм, але й міжнародних меморандумів [14].

У найближчому майбутньому Захід не буде готовий надати реальні гарантії безпеки Україні, Грузії та Молдові, незважаючи на життєву важливість цієї допомоги. Виникають

сумніви й у готовності Заходу воювати з РФ заради захисту країн Балтії чи Польщі, що актуалізує виникнення між країнами Центрально-Східної Європи спільних оборонних інтересів. Попри демократичну та правозахисну риторичку, Захід так і не захистив ні Молдову, ні Грузію, ні Україну від російської агресії. Фактично єдиними потенційними союзниками України, як і потенційними жертвами російського тиску, є наші найближчі сусіди: Польща, Румунія, Молдова, Грузія, Литва, Латвія та Естонія. Кожна з цих країн хоче здобути надійних союзників проти російської експансії. Грузія, яка у період незалежності вже двічі зазнала російської агресії, досі не знайшла надійної підтримки від Заходу. Країни Балтії, у яких мешкає значна російська меншина, перебувають під загрозою російської експансії. Польща має чи не найвагоміші підстави для формування оборонного союзу з сусідами регіону, з огляду на сумний історичний досвід «допомоги» західних союзників 1939 р. У той час, як Німеччина і Франція рахують гроші від партнерства з Газпромом, для Польщі російська експансія є питанням збереження державності, що й зумовлює підтримку офіційною Варшавою України. Польща і Литва – це єдині країни, які всерйоз розглядали можливість військової допомоги Україні, що є прикладом справжніх союзницьких відносин, а не «глибокої стурбованості» [15].

У той же час проект Міжмор'я цілком може знайти собі таких союзників, як США, Канада та Велика Британія, які будуть зацікавлені у подібній альтернативній силі в Європі. Балто-Чорноморський союз залишається поки що абстрактною ідеєю, яка тримається на окремих фактах історії, політики та економіки. Однак на тлі незадоволення політикою ЄС та посилення конфронтації з Росією ця ідея дедалі більше набуває актуальності і формалізується. Чим

більше вона буде актуалізуватись, тим скоріше проект Міжмор'я стане реальністю. Потрібно лише більше політичної волі, аби змінити правила гри.

Слабким місцем більшості концепцій створення БЧС видається охоплення занадто великої кількості країн з різноспрямованими векторами геополітичного тяжіння, що негативно впливає на стабільність цього гіпотетичного проекту. Зокрема, залучення до проекту Балто-Чорноморського союзу країн колишньої Югославії видається досить проблематичним і нереальним, якщо взяти до уваги, що після розпаду СФРЮ на початку 90-х років минулого століття рівень їх реінтеграції досить низький.

Ставлення провідних країн Євросоюзу і США до гіпотетичного проекту Балто-Чорноморського союзу істотно відрізняється. Якщо Вашингтон в цілому підтримує цей проект, то цього не можна сказати про Берлін і Париж. Певним чином це можна пояснити деякими складнощами в процесі діалогу США з Францією і Німеччиною, а також внутрішніми проблемами в самому Євросоюзі, що виникли останнім часом, зокрема – в зв'язку із виходом з ЄС Великої Британії.

Проте, поки що основним гравцем на цьому полі залишається громадськість. Протягом понад двох років Всеукраїнська Громадська Організація «Балтійсько-Чорноморська Конфедерація» за участі відокремлених підрозділів була ініціатором та організатором низки заходів [16].

На наш погляд, проект Балто-Чорноморського союзу міг би сприяти реалізації таких завдань: нейтралізувати чи, принаймні, мінімізувати спроби Росії розглядати

пострадянські країни як сферу своїх особливих інтересів і відігравати «месіанську» роль на пострадянському просторі; виробити загальноприйнятні підходи, форми і методи поступового об'єднання Східної і Західної Європи на основі загальноєвропейських демократичних норм, економічних і політико-соціальних стандартів з урахуванням особливостей країн Східної Європи; протистояти намаганням законсервувати Східну Європу у якості традиційного сировинного придатку або ринку збуту продукції Західної Європи і Росії; сприяти відновленню системи загальноєвропейської колективної безпеки через інтеграційний політико-економічний процес шляхом посилення ролі НАТО і, можливо, переформатування ОБСЄ.

Список використаних джерел

1. Міхновський М. Самостійна Україна. – Лондон, 1967; Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. – Берлін, 1923. Рудницький Степан. Чому ми хочемо самостійної України. – Львів: Світ, 1994; Липа Ю. Призначення України. Просвіта. – Л., 1992. Ю. Липа. Розподіл Росії / О.Гринів (упоряд.). – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 148 с.
2. Szczepański T., Międzymorze. Polityka Środkowoeuropejska KPN, Warszawa 1993; Izdebski Andrzej, „W drodze do Międzymorza. Od Piłsudskiego do Moczulskiego”, 1999.
3. Чорний В., Зарубінський О. Перспективи Балто-Чорноморського співробітництва // Дзеркало тижня. – 4 березня 2005. http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/perspektivi_balto-chornomorskogo_spivrobitnitstva.html
4. Międzymorze – Nowa epoka pod patronatem Polski? [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://paulinamatysiak2.wixsite.com/pisarka/single-post/2016/02/23/Mi%C4%99dzymorze-%E2%80%93-Nowa-epoka-pod-patronatem-Polski>

5. Галабала О. Балто-Чорноморський союз – нова геополітична вісь для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/notes/olha-halabala/%D0%B1%D0%B0>

6. Ukraine's Understandable But Senseless Hope for NATO Membership. By A.Umland. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/ukraine-s-understandable-but-senseless-hope-for-nato-membership>

7. Гібридна війна: все тільки починається...http://dt.ua/columnists/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya-203704_.html

8. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. Портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_172

9. Гібридна війна: все тільки починається...http://dt.ua/columnists/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya-203704_.html

10. Miedzymorze - podstawa kompromisu historiografii narodowych Ukrainy i Polski [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polonews.in.ua/aktualnosci/polityka/miedzymorze-podstaw-kompromisu-historiografii-narodowych-ukrainy-i-polski.html>

11. Декларація Пам'яті і Солідарності. Прийнята 20 жовтня 2016 року Сеймом Республіки Польща і Верховною Радою України <http://rada.gov.ua/news/Novyny/136229.html>

12. Cukiernik T. Mitteleuropa czy Międzymorze? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tomaszcukiernik.pl/artykuly/artykuly-polityczne/mitteleuropa-czy-miedzymorze/>

13. Międzymorze – mitologia czy szansa? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wschodnik.pl/publicystyka/item/2630-miedzymorze-mitologia-czy-szansa.html>

14. Ein Pakt gegen den Neohegemon [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zeit.de/politik/ausland/2016-08/osteuroopa-ukraine-georgien-moldau-intermarium-buendnis/komplettansicht>

15. Brexit, Grexit i Polxit, czyli czego nie może Międzymorze? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bramaby.com/ls/blog/intermarium/4664.html>

16. Майданюк В. Intermarium проти Росії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nasze-slowo.pl/intermarium-%D0%BF%D1%80%D0>

17. Польсько-українсько-литовська конференція у Гадячі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/253678>

Іван Черленяк,
професор, доктор наук з державного управління,
старший науковий співробітник,
завідувач кафедри міжнародного бізнесу, логістики
та менеджменту
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РОЗВИТОК ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ФАКТОР СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ З ЄС

У статті аналізуються умови розвитку інститутів публічної та політичної відповідальності як необхідної умови існування демократичної держави. Розглянута «парламентська» модель формування змісту владних, політичних, управлінських, адміністративних функцій відповідно до типу «організації влади» держави. Доведено, що перетворення формальної відповідальності політичних та державних інституцій на фактичну може настати лише при наявності відповідних суспільних організаційних структур. Підкреслено тісний зв'язок між проблемою оптимального розподілу політичних та управлінських повноважень та проблемою структури та якості політичної системи держави.

Ключові слова: публічне управління, соціальна та політична відповідальність, парламентська модель, владно-організаційні структурні рівні.

В статье анализируются условия развития институтов публичной и политической ответственности как необходимого условия существования демократического государства. Рассмотрена «парламентская» модель формирования содержания властных, политических, управленческих, административных функций в соответствии с типом «организации власти» государства. Доказано, что преобразование формальной ответственности политических и государственных институций в фактическую может наступить только

при наличии соответствующих общественных структур. Подчеркнуто тесную связь проблемы оптимального распределения политических и управленческих полномочий с проблемой структуры и качества политической системы государства.

Ключевые слова: публичное управление, социальная и политическая ответственность, парламентская модель, властно-организационные структурные уровни.

The article analyzes conditions of public institutions and political responsibility as a prerequisite for a democratic state. Considered the "parliamentary" model of the content of governmental, political, managerial and administrative functions according to the type of "organization of power" in the state. It is proved that the transformation of the formal responsibility of political and governmental institutions in the actual can occur only if appropriate social organizational structures. Emphasized the close connection between the problem of optimal allocation of political and administrative powers and problems of the structure and quality of the political system of the state.

Keywords: public administration, social and political responsibility, parliamentary model, power-level organizational structure.

Постановка проблеми. Основи публічного управління базуються на підвалинах соціальної та політичної відповідальності суб'єктів соціальної і політичної ієрархії та політичній відповідальності акторів політичного ринку. Політична відповідальність в парадигмі публічного управління є «тонким механізмом» саморегуляції тих цілей, завдань, засобів та інтересів складових країни, що забезпечують цілі, інтереси та засоби розвитку країни. Але посилення на «тонкість та ніжність» цього механізму не можуть дозволити перетворити механізм політичної відповідальності в ефемерний феномен в Україні. При спробах визначення меж понять і, відповідно, меж функцій «публічне управління», «публічне адміністрування», „державна влада“, „державне управління“, „політичне керівництво“, „політична

відповідальність”, „управлінська відповідальність”, „адміністративна відповідальність” в політичних, експертних та наукових колах спостерігається структурно-функціональна нестійкість змісту понять та функцій щодо бази означення (див.[1-7]) . Вона полягає в тому, що навіть формально невелике ускладнення рівнів або зміна „сили” рівнів (зміна повноважень посадових рівнів) структури системи влади та системи управління приводить до суттєвої зміни розподілу функцій між рівнями структури. Що далі, як правило, призводить до зменшення ефективного обсягу політичної відповідальності посадових осіб влади аж до знищення-зникнення суспільно значимої ролі феномену відповідальності.

Відсутність єдиної основи оцінювання результативності інституту політичної відповідальності, інституту політичного керівництва, інститутів політичної та державної влади, інституту державного управління приводить до різного трактування науковцями-правознавцями, політологами, експертами смислу та змісту цих понять. Тому існує необхідність виявити первинний, базовий зміст вказаних вище понять-функцій та розглянути релевантні результативні джерела наповнення змісту відповідних їм інститутів. Це тим більше важливо тому, що їх зміст є основою смислової композиції публічного управління як реалізації імперативу ефективної публічної та соціальної відповідальності політичної та економічної влади. Без встановлення в Україні парадигми публічного управління та без формування результативних інститутів публічної та політичної відповідальності соціокультурна інтеграція України з ЄС неможлива.

Виклад основного матеріалу. З метою створення бази оцінювання інститутів, необхідних для організації ефективного державного управління, проведемо моделювання самого процесу формування змісту владних, політичних, управлінських, адміністративних функцій відповідно до типу «організації влади» держави (форми правління). Розглянемо характерні випадки та проблеми «організації політичної та соціальної відповідальності» у найпростішій схематизованій парламентській моделі організації державної влади та управління у фокусі потреб публічної та політичної відповідальності.

У парламентській моделі, яка нами розглядається, в спрощеному структурно-функціональному представленні приймаємо існування таких владно-організаційних структурних рівнів:

- „Народ” – носій права базової, первісної (первинної) „Влади”;
- „Парламент”;
- Депутатська фракція політичної партії;
- Депутат;
- „Уряд” (його повноваження може мати суто посада (інститут) прем’єр-міністра);
- ієрархія рівнів структур виконавчої влади та державного управління (адміністрування);
- рівні «споживання» владно-організаційного та адміністративного впливу, адміністративних послуг;
- елементарний владно-політичний рівень: громадяни, електорат;
- структури та виконавчий персонал реалізації владної волі: громадяни, фізичні та юридичні особи, адміністративний апарат державного управління;

- судова гілка влади („Суд” – в ідеалі орган правосуддя без помилок і зловживань).

У парламентській моделі, як правило, основним повномасштабним шляхом делегування влади від суверена-народу до органів державної влади є електоральний шлях вибору депутатів парламенту та структурно-організаційне формування парламенту як органу законодавчої, представницької та контрольної влад на основі структури електорального вибору всього народу. Допускаємо, що наша модель працює на базі одного основного макроконтурі делегування та реалізації владно-політичних повноважень. У публічному житті реалізуються більш складні ситуації, коли існує кілька контурів «передачі повноважень». Коротші контури топологічно більш зв'язні як повномасштабний електорально-циклічний контур «народ-влада-народ».

Головними вузлами цього повномасштабного парламентсько-владного контуру є: «Народ», «Депутат», «Парламент», «Уряд», керівна посадова особа органу влади, структурні елементи населення (соціуму).

Вважаємо, що політичні повноваження можна делегувати, політичними повноваженнями можна розпоряджатися, політичні повноваження можливо узурпувати (незаконно перерозподіляти), політичні повноваження необхідно реалізувати, політичні повноваження можливо контролювати. Прийmemo, що делегування політичних повноважень, тобто повноважень приймати політичні рішення, повинно передбачати «вимірювану» політичну відповідальність того суб'єкта, хто отримав делеговані повноваження перед тим суб'єктом, хто ці повноваження делегував. Прийmemo, що встановлення основного обсягу політичної відповідальності виникає до

моменту та під час процесу легітимізації делегованих повноважень на договірній основі між рівнем, який делегував повноваження, та рівнем, який приймає повноваження в розпорядження. Прийmemo, що політична відповідальність як процес оцінки дії персон та організацій (структур) в „ідеалі” полягає: у виявленні „фальшивого” політичного рішення, оцінці його, визначенні санкції, що належить накласти при такій диспозиції та виконання або відстрочка санкції. Прийmemo, що політична відповідальність як результат реагування одного суб’єкта на конфліктну поведінку іншого, може виникати між тими суб’єктами, політична організаційна потужність яких співставна (сумірна).

Цикл відтворення влади та управління в парламентській моделі розпочинається із процедури делегування влади „Народом” до „Парламенту”. Оскільки „Народ” делегує „Парламенту” повноваження «визначати» закони та основи політики держави, отже, „Парламент” повинен нести формально політичну відповідальність перед „Народом” за якість своїх дій. Але суверен-народ делегує владні повноваження дифузно «своїми» «частками» електоральної прихильності окремому парламентарю-актору або окремі партії-актору політики. Логічно, що кожен парламентар формально теж несе (повинен нести) частку політичної відповідальності за політику „Парламенту”. Вже на цьому стартовому рівні розвитку моделі виникає проблема „розподілу” та синтезу загальної відповідальності парламенту та індивідуальної відповідальності кожного політика-парламентаря за сукупність політичних рішень, які створили певний напрям та певну якість політики. Адже закони, постанови та інша продукція „Парламенту” неминуче формують певну державну політику: загальну та галузеву.

Наступний смисловий крок, який в часі перманентно відбувається коеволюційно із законодавчою та іншою політичною діяльністю „Парламенту“, є цикл делегування та підтримування політичних повноважень, отриманих „Парламентом“ від „Народу“ до „Уряду“. Таким чином „Уряд“ формально повинен нести пряму політичну відповідальність безпосередньо перед „Парламентом“ і опосередковано перед „Народом“. „Уряд“ може створити суб'єкти управління, яким делегує право виробляти та приймати політичні рішення в питаннях управління певною галуззю чи певною функцією. Ці суб'єкти несуть політичну відповідальність перед „Урядом“. Вони частково несуть відповідальність і перед «Парламентом». Оскільки ці суб'єкти здійснюють вироблення і політичних рішень, і поточних управлінських рішень, то поряд із політичною відповідальністю виникає управлінська відповідальність за якість управлінської діяльності. Як бачимо, кожен крок делегування потенційно зручний для розпорошення міри політичної відповідальності. Тому доцільно вести мову про сумісну та сумірну публічну відповідальність та політичну відповідальність. Вони певною мірою контраверсивні до управлінської та адміністративної відповідальності.

Формально-логічна схема «передачі влади в користування» (контур делегування повноважень) при взаємодії рівнів в цій спрощеній моделі вказує на спосіб виникнення поняття та феномену «політична відповідальність» одного посадового рівня повноважень щодо іншого. Вона полягає в тому, що коли за визначеною формалізованою процедурою існує можливість делегувати «посаді» повноваження (право) приймати політичні рішення, то виникає можливість передбачити формалізовані процедури оцінки оптимальності, добротності та

„добропорядності” політичного рішення суб’єктів, які користуються (розпоряджаються) повноваженнями, наданими цій посаді. Виникає можливість отримати «звіт» за повноваження та діяльність, за їх використання. Існування поняття-декларації «політична відповідальність» як форми управлінського зв’язку між посадовими рівнями повноважень автоматично не приводить до механізму реалізації відповідальності. А без такої відповідальності феномен публічного управління перетворюється на декларацію намірів. Або у віртуальну реальність, яка існує тільки в «ток-шоу» політиків та їх експертної прислуги. Реально ж працюватиме жорстка вертикаль державної влади.

У моделі «політичних рівнів-кроків» парламентського контуру делегування повноважень стає видно, що такий механізм потрібно створювати як автоколивну систему, яка відновлює себе так, як відновлює «сам себе» обсяг повноважень посадових рівнів. Причому, частину складових механізму потрібно пов’язати із процесом делегування повноважень, а частину із процесом здійснення повноважень.

Механізм публічної відповідальності повинен «мати в розпорядженні»: систему оцінювання, систему відображення та архівування поточних оцінок ефективності політичних рішень (політики) посадового рівня. Механізм повинен містити агрегат, який на основі оцінок здатен виносити публічно значимі рішення про відповідність політики (політичних рішень) окремого посадового рівня критеріям оптимальності, добропорядності та вказувати на відповідальність за неякісні рішення. Оскільки найчастіше оцінки виносяться на емоційному або інтуїтивному рівні, то міра відповідальності залишається надмірно суб’єктивною. Необхідно створити і правову, і аналітичну складові оцінки

політичних рішень в контексті їх оптимальності та відповідності проблемним ситуаціям та договірним зобов'язанням між легальними рівнями організації влади.

У парламентській моделі організації державного управління відбувається процес дифузного, розподіленого делегування: певна група населення (частка народу) делегує право політичного рішення, право політичної діяльності, обсяг політичних повноважень певному парламентарю або групі парламентарів. Після акту делегування зв'язок між згаданою групою населення та парламентарями може бути реальним та двостороннім. А може бути маніпулятивним та одностороннім. Якщо в країні відсутня можливість існування на політичному ринку пропозиції альтернатив фахового «депутатства», якщо групи електорату не мають реальних альтернатив вибору, то механізм політичної відповідальності в парламентській моделі не може навіть сформуватися в зародку, не те, що ефективно працювати. Все упирається в якість політичних партій. Політичні партії є «організаційно» домінантними посередниками між населенням та депутатами.

У цій моделі, не здатні формуватися незалежні від партій соціальні агрегати, які можуть поступово «автоматично» об'єктизувати (в сферах моралі, етики, законодавства, соціального протесту) конкретні ступені політичної відповідальності та вказати шлях формування сукупності санкцій, здатних оптимізувати „політичну” поведінку індивіда на відповідному посадовому рівні. А ці соціальні агрегати є основою відтворення публічного управління. Тому роль партій та роль законодавства про діяльність партій, фракцій партій, про діяльність членів та керівництва партій стає вирішальною для створення інституту політичної відповідальності в парламентській моделі. В цьому зв'язку

необхідно посилювати суспільну вимогливість до статусу та діяльності партій та їх членів. Одночасно суспільство повинно виробити цінності для формування дійової системи мотивацій для політичної діяльності талановитої, і разом з тим моральної частини суспільства. (Виникає механізм бутстрапу в проблемі «ціле–частина» діади публікум–влада).

Відповідальність без санкцій за невідповідальне виконання посадової ролі, функції, дії втрачає сенс. Тому виникає необхідність розробки комплексу неперервних у часі й у функціональному просторі санкцій як певної системи, що буде складати підґрунтя та базу формування інституту політичної відповідальності. Система санкцій повинна передбачити процедури циклічно обновлюваних у своїх можливостях та інтересах суб'єкта публічного контролю політиків і посадовців публічних влад. Прийняття та реалізація санкцій повинно бути нерозривно зв'язане з «галузевими» механізмами оцінювання публічної та політичної відповідальності, прив'язаними до «галузевого характеру» повноважень та координоване консолідованим інститутом публічної та політичної відповідальності.

Категорія „відповідальність” у теорії права нерозривно пов'язана з категорією „обов'язок». Індивід зобов'язаний в межах права поводитися певним чином, якщо його поведінка протилежного характеру обумовлює (як санкцію) примусовий акт. «...Людина зобов'язана щодо поведінки, яка узгоджується із правом, а відповідальна за протиправну поведінку. Індивід, який має зобов'язання, може своєю поведінкою накликати санкції або уникнути їх. «...Зазвичай розрізняють два види відповідальності : відповідальність за вину та відповідальність за наслідок. Оскільки правовий порядок вважає умовою наслідків протиправного акту якусь певну дію чи відсутність

дії, через які сталася небажана подія (наприклад смерть, людини) або ж не пощастило запобігти тій події, то можна проводити тут розрізнення між випадком, коли цю подію мав намір спричинити, а чи передбачав її, той індивід, чия поведінка береться до уваги в цьому зв'язку, - і тим випадком, коли він скоїв це без наміру чи передбачення, „випадково“, як висловлюються зазвичай в такому разі. Отже, в першому випадку говорять про відповідальність за вину, в другому про відповідальність за наслідок»[8].

Якщо не існує правової норми, яка передбачає певну дію чи певну поведінку, то говорити про безпосередній правовий обов'язок неможливо. Тобто, говорити про відповідальність за вину недоречно. Але відповідальність за наслідок може трансформуватися в нові, більш складні форми. Тому з точки зору правової статистики ми можемо говорити про відповідальність посадових осіб та суспільних (державних органів), які мають повноваження (право) приймати політичні рішення, лише за факти зловживання, які супроводжували, передували або стали мотивацією політичного рішення. Єдиний виняток можуть складати прецеденти, які б могли лежати в сфері регулювання договірної права. Практики застосування таких прецедентів у сферах, де здійснюється політична дія, діяльність, приймаються політичні рішення, не існує в Україні.

З іншого боку, політичний вибір альтернативи управлінського рішення є рівнозначним вибору альтернативи політичного рішення. В такому розумінні співвідношення відповідності політичне рішення – політична відповідальність є проблемою оптимального управління. Оцінка оптимальності управління є можливою лише при існуванні засобів та методик оптимальності, відповідності, шкідливості,

безрезультативності певної політичної дії (рішення) або політичної поведінки. Оцінка оптимальності дії структури може існувати тоді, якщо існує інша структура, здатна за своєю організаційною потужністю таку оцінку виконати. Тут виникає проблема організаційної рекурсії, проблема „контролера над контролерами”. Політична відповідальність як «діючий феномен» та організаційна культура народу (суспільства) як практична реальність є тісно пов'язаними.

При багатоетапному делегуванні політичних повноважень виникає небезпека (та спокуса) розпорошення «значимості» первинних політичних повноважень народу і, таким чином, нівелювання навіть «напрямую оцінювання» політичної відповідальності. Отже, однією із найважливіших умов формування інституту політичної відповідальності є інституціоналізація політичної поведінки депутатів, політичних діячів та унормування аспектів управлінської відповідальності персоналу державно-адміністративних структур усіх рівнів за здійснення владних повноважень. Інституціоналізація має передбачати усвідомлені і народом, і владою норми, регламенти, інструкції, правила. Це статика інституціоналізації публічної відповідальності. Вважаємо, що динаміку інституціоналізації політичної відповідальності може забезпечити лише існування «публічно затверджених» політичних управлінських проектів розвитку держави, країни та їх складових, на основі оцінки результативності виконання яких можна оцінити якість управління. Управлінські проекти, в свою чергу, повинні базуватися на чітких програмах досягнення цілей політики. Без публічно означеної структури цілей та темпів їх досягнення неможливою є оцінка результативності політичної та управлінської діяльності. І неможливою є реальна оцінка міри політичної відповідальності за втрачені можливості країни та суспільства.

Таким чином, навіть в такій спрощеній моделі «одноконтурного» делегування виникає фундаментальна проблема оцінки предмета політичної відповідальності. Проблема полягає в тому, хто, коли і за якими критеріями оцінює відповідність або невідповідність політичного рішення, відповідність або невідповідність політичної поведінки. Можливість оцінки може забезпечити лише існування і статичних норм, і динамічних норм та еталонів поведінки, статичних норм для „розв’язання” стандартних ситуацій. Вони, як правило, виникають на шляху вибору між суспільним інтересом та приватним інтересом персони, що має право приймати політичні рішення. Такою ефективною статичною нормою стає обов’язкове е-декларування статків депутатів та високопосадовців.

Динамічні „норми” мали би оцінювати оптимальність вибору політичних цілей та політичних засобів як науку та мистецтво політичного керівництва за умови безперечного пріоритету державних та (або) суспільних інтересів. Окрім існування статичних і динамічних норм постають запитання: хто з суспільних неполітичних акторів здатен, тобто має сміливість, здатність, повноваження та організаційно підкріплені можливості здійснювати оцінювання якості та результативності політичних рішень? Хто з суспільних неполітичних акторів здатен, тобто має сміливість, здатність, повноваження та організаційно підкріплені можливості встановлювати ступінь та міру відповідальності за них у випадку їх незадовільної якості на обов’язковому для виконання санкції рівні?

Введений у нашу модель ще один «контролюючий» рівень повноважень – „Суд” може в принципі розглядати та розв’язувати стандартні ситуації публічних колізій, які

унормовані в інструкціях та інших нормативних актах. Але навіть тут виникає проблема, яка в правовій науці розглядається як проблема неспівпадіння предмета правового обов'язку та правової відповідальності. Політичний обов'язок та політична відповідальність можуть стати правовим чином регульованими, лише якщо сформульовані норми обов'язку та затверджені санкції за порушення норм. Стосовно ступеня оптимальності політичного рішення ситуація ще складніша: виконання норм обов'язку актором політичної дії не гарантує вироблення оптимального рішення. Ще складніша ситуація із «унормуванням» та інституалізацією публічної відповідальності.

Такий стан значимості-визначеності публічної відповідальності детермінується, насамперед, тим, що в реальному житті „звичним” способом розвитку процесів освоєння влади після акту делегування повноважень від суверену «Народу» до суб'єктів розпорядників-користувачів є спосіб (шлях) організаційного переродження. Це означає, що актор, який отримує делеговані владні повноваження, відразу, внаслідок попередньо сформованої традиції, поселяється в деякій щільно зв'язній організаційній оболонці (вона створюється структурою, ресурсами, повноваженнями державного органу). Ця оболонка в багатьох інших каналах управлінської та владної дії має механізми прямого розпорядчого впливу на тих, хто повноваження делегував. Внаслідок своєї «організаційної переваги» актор, що отримав делеговані владні повноваження шляхом «консолідування» (сумування та трансформації сумарної потужності повноважень окремих елементів іншого організаційного рівня), завжди намагається використати мультиплікаційний ефект організаційної щільності своєї владно-розпорядчої оболонки (організації), право на контроль за діяльністю якої

він набуває в результаті отримання делегованих повноважень. Зазвичай, делеговані повноваження отримує суб'єкт, що має більшу організаційну потужність в розпорядженні ресурсами «переконання». Зокрема, ресурсами формування електоральної підтримки. Після набуття права використовувати делеговані (завойовані) повноваження владна та організаційна потужність суб'єкта зростає настільки, що в дефектних демократіях відповідальність за використання отриманих повноважень здається, як правило, цьому суб'єкту пустою та непотрібною формальністю ритуального характеру. Тобто, в інтервалі між виборами (та катаклізмами) народ є віртуальною організаційною конструкцією. Парламент, Уряд, органи влади є організаційно щільними конструкціями. Можливості громадянина, який «ривком» безповоротно делегував свої повноваження здійснювати політику організаційно щільним суб'єктам – Парламенту та Уряду – в наступному притягувати їх до відповідальності за неналежне здійснення політики прямують до нуля в період між виборами. Можливості народу для «політичного контролю» як організаційно нещільного об'єднання громадян є простою сумою «багатьох організаційних нулів», яка дорівнює «нулю». В такому зрізі виникає проблема створення такої перманентно діючої організаційної щільності народу, яка необхідна для підтримання умови існування механізмів політичної відповідальності. (На Заході у гру політичних акторів включається громадянське суспільство, яке має певний рівень реальної організаційної екзистенції.) В Україні одиничний громадянин сам по собі не може бути об'єктивним інтегрованим індикатором оцінки якості здійснення політики. (Хоча кожен із громадян якість вибору та здійснення політики Парламенту та Уряду відчуває безпосередньо на собі. Знову вступає в силу гра діалектики одиничного та загального.

Історичний досвід пов'язує створення організаційної щільності (зв'язності) народу із політичними партіями, професійними спілками, громадськими об'єднаннями, феноменами територіальної самоорганізації населення в територіальних громадах. Зокрема, ідея громадянського суспільства є відображенням запиту на формування та автоколивну підтримку організаційної щільності народу та колективів територіальних громад. Для функціонування механізму політичної відповідальності дуже важливим є екзистенція таких ЗМІ, що фінансово та організаційно залежать від того, як добре вони презентують інтереси населення та наскільки подають правдиву інформацію без маніпулювання масовою свідомістю. Необхідно, нарешті, в Україні забезпечити екзистенцію «громадського телебачення», яке фінансується та контролюється суспільством. Також необхідним є суспільний та громадянський контроль над усіма ЗМІ, насамперед тими, що є власністю олігархів. Це все необхідні, але недостатні компоненти композиції процесу переходу від дефектної демократії до демократії публічного управління.

Оскільки ключовим при формуванні інституту політичної відповідальності є оцінка того, чи належним чином виконуються та використовуються делеговані повноваження, то мова повинна йти про створення неперервно діючих засобів-можливостей контролю за делегованими повноваженнями. Вони повинні відповідати моделі організації влад.

У парламентській моделі найголовнішою групою управлінських комунікацій є такі зв'язки-відношення: «виборець – депутат», «група виборців – депутат», «соціальна група – депутат», «бізнес група – депутат», «первинна партійна організація – депутат», «територіальна партійна організація –

депутат», «партія – депутат», «парламентська фракція – депутат». Лише якщо викоринити корупцію та корупційні мотиви в цих найголовніших зв'язках, то можна створити початкові умови для контролю над процесом делегування повноважень та процесом використання повноважень. Наступним кроком формування інститутів публічної та політичної відповідальності в парламентській моделі повинен стати крок зі створення механізмів контролю виборців та організацій громадськості по всіх вищевказаних каналах зв'язку за здійсненням повноважень депутатами. Якщо такий механізм контролю буде впроваджено, то відбір депутатів в парламент буде відбуватися як експертно-фаховий процес рекрутування фахівців законотворчої, державоуправлінської, економічної, політичної, соціальної та гуманітарної сфер із відповідними соціально-моральними якостями. Базова вихідна ланка інституту політичної відповідальності може складатися на основі механізмів контролю за умовами виконання делегованих повноважень від виборців до депутатів.

Справу «фахового відбору депутатів» не можна позитивно вирішити лише за рахунок зміни змісту закону про вибори: здійснивши перехід від мажоритарного принципу до партійно-пропорційного або навпаки, чи перехід від закритих партійних списків до відкритих. У дефектних демократіях (перехідних суспільствах) необхідно створити особливі вимоги для кандидатів-претендентів на «фах» (статус) депутата. Необхідно створити особливі фахові вимоги для виконання депутатом своїх повноважень та використання свого статусу. Необхідно ввести в норму підвищені вимоги до міри інформованості виборців про майнові інтереси, стиль життя, особистісні якості депутата. Тобто апріорі сформувані інститут публічної відповідальності депутатів усіх рівнів.

Причому в міру публічності фаху (статусу) депутата до нього на період депутатства можуть бути сформульовані підвищені вимоги стосовно: майна та бізнесу, етики та моралі, кримінальних зв'язків, суспільно-політичних зв'язків, оточення, родини. Сформульовані певні норми, про дотримання яких депутатом має право бути поінформованим виборець. Власне, тут мова може йти про обмеження певною мірою прав депутатів на приватну інформацію. Вся інформація, пов'язана прямо та опосередковано із публічним статусом депутата, повинна бути доступною виборцю. Тільки таким чином виборець буде мати можливість контролювати належність виконання депутатами повноважень. З іншого боку, депутат повинен мати достатній захист проти тиску (свавілля або зловживань) посадовців органів виконавчої влади (в першу чергу, від тиску силових структур). Це повинно стосуватися трохи меншою мірою і посадовців із політичними повноваження в органах державної виконавчої влади. Але саме контроль над депутатами приведе до феномену «моди публічної добропорядності», який далі дозволить цим же депутатам та парламенту в цілому організувати дійовий контроль за виконанням повноважень іншими посадовими особами із політичним статусом керівництва. А вони, в свою чергу, організують контроль за фаховістю та публічною добропорядністю інших держслужбовців.

При висуванні вимог до діяльності депутата та використання ним свого статусу в перехідних суспільствах із дефектною демократією виникає кілька взаємно суперечливих умов стосовно вказаних вимог. З одного боку, статус депутата повинен бути таким, що дозволяє виборцям контролювати використання статусу та повноважень депутатства. З іншого боку статус повинен бути таким, який захищає від маніпуляцій «зацікавлених» структур виконавчої влади

позицією депутата. Це складне правове завдання та складна суспільно-організаційна проблема.

У парламентській моделі виконавчу владу формує парламент, тому, зрештою, силові та «розвідувальні» структури підпорядковані парламенту. В цьому випадку захист статусу депутата від маніпуляцій може бути менш масштабним, ніж при президентській формі правління.

Таким чином, зрозуміло, що в цій моделі перетворення формальної відповідальності на фактичну може настати лише при наявності відповідних за організаційною потужністю, співрозмірних за «організаційним авторитетом» із Парламентом суспільних організаційних структур. Таких структур, які безперервно мають умови та підстави для самоорганізації та самовідтворення на основі модерациї інтересів суспільства. Ці структури повинні мати потужність безперервно грати роль представлення та реалізації права запиту електорату (виборців) щодо політичної доцільності дій, політичної відповідальності членів Уряду та Парламенту, інших посадових осіб із політичними повноваженнями. Мають потужність для реалізації права запиту як щодо конкретних питань, що можуть виникати в окремих громадян і в організацій громадян (політичних, неполітичних, захисту соціальних прав, прав, пов'язаних з професією, захисту електоральних прав, забезпечення права на інформацію), так і запиту про напрям та темп загального розвитку країни.

Знову артикулюємо, що такими «соціально-політичними» організаціями мали би стати ідеологічні партії з етичними та моральними усталеними нормами. Політичні партії, які зв'язані каналами інтересів із інтересами верств населення, соціальних груп, народу в цілому. Експерти наразі відмічають відсутність в Україні політичних партій відповідної

якості за такими критеріями. В зв'язку з цим, вважаємо, що створення інституту політичної відповідальності в Україні в рамках парламентської моделі організації державної влади та управління є дуже важким завданням при такому стані справ.

Особливими структурами політичного впливу, які мають лише організаційно-подібний зв'язок інформаційно-мотиваційного типу, є соціальні групи. В «революційних ситуаціях» соціальні групи без організованих посередників та без сформованих та законодавчо забезпечених механізмів не здатні формувати фактори політичної відповідальності.

Специфічними та особливо важливими організаціями в суспільстві є організації (об'єднання) економічних акторів. На сучасному етапі в першу чергу – це фінансово-промислові групи. Вони можуть мати організаційний ресурс впливу на політиків та посадовців державної влади. Фінансово-промислові групи можуть мати власні важелі „лоббістської“ та нелегальної дії щодо притягнення політиків, посадовців державної влади (в тому числі і безпосередньо Уряду) до відповідальності. Наскільки така відповідальність буде нести характер політичної відповідальності легального, публічного типу, питання складне. Це, швидше, буде відповідальність корупційно-авторитетного типу. При відсутності «традиції» публічної та політичної відповідальності при організації діяльності основних політичних партій країни, організаційно можуть легше створюватися (виникати) ситуації, коли відповідальність Парламенту та (або) Уряду перед фінансово-промисловою групою або коаліцією фінансово-промислових груп буде більш вагомою величиною, як політична відповідальність перед громадянами та організаціями громадян.

Таким чином бачимо, що проблема оптимального розподілу політичних повноважень та управлінських повноважень невідворотно зв'язана з проблемою структури та якості політичної системи. Але вона пов'язана із якістю державно-управлінської системи, зокрема такої її підсистеми, як законодавча. Тут знову повертаємось до того, що зв'язуючою ланкою між політичною системою та системою державного управління такі феномени: депутат, статус депутата, повноваження депутата, відповідальність депутата, парламентські фракції, відповідальність парламентських фракцій, відповідальність парламенту.

Природним в ракурсі означених нами спрощених ідеалізованих моделей є таке організаційне питання: чи може на основі „невидимої руки” політичного ринку встановитися оптимальне співвідношення політичної структури та політичних функцій (повноважень) інститутів та органів політичної влади в перехідних економіках? На нашу думку, при повільних темпах (за великий період часу) в умовах конкуренції за політичні переваги при освоєнні проблем природної складності в умовах «однорідної» (білої) економіки, де існує досконала конкуренція та досконалі критерії еквівалентності обміну політичного, економічного та соціального капіталу, – так. Але в реальних умовах перехідної економіки, – ні, оскільки нелегальний сектор має більшу здатність до самоорганізації, ніж легальний сектор.

При яких умовах політична партія в моделі „Парламентської Демократії” організаційно готова нести моральну відповідальність за поведінку Уряду? При умові сформованих мотиваційних зв'язків членів партії із соціальними групами, демократичною побудовою

стосунків в партійних організаціях, існуванням ідейного та морального стрижня у поведінці членів та керівників партії, сформованих демократичних традицій проведення процедур вибору керівництва партійних організацій, кандидатів в депутати від партії, кандидатів на „урядові“ посади від партії, відносною автономністю партії та партійного керівництва від грошей виділених кланів або виділених фінансово-промисловими групами. Якщо ці умови відсутні, то правляча парламентська більшість та політичні партії, парламентські фракції яких утворили більшість, з метою самозбереження неминуче будуть використовувати маніпуляційні технології та важелі впливу на спотворення електоральної оцінки. Таким чином, реалізація принципу політичної відповідальності в цій моделі без дійсно народної партії дуже утруднена. Для її реалізації треба, щоб в країні була «дійсно елітна» еліта, платоспроможний середній клас, організаційно та фінансово спроможні політичні партії із демократичними традиціями.

Висновки. В парламентській моделі організації парламентський контур делегування повноважень є каналом політичної комунікації із комплексним змістом: законотворчим, представницьким, владно-політичним, державоуправлінським, контрольним. Президентський контур делегування повноважень є «укороченим» та грає допоміжну антикризову роль. Таким чином, парламентські моделі формування та підтримки діяльності інституту та механізмів публічної та політичної відповідальності необхідно підтримувати не тільки одноразовими (періодичними) ефективними електоральними процесами та механізмами, але й іншими правовими та організаційними факторами і процесами.

Необхідно передбачити можливість реалізації певного фіксованого мінімального обсягу контрольних повноважень з боку окремих виборців, груп виборців, організацій виборців, громадських організацій, партій, територіальних громад як щодо депутатів індивідуально, так і щодо фракцій та груп депутатів. Тільки на такій основі може виникнути логічно замкнений контур бази формування та відтворення інституту політичної відповідальності: народ – електорат – виборець – депутат – депутатська фракція – парламент – уряд – керівники органів влади – державні службовці виконавчої влади – населення – народ. Але це можливо лише при:

а) відповідному забезпеченні феномену політичної відповідальності до статусу депутата;

б) забезпеченні умов конструктивної довіри до партій та осіб із партійних списків за рахунок реального вибору серед альтернативних пропозицій.

Список використаних джерел

1. Самуйлик Н.Н. Політична відповідальність: специфіка, структура, функціонування : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук / Н.Н.Самуйлик – Одеса, 1997. – 18 с.

2. Балан С.В. Співвідношення політичної та конституційно-правової відповідальності у здійсненні державної влади : дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / Сергій Вікторович Балан ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2007. – 223 с.

3. Горчаков Д. Відповідальність як категорія політичної науки / Д.Горчаков. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/

4. Паламарчук М. Механізми політичної відповідальності як засіб забезпечення верховенства народу в політичній системі України /М. Паламарчук // Стратег. панорама. – 2005. – № 3. – С. 72–85.

5. Мельник О.В. Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / О.В. Мельник; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – С. 78.

6. Армаш Н. Особливості відповідальності “державних політичних діячів”: співвідношення політики та закону / Н. Армаш // Юрид. журн. – 2005. – № 11. – С. 20–26.

7. Токовенко В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії управління : монографія / В. Токовенко. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 259 с.

8. Кельзен Ганс. Чисте правознавство / Ганс Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. – К. : Юніверс, 2004. – 380 с.

Іван Артёмов,
кандидат історичних наук, доцент,
директор ННІ євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІННОВАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ – ВАЖЛИВИЙ ІНСТРУМЕНТ ІНТЕГРУВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ І НАУКОВИЙ ПРОСТІР

У статті досліджуються актуальні аспекти становлення дослідницько-інноваційного університету, впровадження інновацій в освітню та наукову сфери як важливої передумови реалізації Закону України «Про вищу освіту» та інтегрування вищої освіти України в європейський та світовий освітній простір.

Ключові слова: *інновації, вища освіта, дослідницько-інноваційний університет, Закон України «Про вищу освіту», концепція, стратегія, інтеграція.*

В статье исследуются актуальные аспекты становления исследовательско-инновационного университета, внедрения инноваций в образовательную и научную сферы как важной предпосылки реализации Закона Украины «О высшем образовании» и интегрирования высшего образования Украины в европейское и мировое образовательное пространство.

Ключевые слова: *инновации, высшее образование, исследовательско-инновационный университет, Закон Украины «О высшем образовании», концепция, стратегия, интеграция.*

The article deals with actual aspects of formation of research and innovative university, introduction of innovations in educational and scientific spheres as an important precondition in the implementation of the Law of Ukraine "On Higher Education" and integration of higher education of Ukraine to the European and world educational area.

Keywords: *innovations, higher education, research and innovative university, the Law of Ukraine "On Higher Education", concept, strategy, integration.*

Початок ХХІ століття ознаменувався безпрецедентним піднесенням значення освіти і науки як чинників забезпечення комплексного розвитку держави та кожного члена суспільства, адже, від стану освіти і науки та від ефективної державної політики у цих сферах залежить вирішення завдання консолідації українського суспільства, формування єдиного гуманітарного, інтелектуального, інформаційного і культурного простору, залежить те, чи зможе Україна посісти гідне місце у сучасному світі.

Визнання європейської інтеграції стратегічним зовнішньополітичним пріоритетом України, підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, прийняття нового Закону України «Про вищу освіту», розробка Концепції розвитку вищої освіти на період 2015-2025рр. висувають нові актуальні завдання перед вищою школою на шляху до європейського і світового освітнього простору для забезпечення високотехнологічного та *інноваційного розвитку* країни, потреб суспільства, ринку праці у кваліфікованих фахівцях.

Зокрема, в розділі V(ст. 376) Угоди України з ЄС про асоціацію зазначено, що співробітництво забезпечується шляхом:

- обміну інформацією щодо політики Сторін у сфері науки та технологій;
- участі у наступній Рамковій програмі ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020»;
- спільної реалізації наукових програм та дослідної діяльності;
- спільного дослідження діяльності, спрямованої на заохочення наукового прогресу, трансферу технологій та ноу-хау;
- навчання шляхом реалізації програм обміну для дослідників та спеціалістів;
- організації спільних заходів щодо наукового та технологічного розвитку;
- вжиття заходів, спрямованих на розвиток сприятливих умов для проведення досліджень та впровадження нових технологій, а також належного захисту інтелектуальної власності результатів досліджень;
- активізації регіонального та іншого міжнародного співробітництва.

Сторони зобов'язуються активізувати співробітництво в галузі вищої освіти з метою:

- реформування та модернізації систем вищої освіти;
- сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу;

- підвищення якості та важливості вищої освіти;
- поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами;
- розширення можливостей вищих навчальних закладів;
- активізації мобільності студентів та викладачів; увага приділятиметься співробітництву в галузі освіти з метою спрощення доступу до отримання вищої освіти [14].

Розвиваючи та деталізуючи базові принципи співпраці України з ЄС на шляху до єдиного європейського освітнього і наукового простору, в Законі України «Про вищу освіту» (розділ XI, ст.66) сформульовані основні напрями інтеграції наукової, науково-технічної та *інноваційної діяльності* вищих навчальних закладів і наукових установ Національної академії наук України, національних галузевих академій наук:

1) участь у розробленні та виконання державних цільових програм економічного і соціального розвитку;

2) проведення спільних наукових досліджень, експериментальних та інноваційних розробок тощо, у тому числі за рахунок державного бюджету та власних надходжень;

3) участь у створенні науково-навчальних, науково-дослідних об'єднань, інноваційних структур та інших організаційних форм кооперації;

4) впровадження спільно створених інноваційних продуктів у виробництво, інші галузі економіки тощо;

5) забезпечення набуття, охорони та захисту прав інтелектуальної власності на результати наукової та науково-технічної діяльності;

6) провадження спільної видавничої та інформаційно-ресурсної діяльності та ін.

Законом передбачено також, що **наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у вищих навчальних закладах провадиться відповідно до законодавства про освітню, наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність. Державні органи, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади, формують політику наукової та інноваційної діяльності, яка здійснюється безпосередньо вищими навчальними закладами на засадах автономії.**

Характерною особливістю *інноваційної діяльності* є те, що вона може провадитись вищими навчальними закладами, у тому числі через створені ними юридичні особи, предметом діяльності яких є доведення результатів наукової і науково-технічної діяльності вищого навчального закладу до стану інноваційного продукту та його подальша комерціалізація.

До виконання наукових і науково-технічних робіт у вищому навчальному закладі можуть залучатися науково-педагогічні працівники, інші працівники вищих

навчальних закладів, особи, які навчаються у вищому навчальному закладі, а також працівники інших організацій.

Вищі навчальні заклади, зокрема які є засновниками *інноваційних структур* різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори тощо), мають право проводити спільні наукові дослідження, демонстраційні досліди тощо, у тому числі з використанням земельних ділянок, які знаходяться в постійному користуванні вищих навчальних закладів [1].

Інноваційна система вищого навчального закладу – це організаційно-управлінський механізм з розробки та впровадження новацій для підвищення його конкурентоспроможності. Її метою є визначення і реалізація перспективних напрямів діяльності у двох відносно самостійних, проте взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих аспектах діяльності вищого навчального закладу: розробка і впровадження нових технологій освіти та удосконалення існуючого процесу освіти загалом; підвищення ефективності наукової і науково-дослідної діяльності.

Для формування *інноваційної системи* вищого навчального закладу необхідно розробити наукове підґрунтя, а саме: концепцію – зміст інноваційної політики, цілі, види, категорії, принципи, закономірності, чинники впливу на нововведення, а також методологію як сукупність організаційного,

кадрового, фінансового, інформаційного забезпечення в управлінській моделі системних іновацій [1].

Що ж потрібно змінити в країні, щоб вона почала рухатися шляхом інноваційного розвитку? Відомий український вчений і організатор науки – ректор НУ «Київський політехнічний інститут» М.Згуровський вважає, що для цього потрібно здійснити п'ять кроків:

Перший. Задіяти державну політику, спрямовану на пріоритетний науково-технологічний розвиток (досі така політика лише декларувалася). Очевидно, що ця політика повинна бути серед головних програмних принципів найбільших політичних партій України, стати пріоритетною в реальних діях керівників держави і всіх рівнів державного управління.

Другий. Створити керовану інноваційну модель розвитку держави за напрямками, що відповідають природним критеріям і людським ресурсам країни, її геополітичному стану і географічному положенню. На підставі цих пріоритетів необхідно створити стратегічні програми розвитку або національні програми, які об'єднують власні наукові розробки, власний кадровий супровід, виробничий сектор, бізнес.

Третій. Доцільно здійснити комплекс заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності національної науки та освіти. З широкого спектра наукових досліджень і підготовки кадрів, традиційно здійснюваних в Україні, повинні бути виділені ті, де існують відповідні умови для створення так званих

острівців прориву (потужні наукові школи, матеріальна база, лідерські позиції тощо). На цих напрямках (їх для України не більше десяти) необхідно сконцентрувати кращі людські та фінансові ресурси, забезпечити адміністративну підтримку, інтеграцію суто дослідницького та університетського сегментів для кадрового супроводу наукових програм.

Четвертий. Необхідно привести «до спільного знаменника» вимоги, що висуваються до фахівців різних рівнів кваліфікації з боку як роботодавців, так і освіти. Головними інструментами, покликаними сприяти процесу ефективної взаємодії сфер праці та освіти, є узгоджена з Європейською загальною кваліфікаційною рамкою Національна рамка кваліфікацій України, збалансоване з потребами країни державне замовлення на підготовку кадрів.

П'ятий. Необхідно завершити формування єдиного законодавчого поля інноваційної діяльності шляхом внесення доповнень у кілька десятків прийнятих раніше законів і різних відомчих документів та їх взаємного узгодження. А в цілому вже прийшов час для підготовки та прийняття Інноваційного кодексу України [13].

Основним завданням наукової та *інноваційної діяльності* університету є здобуття наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок та їх спрямування на створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій, забезпечення

інноваційного розвитку суспільства та підготовки фахівців інноваційного типу.

Важливо, що УжНУ активно працює в цьому напрямі. Реалізовано науковий проект *«Інноваційний університет – інструмент інтеграції в європейський освітній і науковий простір»* за фінансової підтримки Міжнародного Вишеградського фонду.

Метою проекту було розроблення на основі аналізу європейського, зокрема країн В-4, та світового досвіду інноваційної діяльності вищої школи, шляхом співпраці з виробничими підприємствами області та науковими установами країн Вишеградської четвірки, концепції становлення інноваційного університету європейського типу на базі ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Концепція дала змогу в контексті транскордонного співробітництва створити у Закарпатській області регіональну *інноваційну структуру – Науковий парк «Ужгородський національний університет»*. Його завдання – забезпечення сталого соціально-економічного розвитку області шляхом впровадження результатів науково-технічної та інноваційної діяльності наукових установ, ефективного використання наявного наукового потенціалу, широкого залучення вітчизняних та закордонних науково-технічних розробок і технологій, регіональних виробничих, енергетичних, сировинних, технологічних, матеріально-технічних та кадрових ресурсів.

Партнерами УжНУ в реалізації проекту стали:

Жешувський університет (м. Жешув, Польща), Дебреценський університет (м. Дебрецен, Угорщина), Технічний університет у м. Кошице (Словацька Республіка), ГО «Інститут транскордонного співробітництва»(м. Ужгород, Україна).

З огляду на значний обсяг аналітичної роботи в процесі виконання зазначеного наукового проекту щодо моніторингу програм та концепцій інноваційного розвитку університетів країн Європи та Вишеградської групи зокрема, а також провідних ВНЗ Америки та Азії було створено 7 робочих груп експертів за різними складовими інноваційного розвитку університетів за напрямками:

1. **Аналіз та узагальнення кращого досвіду інноваційної діяльності дослідницьких університетів України: стан, основні напрями та пріоритети.**

2. **Інноваційні проекти Наукового парку Ужгородського національного університету.**

3. **Узагальнення досвіду роботи інноваційних університетів Європи, Америки, Азії:**

3.1 **Узагальнення досвіду країн Вишеградської четвірки з питань інноваційної діяльності університетів та розроблення механізму його впровадження в УжНУ.**

3.2 **Нормативно-правова основа діяльності університетів та досвід впровадження інноваційних**

форм і методів їх функціонування в Республіці Польща, Угорщині та Словацькій Республіці.

4. Розроблення механізму ефективної співпраці між наукою та виробництвом у рамках транскордонного співробітництва з країнами Вишеградської групи.

5. Впровадження освітніх інновацій в контексті Закону України «Про вищу освіту» – необхідна передумова інтегрування в європейський освітній та науковий простір.

6. Науковий парк УжНУ – ефективний механізм впровадження результатів інноваційних досліджень: етапи становлення та перспективи розвитку.

7. Проблеми на шляху створення інноваційного університету: форми та механізми їх вирішення.

У процесі реалізації наукового проекту повною мірою використовувався досвід роботи університетів сусідніх країн Європи, умови прикордоння, дієва співпраця в рамках виконання міжнародних освітніх програм, що сприятиме інтеграції української вищої школи в європейський освітній та науковий простори.

Зазначимо, що розвиток Ужгородського національного університету упродовж наступних років залежить від майбутньої науково-освітньої, соціальної та

громадської самореалізації його співробітників і студентів. Для цього потрібно:

- **максимально використовувати** умови прикордоння для започаткування проектів із європейськими партнерами в рамках міжнародних освітніх програм, що сприятиме інтеграції України в Європейський Союз;

- **планомірно впроваджувати** інновації та інформаційні технології у навчальний процес, оволодіння викладацьким складом в достатній мірі *іноземними мовами*;

- **залучити** науковців, студентів УжНУ до участі в європейській рамковій програмі «Горизонт», що підвищить їхню мобільність у сфері міжнародної співпраці;

- **сформувати** в рамках Стратегії розвитку УжНУ механізми підтримки прикладних досліджень, розробки інноваційних технологій у форматах, властивих для європейської практики, – інноваційні лабораторії, платформи, наукові парки, мережі тощо;

- **розвивати** міжнародну співпрацю з ВНЗ країн Європейського Союзу, що дозволить стати повноправним учасником наукових розробок у системі інтернаціоналізації вищої освіти і науки, яка передбачає:

- а) **модернізацію** навчальних планів і програм, упровадження сучасних освітніх технологій відповідно до кращого світового досвіду та створення міжнародних

університетських мереж і просування на міжнародному ринку власних освітніх послуг;

б) залучення університетів до загальновізнаних систем міжнародної сертифікації, участь ВНЗ у програмах отримання подвійних дипломів;

в) функціонування обмінних програм, мобільність студентів, участь у міжнародних освітніх і наукових проектах, забезпечення на належному рівні навчання іноземних студентів та інше.

Аналізуючи стан розвитку науково-інноваційної діяльності в університетах України, ми переконались в тому, що в умовах формування економіки знань необхідно усвідомлювати кардинальну потребу суспільних зрушень в напрямі інноваційного розвитку. Згідно з рейтингом Всесвітнього економічного форуму, Україна серед 142 країн зайняла у 2011 році у сфері вищої освіти та професійної підготовки – 51 місце, у сфері формування факторів інноваційного розвитку – 74, за оснащеністю сучасними технологіями – 82, за показником якості освіти – 72, якості роботи науково-дослідних закладів (університетів) – 72 та в загальному рейтингу – 82, розмістившись між Тринідадом і Тобаго та Намібією, що свідчить про неефективне використання власного *інноваційного потенціалу*, перетворення України в державу, яка експортує сировинні ресурси з незначною часткою доданої вартості, та виникнення загрози економічній та національній безпеці.

Результати аналізу економічного зростання країн – лідерів рейтингів конкурентоспроможності (Швейцарії, Сінгапуру, Швеції, Нідерландів, Данії, Японії та Великобританії) свідчать про необхідність формування та забезпечення розвитку національної інноваційної системи як безальтернативного шляху реалізації системної та послідовної державної політики, спрямованої на активізацію інноваційних процесів, забезпечення технологічного розвитку та оновлення національної економіки. Важливою складовою такої системи має стати ефективна система вищої освіти, що складається з ВНЗ, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою, а також навчальних закладів, які проводять підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів, а також система генерації знань, що складається з наукових установ та організацій, незалежно від форми власності, які проводять наукові дослідження і розробки та створюють нові наукові знання і технології, державних наукових центрів, академічних та галузевих інститутів, наукових підрозділів університетів, наукових та конструкторських підрозділів підприємств .

Оптимальний варіант *інноваційного розвитку* України передбачає розвиток національної інноваційної системи шляхом здійснення комплексу заходів щодо збалансованого розвитку усіх підсистем національної інноваційної системи, підтримки інноваційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання на всіх стадіях

інноваційного процесу, стимулювання попиту на результати наукових досліджень і розробок, кваліфікований персонал, створення сприятливих умов для виробництва інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості [11]. Бажані зрушення вимагають забезпечувати ефективну спроможність вищої освіти випереджати ті соціальні та економічні зміни, що відбуваються, готувати молодь до праці і життя в суспільстві, формувати демократичне суспільство. Подібне складне завдання може бути виконаним, якщо освіта органічно пов'язана з усіма галузями матеріального виробництва та духовної культури, що забезпечує наслідування і відтворення соціального досвіду.

Стратегічними пріоритетами розвитку вищої освіти в Концепції інноваційного розвитку України є:

а) забезпечення інноваційної спрямованості системи освіти шляхом: підвищення рівня комп'ютеризації вищих навчальних закладів; активізації науково-технічної та інноваційної діяльності ВНЗ та збільшення обсягу її бюджетного фінансування; утворення інноваційних структур в системі освіти; реформування системи вищої освіти з урахуванням вимог європейських стандартів і збереження культурних та інтелектуальних національних традицій;

б) підвищення результативності вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок з метою

посилення його ролі у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки шляхом: інтеграції університетського сектору наукових досліджень і розробок до світової інноваційної системи, сприяння розвитку міжнародного партнерства у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності; збільшення частки наукових та науково-технічних досліджень у ВНЗ, спрямованих на створення нових видів інноваційної продукції; врахування кон'юнктури світового ринку під час визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності;

в) забезпечення розширеного відтворення знань на основі інтеграції діяльності вищих навчальних закладів, академічних та галузевих наукових установ шляхом: підвищення рівня фондоозброєності державного сектору наукових досліджень і розробок; концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності, створенні умов для організації високотехнологічного виробництва в Україні; посилення взаємодії освіти та науки, створення університетів дослідницького типу на базі провідних ВНЗ; стимулювання процесу підвищення кваліфікації, розвиток системи дистанційного навчання.

Досвід провідних американських, британських та австралійських університетів свідчить, що так званий «академічний капіталізм» є одним із головних засобів підвищення ефективності та якості освітньої і наукової діяльності.

Загалом сучасна трансформація вищої освіти в Україні є складним нелінійним процесом, в якому можна виділити такі напрями:

- *екстенсифікація* – збільшення кількості ВНЗ, спеціальностей та програм, студентського контингенту, а також загальне розширення доступу громадян до вищої освіти;

- *модернізація* – як зміна змісту освіти, притаманної для командно-адміністративного суспільства, так і узгодження її з сучасними вимогами. Складовими цього процесу є демократизація, інноваційні процеси у вищій школі: поява нових спеціальностей, освітніх програм, технологій та засобів навчання, поширення сучасних методів менеджменту та маркетингу вищої освіти;

- *глобалізація та європеїзація* – трансформація української освіти в контексті глобалізації сучасної освіти та формування єдиного європейського простору вищої освіти.

Курс на євроінтеграцію стикається й іноді вступає в протиріччя з низкою тенденцій (і загальносвітових, і вітчизняних), які проявилися останніми роками в системі вищої освіти. Це, по-перше, різке зростання регіональної неоднорідності ВНЗ в Україні та яскраво виражена регіоналізація в цілому. А по-друге, нова парадигма освіти, особливо вищої, яка орієнтує її не на кваліфікацію фахівця, а на компетентність. Це важко пов'язати з прагматичною спрямованістю європейської освіти й

курсом на скорочення термінів навчання. Сучасна освіта, якщо орієнтуватися на останні основоположні документи ЮНЕСКО, покликана допомогти людині навчитися пізнавати, навчитися працювати, навчитися жити й навчитися жити разом. По суті, це нові глобальні компетентності. Інакше кажучи, складається парадоксальна ситуація: саме життя й висунуті ним завдання ускладнюються, а система вищої освіти спрощується. На думку академіка В. Лугового, «вища освіта, зокрема, характеризується неефективною організацією, розпорошеністю, подрібненістю, малокомплектністю, великою витратністю, низьким інституційним потенціалом і недостатньою якістю, а отже, потребує суттєвої оптимізації» [10].

Отже, стратегічними пріоритетами розвитку вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. **Цей трансформаційний процес має базуватися на таких засадах:**

- *по-перше*, це національна ідея вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави Україна, гармонійно розвинути особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та у підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється з патріотизмом;

- *по-друге*, розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватись законам ринкової економіки, тобто

закону розподілу праці, закону змінності праці та закону конкуренції, оскільки економічна сфера є винятково важливою у формуванні логіки суспільного розвитку. Водночас необхідно враховувати при цьому не менш важливі чинники – соціальні, політичні, духовного життя, суспільної свідомості, культури та морально-психологічних цінностей. Значна частина проблем, що накопичилися у системі вищої освіти, пов'язані насамперед з розбалансованістю комплексу зазначених чинників суспільних перетворень;

- *по-третє*, розвиток вищої освіти слід розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у тому числі з урахуванням інтеграційних процесів.

В якості інтегральної оцінки нинішнього стану українських університетів можна розглядати їхнє місце у рейтингу QS World University Rankings за чотирма критеріями, які найбільше цікавлять майбутніх студентів: дослідження, викладання, працевлаштування та міжнародні перспективи.

До списку найкращих університетів планети увійшли шість українських вишів:

1. Національний університет імені Тараса Шевченка посів 421 місце.

2. Уперше в рейтингу і одразу на 481 позиції опинився Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна.

3. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» став 551.

4. Ще один новачок у рейтингу – Сумський державний університет – посів 651 місце.

5. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» та Донецький національний університет поділили 701 сходинку у рейтингу [6].

Ще однією інтегральною оцінкою нинішнього стану провідних українських ВНЗ є їх місце в Міжнародному довіднику вищої освіти [7]. За цим рейтингом провідні ВНЗ України, програми і концепції розвитку яких ми мали можливість аналізувати, оскільки вони є у вільному доступі, займають такі позиції:

- Київський національний університет імені Тараса Шевченка – 7 позиція.

- Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна – 10 позиція.

- Національний університет «Львівська політехніка» – 16 позиція.

- Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана – 38 позиція.

Якщо виходити з того, що у зазначеному Міжнародному довіднику вищої освіти аналізувалися позиції 132 вітчизняних ВНЗ, то нами для аналізу дійсно було обрано кращі університети України.

Окремі такі елементи, що засвідчують народження нової парадигми освіти, ми сьогодні спостерігаємо. Йдеться про інноваційну діяльність провідних університетів України, спробу проаналізувати основні напрями і пріоритети якої здійснено в нашому огляді. Для аналізу було обрано такі програмні документи:

- Програма розвитку науково-інноваційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка на період до 2020 року [8];

- Програма інноваційного розвитку Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана на 2013 – 2015 роки [9];

- Концепція інноваційного розвитку університету банківської справи Національного банку України на 2010 – 2020 роки [2];

- Програма розвитку Національного університету «Львівська політехніка» на період до 2020 року [3];

- Програма розвитку Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна на 2010 – 2020 роки [4];

- Концепція освітньої діяльності Національного університету оборони України імені І. Черняхівського на період до 2017 року [5].

Результати порівняльного аналізу концепцій і програм інноваційного розвитку провідних університетів України відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз концепцій і програм інноваційного розвитку
провідних університетів України**

Назва документа	Програма розвитку науково-інноваційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка на період до 2020 року	Програма розвитку Національного університету «Львівська політехніка» на період до 2020	Програма розвитку Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна на 2010-2020 роки
1	2	3	4
Структура (зміст) документа	<p>I. Загальні положення</p> <p>1.1. Визначення термінів</p> <p>1.2. Нормативно-правова база інноваційної діяльності Університету</p> <p>II. Головна мета та принципи стратегії</p> <p>III. Основні пріоритети та ключові заходи модернізації освітньої діяльності в Університеті</p> <p>3.1. Розвиток кадрового потенціалу та науково-інноваційний розвиток Університету</p> <p>3.2. Науково-інноваційний розвиток</p> <p>Формування сучасної інноваційної інфраструктури</p> <p>3.4. Удосконалення нормативно-правової бази Університету</p> <p>3.5. Модернізація фінансово-економічного адміністрування інноваційної діяльності</p> <p>IV. Очікувані результати Програми науково-інноваційної діяльності КНУ імені Тараса Шевченка до 2020 року.</p>	<p>1. Вступ</p> <p>2. Завдання та заходи з реалізації програми розвитку Національного університету «Львівська політехніка» на період до 2020 року.</p>	<p>I. Головна мета розвитку університету, механізми її реалізації, пріоритетів, напрямків діяльності</p> <p>1.1. Головна мета Програми розвитку університету на 2010–2020 рр.</p> <p>1.2. Основні механізми реалізації головної мети розвитку</p> <p>1.3. Пріоритетні напрями діяльності</p> <p>II. Підвищення результативності і якості наукових досліджень та інноваційної діяльності</p> <p>III. Підвищення якості та інтеграції-налізання навчального процесу IV. Розвиток соціокультурної та виховної функції університету</p> <p>V. Розвиток інформаційно-комунікацій-них технологій. Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу та наукових досліджень</p> <p>VI. Розвиток соціально-економічної сфери, соціально підтримка співробітників і осіб, які навчаються. Забезпечення безпечних і сприятливих умов праці і навчання</p> <p>VII. Посилення кадрового потенціалу університету.</p>

Продовження табл.1

1	2	3	4
<p>Мета програми (концепції)</p>	<p>Формування новітнього середовища знань та інновацій, механізмів їх утворення, збереження, використання і передачі, наслідком чого стане підвищення престижу Університету як відомого у світі науково-освітнього, дослідницького, аналітичного та міждисциплінарного центру, що робить значний теоретичний та практичний внесок у створення засад і механізмів переходу на інноваційний шлях підготовки нового типу науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, впливає на формування вектора наукових досліджень для забезпечення потреб суспільства.</p>	<p>Метою програми є забезпечення поступального стійкого розвитку Національного університету «Львівська політехніка» як навчально-наукового інноваційного центру з розвиненою інфраструктурою, зорієнтованою на підготовку конкурентоспроможних фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів, трансфер нових знань та новітніх технологій, розроблення інноваційної продукції світового рівня, упровадження у практику наукових досягнень, технічних, технологічних та проєктно-конструкторських розробок десяти основних завдань.</p>	<p>Головною метою розвитку університету на період 2010–2020 років є розкриття дослідницького потенціалу його діяльності, максимальне наближення до основних характеристик університету світового класу і створення передумов для входження до 500 кращих університетів світу за визначенням</p>
<p>Місія ВНЗ</p>	<p>Підготовка високоінтелектуального кадрового ресурсу держави, необхідного для реалізації стратегії розвитку України, здатного оперативного реагувати на виклики сучасності та брати активну участь у реалізації програми економічних реформ на міжнародному та державному рівнях.</p>		

Продовження табл.1

1	2	3	4
<p>Стратегія ні цілі та пріоритет и (основні напрями діяльності)</p>	<p>1. Розвиток кадрового потенціалу та модернізація освітньої діяльності: підготовка конкурентоспроможних кадрів нового креативного покоління для створення та розвитку нових знань, проведення сучасних фундаментальних досліджень, здатних змінити наукові пріоритети, впровадження у різні сфери діяльності результатів прикладних досліджень, створення нових систем функціонування інтелектуального капіталу та схем його формування.</p> <p>2. Науково-інноваційний розвиток Університету: виявлення та підтримка нових перспективних напрямів наукових досліджень, які узгоджуються із пріоритетними напрямами України та тенденціями розвитку науки у світі; проведення науково-дослідних та конструкторських робіт; створення програмних засобів та технологій, виконання освітніх послуг за замовленням підприємств.</p> <p>3. Формування сучасної інноваційної інфраструктури Університету: створення інноваційної системи Університету з відповідною інфраструктурою та механізмами модернізації для оцінювання показників інноваційного розвитку факультетів/інститутів, кафедр, наукових та науково-педагогічних працівників);</p> <p>4. Удосконалення нормативно-правової бази Університету: у сфері інтелектуальної власності та у сфері вдосконалення менеджменту діяльності Університету.</p> <p>5. Модернізація фінансово-економічного адміністрування інноваційної діяльності: створення на базі НДЧ Університету спеціальних фондів для підтримки інноваційного розвитку Університету з єдиною системою ідентифікації, правової охорони та використання результатів інтелектуальної діяльності.</p>	<p>1. Моніторинг ринку праці, тенденцій розвитку економіки держави і регіону за галузями.</p> <p>2. Удосконалення управління університетом та його організаційної структури.</p> <p>3. Інноваційно-освітня діяльність.</p> <p>4. Кадрове забезпечення освітньо-наукової діяльності університету та удосконалення системи атестації науково-педагогічних працівників.</p> <p>5. Інноваційно-наукова діяльність та розвиток інноваційної структури університету.</p> <p>6. Розвиток матеріально-технічної бази університету.</p> <p>7. Інформаційне забезпечення освітньо-наукової діяльності університету.</p> <p>8. Співпраця з установами НАН, науковими установами та вищими навчальними закладами України.</p> <p>9. Міжнародна співпраця та інтеграція у міжнародний освітній і науковий простір.</p> <p>10. Молодіжна політика та студентське самоврядування.</p>	<p>1. Підвищення результативності і якості наукових досліджень та інноваційної діяльності.</p> <p>2. Підвищення якості та інтернаціоналізація навчального процесу.</p> <p>3. Розвиток соціокультурної та виховної функції університету.</p> <p>4. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу та наукових досліджень.</p> <p>5. Розвиток соціально-економічної сфери, соціальна підтримка співробітників і осіб, які навчаються. Забезпечення безпечних і сприятливих умов праці і навчання.</p> <p>6. Посилення кадрового потенціалу університету.</p>

Продовження табл.1

1	2	3	4
<p>Механізми реалізації стратегічних цілей, завдань, заходів</p>	<p>1. Розробка освітніх програм і проведення індивідуальних магістерських курсів з інноваційного розвитку та комерціалізації знань науково-педагогічними працівниками Університету; - використання нових технологій; створення спеціалізованих аудиторій для проведення on-line лекцій, конференцій; - дистанційне тестування усіх бакалаврів навчачихся та підвищувати свою кваліфікацію; - створення нових програм підготовки фахівців відповідно до стратегічних пріоритетних напрямів інноваційного розвитку України; - запровадження освітніх програм з менеджменту інноваційної діяльності (загально-університетський курс для бакалаврів усіх спеціальностей у 8 семестрі); - розробка магістерських програм, які передбачають викладання курсів іншеземні мовами.</p> <p>2. Розбудова та використання стратегічних інформаційних та комунікаційних технологій, комп'ютерних систем.</p> <p>3. Формування банку (баз даних) ідей, технологій, виробів; створення групи експертів, до складу якої входять представники влади та бізнесу, структур співробітників Університету, міжнародні партнери для відбору найбільш привабливих інноваційних проєктів. Формування ефективної системи комерціалізації наукових розробок на основі приватно-державного партнерства, зокрема, створення Центру трансферу технологій на базі Наукового парку.</p>	<p>1. Підтримування позитивного іміджу університету та розвиток його діяльності як потужного регіонального освітньо-наукового центру, здатного оперативно реагувати на зміни, які відбуваються на ринку праці, і забезпечити належний освітньо-культурний рівень фахівців. Удосконалення системи неперервної освіти, перепідготовки та підвищення кваліфікації. Реалізація заходів, спрямованих на підготовку випускників до майбутньої професійної діяльності, підвищення рівня їх готовності до роботи за фахом.</p> <p>2. Удосконалення організаційної структури університету як навчально-науково-інноваційного комплексу та підвищення ефективності його роботи. Оптимізація компетенцій, розмежування функцій, поновлення і відповідальності управлінських структур різного рівня та їх адаптація до нових умов діяльності, удосконалення нормативно-правового забезпечення управлінської діяльності. Розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури університету на базі сучасних інформаційних технологій, запровадження електронного документообігу</p> <p>3. Розроблення концепції та програм підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» та освітньо-наукового рівня «доктор філософії». Забезпечення інноваційно-дослідницького, міждисциплінарного характеру навчання, органічної єдності наукового та навчального процесів. Упровадження у навчальний процес нових інформаційних, телекомунікаційних технологій, інтерактивних форм і методів навчання.</p> <p>4. Виконання комплексних програм підготовки кандидатів і докторів наук» на 2011-2020 рр. Збільшення кількості спеціалізованих вчених рад та спеціальностей із захисту дисертацій. Створення системи залучення молодих науковців до освітньо-наукової та інноваційної діяльності. Організація стажування працівників університету та виконання аспірантами дисертаційних робіт у провідних вітчизняних та закордонних наукових центрах.</p> <p>5. Розвиток провідних наукових шкіл. Визначення пріоритетних тематичних напрямів розвитку фундаментальних та прикладних науково-дослідних робіт. Створення центру фундаментальних досліджень, наукового парку та об'єсу трансферу технологій. Формування міжнародних науково-дослідних колективів для спільних досліджень з фундаментальних та прикладних проблем, а також творчих колективів за участю науковців, представників промислових підприємств, науково-дослідних, проектно-конструкторських та інших організацій та установ для спільного розв'язання науково-технічних задач та впровадження наукових розробок у виробництво.</p>	<p>1. Подальша демократизація університетського життя, розширення повноважень університетської спільноти в розробці та реалізації рішень щодо функціонування та розвитку університету в цілому, факультетів, інститутів, інших підрозділів. Підвищення ролі студентського самоврядування як рівноправного партнера в управлінні університетом.</p> <p>2. Модернізація університетського менеджменту. Створення сучасної гнучкої і ефективної системи стратегічного і оперативного управління університетом у цілому та його підрозділами, запровадження сучасних інформаційних технологій документообігу, контролю управлінських рішень.</p> <p>3. Підвищення відповідальності керівників усіх рівнів за запроваджені результати діяльності, за виконання управлінських рішень. Розробка, впровадження та сертифікація системи менеджменту якості.</p> <p>4. Подальше посилення кадрового потенціалу, збереження балансу досвідчених і молодих викладачів і науковців, створення реальних сприятливих умов для творчого росту і просування університетської молоді. Залучення до навчального процесу провідних фахівців українських і зарубіжних університетів і наукових центрів, академічних наукових установ.</p> <p>5. Активне впровадження систем ефективного залучення викладачів та науковців за високі результати їх діяльності та сприяння досягненню університетом головної мети розвитку.</p> <p>6. Прозоре і раціональне використання всіх університетських ресурсів та надходжень, їх концентрація на напрямках, які сприяють досягненню університетом головної мети розвитку.</p> <p>7. Активна взаємодія і розвиток партнерських стосунків з інститутами НАН України, спільне використання унікального науково-технічного обладнання в дослідженнях і підготовці фахівців.</p>

Продовження табл.1

<p>1</p>	<p>2</p>	<p>4. Набуття Університетом прав на результати інноваційної діяльності наукового парку, бізнес-інкубатора, центру трансферу технологій; супроводження патентів інтелектуальної власності та процедури передачі прав використання результатів інтелектуальної діяльності за ліцензійними угодами, інформаційних джерел із міждисциплінарних досліджень; вирішення питань щодо розподілу прибутків від інтелектуальної власності та реалізація цього механізму на практиці.</p> <p>5. Запровадження ефективного механізму конкурсного відбору наукових проектів, що фінансуються за кошти державного бюджету та міжнародних грантів.</p>
<p>3</p>	<p>6. Придбання сучасного високо-технологічного навчально-лабораторного обладнання та технічних засобів навчання. Розвиток потужностей видавництва. Благоустрій території. Реалізація заходів з енергозбереження. Будівництво сучасного навчально-наукового комплексу, студентського гуртожитку, соціального житла готельного типу, навчально-спортивного багатифункціонального комплексу.</p> <p>7. Придбання та розроблення комп'ютерного та телекомунікаційного обладнання, програмного забезпечення для навчального процесу та наукових досліджень. Забезпечення студентам, викладачам та науковцям широкого доступу до сінхронних інформаційних науково-освітніх ресурсів. Створення регіонального центру сертифікації електронних ключів. Інформаційне забезпечення дистанційного навчання.</p> <p>8. Створення електронних навчальних видань.</p> <p>9. Створення нових науково-навчальних комплексів, розроблення і реалізація освітньої програми підготовки докторів філософії спільно з установами НАН України і вищими навчальними закладами України. Збільшення кількості студентів, викладачів та науковців, які проходять навчання, стажування та підвищення кваліфікації у провідних вітчизняних університетах та наукових установах.</p> <p>10. Реалізація програми інтеграції університету в загальноєвропейську систему освіти. Збільшення кількості освітніх програм, розроблених за участю і на основі досвіду провідних закордонних університетів. Збільшення кількості іноземних студентів, а також студентів, викладачів та науковців, які проходять навчання, стажування та підвищення кваліфікації у провідних закордонних університетах. Створення інфраструктури міжнародної наукової співпраці.</p> <p>11. Реалізація молодіжної політики в університеті та її нормативно-правове забезпечення. Розвиток студентського самоврядування, участь студентської молоді в управлінні університетом та у громадському житті.</p>	<p>4</p>
<p>8. Участь університету у створенні міжрегіональних, міжвідомчих виробничотехнологічних і науково-технологічних кластерів, що охоплюють практично всі сфери економіки, у тому числі в промисловості (нових матеріалів, альтернативних джерел енергії, машино- та приладобудування, паливно-енергетичного, військово-промислового, аерокосмічного та біомедицинського комплексів), в аграрній сфері, у сфері освіти, забезпеченні інформаційно-комунікаційних послуг та в інших сферах.</p> <p>9. Активне і взаємовигідне партнерство із закордонними університетами, нау-ковими і промисловими організаціями та компаніями. Розгорнута участь у міжнародних наукових програмах, які фінансуються організаціями Європейського Союзу та іншими.</p> <p>10. Активна й наполеглива взаємодія з місцевою владою, Міністерством освіти і науки України, Кабінетом Міністрів України, Адміністрацією Президента України з метою підтримки університетських програм, спрямованих на досягнення головної мети розвитку.</p>	<p>8</p>	<p>4</p>

Продовження табл.1

<p>1</p> <p>Очікувані результати</p>	<p>2</p> <p>Підвищення авторитету Університету в Україні та світі, його міжнародне визнання як сучасного дослідницького навчального закладу.</p> <p>Випереджальна підготовка елітних наукових і педагогічних кадрів з метою виконання масштабних міждисциплінарних досліджень і довгострокових наукових та освітніх програм.</p> <p>Формування системи багатоканального фінансування через комерціалізацію результатів наукової та інноваційної діяльності. Експорт створених в Університеті високих технологій як важлива складова економіки освітянської діяльності.</p>	<p>3</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Перетворення університету на потужний освітньо-науковий, інноваційний, конкурентоспроможний на світовому рівні центр, здатний оперативно реагувати на освітянські, наукові, культурні та соціальні запити суспільства. 2. Створення сучасної системи підготовки висококваліфікованих фахівців, які на основі глибоких фундаментальних знань та спеціалізованої практичної підготовки можуть зробити вагомий внесок у розвиток промисловості, науки, освіти та культури української держави. 3. Максимальне розширення спектру та підвищення якості освітніх послуг. 4. Створення інноваційної інфраструктури та ефективної системи комерціалізації наукових розробок та трансферу технологій. 5. Забезпечення інтеграції університету в європейський освітній та науковий простір. 6. Ефективне та оперативне задоволення соціальних потреб працівників і студентів університету. 7. Удосконалення молодіжної політики та студентського самоврядування. 	<p>4</p>
---	--	---	----------

В узагальненому вигляді стратегія розвитку ВНЗ повинна містити відповіді на три головних запитання:

- Яким є університет сьогодні, в чому його сила і в чому слабкість?
- Яким університет має стати в прогнозованому майбутньому, в умовах, заданих горизонтом управління (2020 роком), тобто якою є цільова модель майбутнього університету?
- Які нові види діяльності треба освоїти, і, відповідно, які організаційні зміни необхідно здійснити, щоб перейти в обраний цільовий стан?

Сучасний конкурентоспроможний на світовому рівні університет – це інноваційний, а значить, підприємницький ВНЗ. Хоча поняття інноваційного університету як університету, що реалізує триєдину функцію: освіти, наукових досліджень та інноваційної діяльності («трикутник знань»), – можна вважати загальновизнаним і вже досить сталим, проте ряд аспектів цієї моделі ВНЗ вимагають більш широкого аналізу. Перш за все мова йде про принципову неможливість навіть для визнаних інноваційних світових університетів бути конкурентоспроможними з високотехнологічними корпораціями в питанні виробництва інновацій.

В моделі університету як «трикутника знань» відсутній основний об'єкт діяльності ВНЗ – студент. Тим часом в останні роки у світі виникло розуміння, що суспільству потрібен не вузький спеціаліст, а фахівець нового типу, який не тільки отримав певну суму знань і навичок творчої діяльності, а й готовий до комерціалізації наукових результатів. Необхідним

є стимулювання молодих вчених для їх «розвороту» в бік інноваційної діяльності.

Отже, як бачать цільові моделі свого розвитку на 2020 рік зазначені вище університети України? Інакше кажучи, яким бачать себе ці університети в майбутньому?

КНУ ім.Т.Г.Шевченка:

Відомий у світі науково-освітній, дослідницький, аналітичний та міждисциплінарний центр, що робить значний теоретичний та практичний внесок у створення засад і механізмів переходу на інноваційний шлях підготовки нового типу науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, впливає на формування вектора наукових досліджень для забезпечення потреб суспільства.

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна визначає своїм завданням розкриття дослідницького потенціалу діяльності, максимальне наближення до основних характеристик університету світового класу і створення передумов для входження до 500 кращих університетів світу за визнаними університетськими рейтингами.

Національний університет «Львівська політехніка»:

Навчально-науковий інноваційний центр з розвинутою інфраструктурою, зорієнтованою на підготовку конкурентоспроможних фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів, трансфер нових знань та новітніх технологій, розроблення інноваційної продукції світового рівня, упровадження у практику наукових досягнень, технічних, технологічних та проектно-конструкторських розробок.

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана визначає свою місію як вагомий внесок у

суспільний розвиток через дослідження, генерування нових знань, їх поширення та підготовку конкурентних фахівців і креативних особистостей.

Університет банківської справи НБ України визначає місію університету як забезпечення лідерства в галузі підготовки висококваліфікованих фахівців і наукових кадрів для фінансово-кредитної сфери України, що реалізується шляхом гармонійного поєднання фундаментальності та фаховості освіти, наукових досліджень і виховання, інтеграції в європейське освітнє, наукове і економічне співробітництво.

У концепціях і програмах інноваційного розвитку важливим моментом є опис тих нових видів діяльності, в які повинен включитися університет, тих організаційних перетворень, які він повинен здійснити, щоб реалізувати цільову модель. **Зокрема, КНУ ім. Т.Г.Шевченка серед стратегічних цілей і пріоритетів зазначає:**

- Науково-інноваційний розвиток університету: виявлення та підтримка нових перспективних напрямів наукових досліджень, які узгоджуються із пріоритетними напрямами України та тенденціями розвитку науки у світі; проведення науково-дослідних та конструкторських робіт, створення програмних засобів та технологій, виконання освітніх послуг за замовленням підприємств.

- Формування сучасної інноваційної інфраструктури університету: створення інноваційної системи Університету з відповідною інфраструктурою та механізмами модернізації для оцінювання показників інноваційного розвитку факультетів/інститутів, кафедр, наукових та науково-педагогічних працівників);

Серед стратегічних цілей і пріоритетів КНЕУ ім. Гетьмана:

- *утвердження університету як провідного національного та міжнародного науково-дослідницького центру;*
- *забезпечення особистісного та професійного зростання студентів шляхом формування сучасних компетенцій у національному та світовому вимірах;*
- *усебічний розвиток креативного ресурсу професорсько-викладацького корпусу дослідницького університету;*
- *формування міжнародного іміджу Університету як глобально орієнтованого освітньо-наукового центру;*
- *інтеграція інтелектуального ресурсу університету з вітчизняним бізнес-середовищем;*
- *створення сучасної інфраструктури та системи керування, спрямованих на забезпечення ефективної діяльності дослідницького університету.*

Аналізовані програмні документи містять опис і функції інноваційного університету. Серед них для аналізу ми використали такі, як:

- *генерація наукових досліджень;*
- *комерціалізація наукових розробок;*
- *модернізація освітньої діяльності. Програми підприємницької освіти;*
- *патентування та ліцензування технологій;*
- *взаємодія із зарубіжним та вітчизняним освітянським і науковим інноваційним середовищем;*
- *сприяння регіональному розвитку.*

Зазначимо, що в новому Законі України «Про вищу освіту» ключовою є **інноваційна складова** діяльності вищих навчальних закладів. Зокрема, у статтях 65,66,67,68 визначено організаційно-правові форми впровадження інновацій, внесено зміни щодо фінансової самостійності вищого навчального закладу [1]. Імплементация закону сприятиме інтегруванню України до єдиного освітнього простору, без якого неможливо порушувати питання про визнання у світі українських дипломів, продовження навчання студентів, аспірантів у зарубіжних університетах.

На підставі проведеного аналізу роботи провідних університетів України, які мають статус дослідницьких, можна зауважити наступне:

– підписання Угоди про Асоціацію України з ЄС свідчить про можливість інтегруватися в європейське співтовариство, а провідним університетам України – в європейський освітній та науковий простори;

– структурні зміни в організації вищої освіти і науки, що передбачені Законом України «Про вищу освіту» та проектом Концепції розвитку вищої освіти на період 2015-2025 рр. – свідчення чіткого бачення перспектив і напрямів модернізації вищої освіти відповідно до геополітичних змін та вимог сьогодення.

На підставі вищевикладеного можемо зробити припущення, що успішне виконання Навчально-науковим інститутом євроінтеграційних досліджень університету наукового проекту **«Інноваційний університет – інструмент інтеграції в європейський освітній і науковий простір»** за фінансової підтримки Вишеградського фонду сприятиме

виробленню Стратегії розвитку ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Базовими положеннями у виробленні Стратегії розвитку ДВНЗ «Ужгородський національний університет» стануть розроблені в процесі реалізації наукового проекту Концепція інноваційного розвитку ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2015-2025 рр. [15] та Концепція Наукового парку ДВНЗ «УжНУ» [16].

Зазначимо, що про високе науково-практичне значення розробок Інституту свідчать такі факти:

1) оцінки експертів, які взяли участь в обговоренні названих наукових розробок на міжнародних науково-практичних конференціях в м. Ужгород [17] та м. Кошице [18];

2) позитивні оцінки Концепції на засіданнях Вчених рад УжНУ та Інституту вищої освіти НАПН України у 2016 р.;

3) отримання найвищих нагород Гран-прі на Міжнародних спеціалізованих виставках «Освіта та кар'єра – День студента» в листопаді 2015 та 2016 рр. [19].

Наведені вище аргументи дають підстави зробити висновок, що наукові розробки НН Інституту євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ» стали суттєвим внеском в імплементацію Закону України «Про вищу освіту», положень щодо інноваційного розвитку вітчизняних освіти і науки, передбачених Угодою про Асоціацію України з Європейським Союзом.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про вищу освіту»: Ст. 65, 66, 67, 68 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Концепція інноваційного розвитку університету банківської справи Національного банку України на 2010-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ubs.gov.ua/files/8_files_1/concercia\[1\].doc](http://www.ubs.gov.ua/files/8_files_1/concercia[1].doc).
3. Програма Національного університету «Львівська політехніка» на період до 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.lp.edu.ua/fileadmin/nauka/files/Konferenciji/2015/ber ezen/programa_konferenciji__1_-1.pdf
4. Програма розвитку Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на 2010-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.kharkov.ua/docs/polozhennya/program2010-2020nw.pdf>
5. Концепція освітньої діяльності Національного університету оборони України імені і. Черняхівського на період до 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fnuou.org.ua%2Fdownloads%2Fosvita%2Fconcept.doc&ei=HfWUVZTXPMSZygOgjoHQBw&usg=AFQjCNHYlX5hW3HJr20gfD9SfISS4STSHw>
6. До рейтингу найкращих університетів світу потрапили 6 українських ВНЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/do-reytingu-naykraschih-universitetiv-svitu-potrapili-6-ukrayinskih-vnz-infografika-428385.html>
7. Universities in Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.4icu.org./ua/>

8. Програма розвитку науково-інноваційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://science.univ.kiev.ua/documents/normative_base/strategichna-programa-naukovo-innovatsiynoyi-diyal%60nosti-kyuivs%60kogo-natsional%60nogo-universitytetu-ime/

9. Програма інноваційного розвитку Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана на 2013-2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CBwQFjAA&url=https%3A%2F%2Fkneu.edu.ua%2Fuserfiles%2Fnorm_doc%2Fprogr2015.doc&ei=KvOUVan_KKiAzAPRh7K4Ag&usg=AFQjCNFcv_n1mDwVoCMGKKkGp6ODEfm40w&bvm=bv.96952980,d.bGg

10. Луговий В.І. Економічно-організаційні засади освіти в Україні та світі: порівняльний аналіз / В. Луговий, Ж. Таланова // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 1. – С. 64-70.

11. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/1625-pro-shvalennya-kontseptsiyi-rozvitku-atsionalnoyi>.

12. Корольова Т.С. Складові інноваційної системи вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2160/1/%D0%A1%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%>

B2%D0%B8%D1%89%D0%B8%D1%85%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%B2.pdf

13. М.З. Згуровский. Университетская модель инновационного развития Украины [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://startup.kpi.ua/sikorsky/files/2012/12/%D0%A3%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%8B.pdf>

14. Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=246581344

15. Концепція інноваційного розвитку ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2015-2025 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/8662>

16. Концепція Наукового парку ДВНЗ «УжНУ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.innovative.uzhnu.edu.ua/uk/site-news-ua>

17. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць /ред. кол. І.В.Артёмов (голова) та ін. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2015. – Спецвип. 1(10). – 440 с.

18. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами Міжнародної науково-практичної

конференції «Науковий парк як універсальна регіональна структура інноваційної діяльності», Ужгород-Кошице, 3 березня 2016 року /ред. кол. В.І.Смолянко (голова), І.В.Артьомов та ін. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2016. – Вип.1(12). – 254 с.

19. Міжнародна спеціалізована виставка «Освіта та кар'єра – День студента» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvitainfo.com.ua/>

Георгій Динис,
завідувач кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
доктор філософії (міжнародне право),
професор кафедри

*" Істотні проблеми, з якими ми стикаємося, не
можуть бути вирішені на тому ж рівні
мислення, за яким ми створили їх"**
Альберт Ейнштейн.

СУЧАСНІ ГІБРИДНІ ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

/приклад агресії Російської Федерації проти України/

Стаття присвячена аналізу сучасних підходів у практиці міжнародного права до понять «гібридна війна» та «гібридний конфлікт», висвітлено позиції вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо інтерпретації цих понять. Показано, що наявні механізми міжнародно-правового регулювання новітніх феноменів «гібридна війна/конфлікт» є неефективними, це є новітній вид війни початку XXI ст., спрямований на деморалізацію збройних сил противника та населення на території державного утворення з метою отримання воєнно-політичної перемоги над противником.

Ключові слова: гібридна війна, гібридний конфлікт, міжнародно-правове регулювання, агресія, Російська Федерація, Україна.

---

* Текст вислову в оригіналі: Albert Einstein. "The significant problems we face cannot be solved at the same level of thinking with which we created them." "Albert Einstein Quotes." Quotes.net. STANDS4 LLC, 2013. Web. 11 Jul, 2013. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.quotes.net/quote/9226>.

Стаття посвящена аналізу сучасних підходів до понять «гібридна війна» і «гібридний конфлікт», представлені позиції вітчизняних і зарубіжних дослідників інтерпретації цих понять. Показано, що існуючі механізми міжнародно-правового регулювання нових феноменів «гібридна війна/конфлікт» неефективні, це новий вид війни початку ХХІ століття, спрямований на деморалізацію озброєних сил ворога і населення на території державного утворення з метою одержання військово-політичної перемоги над ворогом.

Ключевые слова: гібридна війна, гібридний конфлікт, міжнародно-правове регулювання, агресія, Російська Федерація, Україна.

The scientific paper analyzes modern approaches in the practice of international law to the concepts of "hybrid warfare" and "hybrid conflict", highlights the position of domestic and foreign researchers on the interpretation of these concepts. It is shown that the existing mechanisms of international legal regulation of new phenomena of "hybrid warfare / conflict" is inefficient, it is a new kind of war in the early twenty-first century aimed at demoralization of the armed forces of the enemy and population in the state in order to obtain military and political victory over the enemy.

Keywords: hybrid warfare, hybrid conflict, international legal regulation, aggression, Russian Federation, Ukraine.

Постановка проблеми. Аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів, документальних джерел, універсальних принципів міжнародного права, конвенційних норм міжнародного гуманітарного права, права збройних конфліктів, а також наукових дискусій, коментарів стосовно таких новітніх феноменів у практиці міжнародних відносин, як «гібридна війна», «гібридна загроза», «гібридний конфлікт», *свідчить про* широкий спектр різнопланового рівня підходів до розуміння, трактування, формулювання, декларування, застосування словосполучення «гібридна війна»/«гібридний конфлікт».

У зв'язку з наведеним вище, **предмет наукової доповіді** – теоретичні основи кваліфікації сучасних міжнародних збройних конфліктів та збройних конфліктів неміжнародного характеру в контексті “гібридних воєн”^{*} на прикладі окупації і наступної анексії Автономної Республіки Крим – невід'ємної складової частини України (Стаття 134, Конституція України), а також розв'язанні та участі військових Збройних сил Російської Федерації у збройному конфлікті на Сході України (Донецька та Луганська області).

Разом з тим, можливо привести безліч прикладів з практики міжнародних відносин з ознаками загроз та викликів для регіональної міжнародної безпеки, ініційованих великими державами - США, СРСР, Великобританією, Францією і Китаєм у повоєнні роки. Однак, це тема окремих наукових досліджень.

На практиці відсутність понятійно - категоріального апарату “гібридна війна”/“гібридний конфлікт”, на думку автора, не є визначальною. Теоретично значимість диференціації термінологічного та міжнародно - правового апарату у контексті “гібридна війна”/“гібридний конфлікт” може відігравати вирішальну роль при проведенні міжнародно-правової кваліфікації названих подій/ процесів та можливих міжнародних судових розглядів справ.

Гіпотетично міжнародно-правова кваліфікація явищ/процесів під назвою “гібридна війна”/“гібридний конфлікт” також створює правові передумови для визначення структури юридичних оцінок фактичних подій, обставин, процесів у статусі “гібридної війни”, що відбувається,

---

^{*} Автор розуміє і використовує англ. термін «hybrid warfare» в операційному значенні – військові механізми, способи ведення збройних конфліктів проти противника.

наприклад, в умовах прямої збройної агресії Росії (окупація АР Крим) та непрямой збройної агресії Росії на Сході України та, відповідно, здійснення правової кваліфікації, а саме: визначення міжнародно-правових норм, що можуть підлягати впровадженню.

Як юридичний наслідок, міжнародно-правова кваліфікація може створити правові можливості формулювання правових оцінок військово-політичної практики гібридних явищ з точки зору загального міжнародного права, міжнародного гуманітарного права, права збройних конфліктів.

У цьому зв'язку міжнародно-правовою підставою кваліфікації "гібридна війна"/"гібридний конфлікт" може бути пункт g) статті 3 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН* 3314 (XXIX) "Визначення агресії". Стаття 3 презюмує, що будь-який із наступних актів, незалежно чи задекларована війна, згідно статті 2 названої Резолюції буде кваліфікуватися як акт агресії [1].

Відповідно до пункту g) статті 3 "Заслання державою чи від імені держави (автор: розуміти "Російська Федерація") озброєних банд, угруповань та регулярних сил або найманців, що здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави (автор: розуміти проти "України") настільки серйозного характеру, що це дорівнює перерахованим вище актам, або її істотна участь в них" [2].

Про актуальність правової проблематики кваліфікації міждержавного збройного конфлікту гібридного типу свідчить симпозіум, організований у Пентагоні, в офісі юридичного

---

* Автор з розумінням сприймає компліковану юридичну природу резолюцій Генеральної Асамблеї ООН.

радника Об'єднаного комітету начальників штабів збройних сил США бригадного генерала Річарда Гросса (11 вересня, 2015). Титул симпозіуму – Що таке гібридний конфлікт?

Необхідно, на думку автора, звернути увагу на основні висновки сформульовані на симпозіумі, а саме:

а/ предмет обговорення “гібридні конфлікти”, конфлікти, які включають в себе як елементи конфлікту на рівні акторів: держава – проти держави, так і недержавних суб'єктів(both elements of state-to-state conflict and non-state actors);

б/ діючі закони війни, в кінці кінців, не містять категорії "гібридна війна".

У зв'язку з цим, прагматична постановка сформульованих запитань: що повинні робити юристи з цією ідеєю? Чи це дійсно нове явище? І чи є необхідність якимось чином врегулювати такі конфлікти? [3].

У цьому плані є характерною позиція російського експерта В. Котляра, Надзвичайного і Повноважного Посланника, члена Міжнародно-правової ради при МЗС Росії, Міжнародного Арбітра ООН морського права, доктора юридичних наук у статті «К вопросу о «гибридной войне» и о том, кто же ее ведет на Украине». В.Котляр пише: «...на самом деле события в Крыму и Донбассе являются лишь следствием «гибридной войны» (то есть целого комплекса подрывных операций), развязанной именно Западом против правительства В.Януковича на Украине – и косвенно против

России, – еще начиная с 2012 года, которую они продолжают и поныне»* [4].

Коментуючи конкретні вищенаведені оцінки та офіційну позицію Росії щодо України**, виникають постійні компаративні асоціації –порівняння *fantasy* польського письменника Анджея Сапковського «Дорога без Возврата» (*Droga Bez Powrotu*) або англійця Джона Толкіна і його книгу «Хоббит, или Туда и обратно» (*Never –Never Land’a*).

І військово-політичні та ніби міжнародно-правові оцінки російського експерта виконані в реаліті *vice versa*... Російські військовослужбовці ГРУ – полонені в Донбасі? Ні! Перебуваючи в полоні на території України військовослужбовці Збройних Сил Росії в той день/за день до того були звільнені зі Збройних Сил Росії!... У нас такі “славні російські новітні” традиції. Окупація Криму? Ні, це сецесія Криму (лат. *secessio* – вихід).

У цьому випадку анексію (лат. *annexio* – приєднання) як насильницьке приєднання Криму, ігноруючи імперативний принцип *sunt servanda*, а також зобов’язання *erga omnes* Росії стосовно третіх сторін, міжнародного співтовариства, конкретно не визнаємо. А де міжнародне гуманітарне право? А ми “на Росії” визнаємо його згідно з “нашим” трактуванням. Все інше, це проблеми тих, хто проживає “на Україні”. Це і є *fantasy*.

* Котляр В.«К вопросу о гибридной войне» и о том, кто же ее ведет на Украине , стор.5

** Правовое обоснование позиции России по Крыму и Украине //Министерство иностранных дел Российской Федерации. – 27.10.2014. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://russische-botschaft.ru/ru/2014/10/27/pravovye-obosnovaniya-pozicii-rossii/>

Таким чином, аналізуючи експертні позиції представників російської влади по відношенню до окупації українського Криму та збройного конфлікту в Донбасі стає зрозумілою міжнародно-правова аргументація офіційної позиції, яка була сформульована МЗС Російської Федерації “Правовое обоснование позиции России по Крыму и Украине” (27.10.2014) щодо розв’язаної агресивної війни проти України [5].

На думку автора, прагматика застосування наукової гіпотези Альберта Ейнштейна про необхідність зміни способу мислення для врегулювання набутих проблем може виконати теоретико-методологічну детермінанту пошуку альтернативних юридичних оцінок щодо кваліфікації феноменів “гібридної війни” з точки зору сучасного міжнародного права.

У першу чергу, необхідний принципово інший ієрархічний/вертикальний, не статичний/горизонтальний рівень аналізу юридичного змісту “гібридної війни”, відхід від описовості подій, процесів, що здатний створити основи пошуку коректних відповідей стосовно статусу проблеми на практиці. Основна позиція: який механізм правового регулювання може бути застосований ?

Визначальною умовою успішного формулювання виважених міжнародно-правових юридичних оцінок щодо кваліфікації таких новітніх феноменів у практиці міжнародних відносин, як “гібридна війна”, “гібридна загроза” “гібридний конфлікт”, на погляд автора, є застосування коректних теоретико-методологічних підходів до аналізу відповідей. Це створює можливості компаративного порівняння на основі суб'єктивних суджень експертів аналізу множини критеріального вибору, обумовлених логікою аргументації

pro et contra альтернативних варіантів щодо міжнародно-правової кваліфікації “гібридна війна”, “гібридна загроза” “гібридний конфлікт” в Криму, на Сході України.

Разом з тим, у контексті застосування новітніх військово-політичних термінів “гібридна війна”/“гібридний конфлікт” на практиці, можливих міжнародних судових розглядів міждержавних спорів «Україна проти Росії», пріоритетними підходами є критерії загального міжнародного права, міжнародного гуманітарного права.

На думку автора, проблема юридичної кваліфікації феномену “гібридна війна/конфлікт” з точки зору сучасного міжнародного права не корелюється в систему конвенційних нормативних формул міжнародного гуманітарного права, права збройних конфліктів.

В основі еволюції новітніх феноменів “гібридна війна/конфлікт” є трансформаційні процеси системи міжнародних відносин та підсистеми міжнародного права*.

Таким чином, проведене дослідження “Сучасні гібридні збройні конфлікти: правові аспекти / приклад агресії Російської Федерації проти України /” створює підстави для формулювання таких висновків:

— наявний механізм міжнародно-правового регулювання новітніх феноменів “гібридна війна/конфлікт” є неефективним (приклад: окупація українського Криму та

---

* Динис Г.Г. Проблематика ефективності механізму міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів (на прикладі міждержавного збройного конфлікту Росії та Грузії) // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 1. – Ужгород: Ліра, 2009. – С. 61-77. Г.ДИНИС.[Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/>.

збройний конфлікт на Сході України, агресії Росії проти України в цілому);

— діючі конвенційні норми та принципи сучасного міжнародного гуманітарного права не відображають новітніх трансформацій природи сучасних міждержавних збройних конфліктів з наявними елементами гібридних військових дій;

— міжнародно-правові зобов'язання *erga omnes* Російської Федерації по відношенню до третіх сторін, міжнародного співтовариства по суті порушуються Росією [7].

— «гібридна війна» та «гібридний конфлікт» – це є новітній вид війни початку XXI ст.

Стосовно міжнародно-правової кваліфікації визначень “гібридна війна/ гібридний конфлікт” – це несформовані правовідносини, учасниками, яких є державні та недержавні актори, регулярні збройні сили, нерегулярні воєнізовані формування, що поєднують традиційні та нетрадиційні методи, терористичні засоби ведення війни з використанням новітніх види озброєнь та високих інформаційно-комунікаційних технологій для дезорганізації, деморалізації збройних сил противника та населення на території державного утворення з метою отримання воєнно-політичної перемоги над противником.

Список використаних джерел

1. Див.: UN Documents Gathering a body of global agreements. General Assembly. A/RES/29/3314. Resolution adopted by the General Assembly [Adopted without a vote on a Repoort from the Sixth Committee] 3314 (XXIX). Definition of Aggression Article 3

2. Ibid, A/RES/29/3314. Article 3 (g)

3. Wittes B. What is Hybrid Conflict? [Електронний ресурс] // Lawfare. – 11 September 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lawfareblog.com/what-hybrid-conflict>

4. Котляр В. «К вопросу о гибридной войне» и о том, кто же ее ведет на Украине, стор.5 / В.Котляр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1350>

5. Правовое обоснование позиции России по Крыму и Украине //Министерство иностранных дел Российской Федерации. – 27.10.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://russische-botschaft.ru/ru/2014/10/27/pravovyye-obosnovaniya-pozicii-rossii/>

6. Динис Г.Г. Проблематика ефективності механізму міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів (на прикладі міждержавного збройного конфлікту Росії та Грузії) / Г.Г. Динис // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 1. – Ужгород: Ліра, 2009. – С. 61–77. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/>.

7. Динис Г. Агресія Російської Федерації проти України та міжнародно-правові зобов'язання ERGA OMNES Росії перед іншими державами та міжнародним співтовариством. № 4/2014.Український часопис міжнародного права. Науково-практичний журнал. ISSN 1814- 3385. Спецвипуск: Міжнародна науково-практична конференція «Інтереси країни: міжнародно-правовий захист». Київ, 06 лютого 2015р. – С. 61-77. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://jusintergentes.com.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=216:

Ігор Грубінка,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри міжнародного бізнесу, логістики та менеджменту
факультету міжнародної політики, менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ

У статті розглянуто досвід здійснення державної підтримки розвитку кредитування і кредитних відносин аграрних підприємств в іноземних країнах та в Україні. Залежно від особливостей здійснення і об'єкта надання підтримки згруповано заходи, які реалізуються державними органами для кредитного забезпечення господарств. Узагальнено проблемні моменти в програмі державної підтримки кредитування аграрних підприємств в Україні та можливість застосування іноземного досвіду для здійснення такої підтримки.

Ключові слова: кредитування, кредитні відносини, аграрні підприємства, державна підтримка, іноземний досвід, кредитна система, кредит.

В статье рассмотрен опыт осуществления государственной поддержки развития кредитования и кредитных отношений аграрных предприятий в зарубежных странах и в Украине. В зависимости от особенностей осуществления и объекта предоставления поддержки сгруппированы мероприятия, которые реализуются государственными органами для кредитного обеспечения хозяйств. Обобщены проблемные моменты в программе государственной поддержки кредитования аграрных предприятий в Украине и возможность применения зарубежного опыта для осуществления такой поддержки.

Ключевые слова: кредитование, кредитные отношения, аграрные предприятия, государственная поддержка, иностранный опыт, кредитная система, кредит.

In the article the experience of state support for loans and credit relations of agricultural enterprises in foreign countries and in Ukraine. Depending on the particular implementation and sale facility providing measures implemented by public authorities to support the provision of credit facilities. Overview problematic points in the program for the crediting of agricultural enterprises in Ukraine and the applicability of international experience for such support.

Keywords: *loans, credit relations, agricultural enterprises, government support, international experience, credit system, credit.*

Постановка проблеми. Потреба АПК України в залученні фінансових ресурсів за оцінками експертів становить кілька десятків мільярдів доларів. Одними з джерел покриття цієї потреби виступають ресурси кредитної інфраструктури. Досвід багатьох країн світу демонструє доцільність створення спеціалізованих кредитних інститутів для сільського господарства, розвиток системи кредитної кооперації. Такими інститутами є спеціалізовані банки, що мають назву аграрних, сільськогосподарських, земельних, та деякі інші кредитні інституції.

Сучасний стан економіки України характеризується значним падінням ВВП, інфляційними процесами, проблемами із формуванням джерел фінансування діяльності підприємств, особливо позикових. У таких умовах актуальним стає питання державної підтримки кредитування аграрних підприємств, які є зараз одними із основних локомотивів розвитку економіки, постачання валюти в країну, зайнятості населення. Безумовно, ці підприємства, особливо рослинницькі, через сезонність свого виробництва мають об'єктивно значний касовий розрив і потребу в позикових ресурсах. Тому в більшості країн (в Україні так само) реалізуються заходи щодо підтримки кредитування господарств. На нашу думку, доцільним є узагальнення світового досвіду такої підтримки для аналізу можливості

застосування в Україні із врахуванням тих недоліків, які були виявлені в інших країнах і їх упередження.

Метою статті є дослідити зарубіжний і вітчизняний досвід заходів державної підтримки кредитування аграрних підприємств і здійснити групування таких заходів за механізмом їх надання і об'єктом здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказана проблематика відображена в працях таких вчених, як М.Я. Дем'яненко[1], О.О. Непочатенко[2], І. Кушнір[3], О.В. Гривківська[4], С. Колотуха[5], П.Л. Пластун[6], А.В. Непран[7] та ін.

Виклад основного матеріалу. В наукових колах часто дискутується питання вдосконалення кредитного забезпечення аграрних підприємств, зокрема на основі створення спеціалізованої кредитної установи. Ми вже спостерігали спробу реалізації цієї ідеї і не виключено, що в контексті впровадження ринку сільськогосподарських угідь відповідно до вимог МВФ, не виключено, що до неї буде повернення. У статті ми б хотіли узагальнити зарубіжний досвід реалізації такої підтримки, зокрема в частині розвитку кредитної інфраструктури, а також вказати власне бачення даної проблематики.

З метою недопущення негативного впливу на діяльність певного банку, потрібно унеможливити його залежність від політичних процесів і бюджетних коштів. Тобто як кредитний інститут цей банк повинен бути самодостатнім, що забезпечить його рентабельна діяльність. Функціонувати він повинен виключно на комерційній основі. Це, на нашу думку, може бути досягнуто через можливість його діяльності на всіх сегментах кредитного ринку, доступу до нього всіх як

фізичних, так і юридичних осіб, позичальників і вкладників, незалежно від території, галузі, розмірів. Кредитне забезпечення сільського господарства повинне бути пріоритетним, але не єдиним. Про це нам нагадає досвід збанкрутілого банку «Україна». Крім цього, для даного банку потрібно розробити механізм взаємозв'язку між вартістю їх депозитів і кредитів для аграрних підприємств, це дозволило б їм, вкладаючи кошти на депозит під ставку меншу за ринкову, розраховувати на отримання кредиту за нижчою ринковою ставкою. Цей механізм має стосуватися аграрних підприємств всіх сфер, що дасть можливість покращити доступ до кредитних ресурсів сільськогосподарським підприємствам за рахунок більш рентабельних підприємств I та III сфер. Перспективною, на нашу думку, є можливість кооперації діяльності Державного земельного банку і кредитних спілок для поліпшення кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств.

Досвід інших країн вказує, що для цього необхідно на рівні областей створити кооперативні банки, які б об'єднували кредитні спілки, що здійснюють кредитування сільськогосподарських підприємств певної області. Оскільки таке об'єднання можливе лише на добровільних засадах, то зацікавленими в ньому мають бути саме спілки, які отримують додаткові джерела залучення коштів, поліпшать свою фінансову надійність і значно збільшать обсяг активних операцій за рахунок приросту пасивів. Досвід різних країн світу вказує на різні форми такого об'єднання. В Росії кредитуванням сільськогосподарських підприємств займається «Російський сільськогосподарський банк», установа перебуває в державній власності, однак надає кредити не тільки господарствам, але і кредитним кооперативам, що здійснюють кредитування фермерів. При

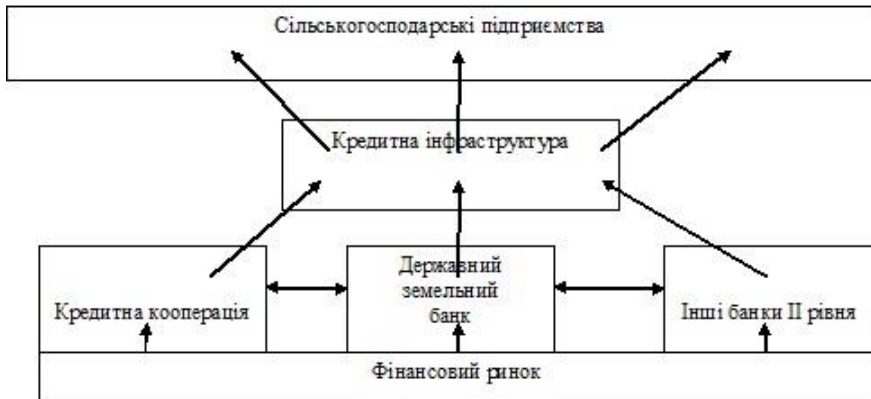
цьому кредитна спілка повинна відповідати певним вимогам щодо обсягу капіталу і фінансового стану своїх членів. Заслуговує на увагу досвід здійснення сільськогосподарського кредитування в Індонезії, де функціонує відповідний банк сільськогосподарського розвитку, він перебуває у державній власності. Ця кредитна установа показала свою особливу ефективність в сегменті мікrokредитування завдяки застосуванню різного роду бонусних програм для постійних та добросовісних клієнтів. Основним принципом її діяльності є диверсифікація, тобто, незважаючи на свою сільськогосподарську спрямованість, банк співпрацює як з фізичними, так із юридичними особами, незалежно від їх сфер діяльності, має розгалужено ритейлову мережу, що охоплює майже всі населені пункти з чисельністю населення більше 2 тис.чол. Це дозволяє такій кредитній установі отримувати постійні прибутки, навіть в роки економічного занепаду. Аналогічний банк сільськогосподарського розвитку функціонує також в Тунісі, що характерно, він є також універсальним і стабільно прибутковим. Це дозволяє зробити висновок, що попри свою специфіку, спеціалізована сільськогосподарська кредитна установа повинна залишатися універсальною (обслуговувати всіх клієнтів, незалежно від сфери діяльності), опиратися на широку мережу філій. Це дасть їй можливість діяти згідно з принципом комерційного розрахунку, зменшити політичний і лобістський вплив на свою діяльність. У Франції кредитування сільського господарства здійснюється приватними установами. При цьому існує кілька банків, що мають розвинену мережу для здійснення сільськогосподарського кредитування. Характерна особливість цих банків – трирівнева структура. Законодавство Франції дозволяє банкам об'єднуватись з кредитними кооперативами, що діють на пайових засадах і мають назву –

каси. Утворені таким чином кооперативні банки є осиними кредиторами сільського господарства. Функціонують місцеві, регіональні і національна каса. Кожна з них володіє оперативною самостійністю у своїй діяльності. Така структура дозволяє охопити значне число суб'єктів, що здійснюють сільськогосподарське виробництво, акумулювати фінансовий ресурс, що дає можливість видавати позики на значні суми. Зокрема таку структуру має один з найбільших банків країни – «Креді агріколь», що складається з понад 3000 місцевих кас. Зараз він вже є універсальною кредитною установою, і при цьому основним кредитором сільськогосподарських підприємств.

На особливу увагу заслуговує система сільськогосподарського кредитування, яка сформована в Німеччині. Тут сформована, аналогічно, як і у Франції, трирівнева структура кооперативних банків, на нижньому рівні якої знаходяться кредитні спілки, вони є пайовиками регіональних кооперативних банків (II рівень), вищий рівень представлений центральним кооперативним банком. Ці кредитні установи є універсальними і надають усі види позичок. Але, на відміну від Франції, в Німеччині кредитуванням сільськогосподарських підприємств займаються також і державні кредитні установи – ощадні каси. Крім того, функціонує «Сільськогосподарський рентний банк», що спеціалізується на довгостроковому пільговому кредитуванні господарств через випуск довгострокових облігацій. В Німеччині діє широка мережа комерційних банків, що також беруть участь у кредитуванні сільськогосподарських підприємств. Можна зробити висновок, що сільськогосподарська кредитна інфраструктура Німеччини представлена різноманітними як за формою власності, так і за структурою та спеціалізацією кредитними інститутами. Ми хотіли б особливо наголосити, що у

розвинених країнах кредитні спілки успішно функціонують саме в секторі кредитування малого і середнього бізнесу, оскільки, на відміну від банків, вони здатні краще застосовувати індивідуальний підхід до своїх позичальників. Про можливості росту кредитної кооперації і її важливість для економіки можна судити з досвіду Німеччини, де кредитна кооперація є надзвичайно розвинутою, тут діє близько 2500 кредитних товариств, близько 3000 кооперативних банків, 4 кооперативні центральні банки. Пройшовши майже півтора столітній шлях розвитку, сьогодні кредитна кооперація Німеччини, за словами П.В.Мельник, «маючи у своєму розпорядженні величезні активи і широко розвинену філіальну сітку, кредитні товариства займаються практично всіма видами банківської діяльності, вступаючи у конкурентну боротьбу на ринку капіталів із іншими кредитними установами»[9, с.179]. В Україні новий етап розвитку кредитної кооперації розпочався із здобуттям незалежності. Сучасний її стан можна охарактеризувати як етап становлення. Потрібно вдосконалити нормативно-правове поле діяльності, врегулювати аспекти об'єднання кредитних спілок і створення кооперативних банків на регіональному рівні, розв'язати проблему розширення джерел фінансування їх діяльності. Ці заходи дозволять подолати монополію банківських установ на ринку кредитування суб'єктів господарювання.

На основі вказаного вище запропонована нами модель побудови кредитної інфраструктури для поліпшення кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств зображена на такому рисунку (Рис. 1).

Модель побудови кредитної інфраструктури для поліпшення кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств (авторська розробка)

З цього рисунку можна зробити висновок, що запропонована нами модель побудови кредитної інфраструктури базується на її вдосконаленні шляхом створення трирівневої структури кредитної кооперації, яку ми вже описували, функціонування Державного земельного банку, про що ми також вже зазначали. Під банками другого рівня ми розуміємо приватні і державні комерційні банки, які здійснюють кредитування сільськогосподарських підприємств зараз.

Для України одними з перспективних напрямів вдосконалення кредитної інфраструктури є створення спеціалізованого банку для здійснення кредитування аграрних підприємств (в т.ч. під заставу земель сільськогосподарського призначення), а також розбудова трирівневої системи кредитної кооперації за зразком розвинених країн, зокрема

Німеччини і Франції. Вказані заходи повинні частково розв'язати проблему фінансового забезпечення діяльності підприємств АПК.

Загалом всі заходи державної підтримки кредитування аграрних підприємств можна, на нашу думку, згрупувати у 3 групи:

- заходи прямого виділення коштів або компенсації підприємству, що здійснюються індивідуально на підприємстві прямим виділенням або перерахунком коштів, коли відшкодовується певна частка кредитної ставки;

- заходи компенсації і підтримки кредитних установ, що здійснюють кредитування аграрних підприємств шляхом зміни норм резервування, або їх пільгового кредитування, що залежить від обсягів кредитів аграрним підприємствам у структурі кредитного портфеля установи;

- заходи із створення спеціалізованих кредитних установ для кредитування аграрної сфери, що обґрунтовується потребою у низькій рентабельності, контролем за державними коштами і стратегічною важливістю та індивідуальним підходом до даної галузі.

Кожна із згаданих груп має свої переваги і недоліки, залежить від особливостей економіки країни, стану її кредитної системи, аграрної і економічної політики країни. Можливе поєднання цих груп заходів із підтримки, оскільки вони не взаємовиключають одна одну і залежать від фінансових можливостей країни і розвитку її кредитної інфраструктури. Характерно, що успіхи у кредитуванні аграрних підприємств спостерігаються у країнах, що використовують заходи з різних груп, відповідно можемо говорити про залежність ефективності того чи іншого заходу

від продуманості та ретельного його здійснення, а також закріпленого за ним фінансового ресурсу і прозорості та зрозумілості доступу до нього та його використання. Так, високих результатів у кредитування господарств досягли країни, де представлена спеціалізована кредитна інфраструктура (Німеччина, Франція, Індонезія, Туніс), в США бачимо високу ефективність поєднання спеціалізованих кредитних інститутів і заходів прямої підтримки на тлі високого ступеня розвитку земельного і фондового ринку, що особливо помітно при кредитування фермерів. Однією з найбільш активних країн, що успішно застосовує заходи підтримки кредитних установ, які співпрацюють з аграрними підприємствами, є наш сусід – Угорщина, в той же час Польща зосереджує свої зусилля у цій сфері на компенсації підприємствам.

Висновки. Кредитна інфраструктура є одним з важливих елементів кредитного забезпечення підприємств. Досвід зарубіжних країн вказує, що ефективними кредиторами для підприємств АПК є не тільки комерційні універсальні банки, але і спеціалізовані кредитні інститути та система кредитної кооперації. Загалом існує багато методів підтримки кредитування аграрних підприємств, які можна згрупувати у 3 групи: заходи прямої компенсації, заходи підтримки існуючих кредитних установ, створення спеціалізованих кредитних інституцій, вони можуть взаємодоповнюватися і показали свою ефективність. Вибір методів залежить від специфіки і бачення шляхів розвитку аграрного сектору країни.

Список використаних джерел

1. Дем'яненко М.Я. Проблемні питання державної політики фінансової підтримки сільського господарства / М.Я.Дем'яненко // Журнал «Економіка АПК». – 2011р. - №7 – С. 67–88.
2. Непочатенко О.О. Державна підтримка підприємств АПК через удосконалення системи кредитування / О.О.Непочатенко // Журнал «Економіка АПК.» – 2008р. – №8 –С. 95–100.
3. Кушнір І. Банки сільськогосподарського розвитку в системі фінансування агропромислового комплексу / І.Кушнір // «Журнал Вісник НБУ.» – 2011р. – №11 – С. 92–95.
4. Гривківська О.В. Джерела фінансового забезпечення розвитку малих фермерських господарств / О.В.Гривківська, І.В.Хлівна // Журнал «Актуальні проблеми економіки.» – 2008р. – №7(85) – С. 154–163.
5. Колотуха С. Розвиток земельних відносин та їх фінансове забезпечення в аграрному секторі економіки / С.Колотуха, І.Коваленко // Журнал «Банківська справа.» – 2012р. – №2 – С. 19–27.
6. Пластун В.Л. Пріоритети розвитку кредитних спілок в сучасних умовах / В.Л.Пластун // Журнал «Актуальні проблеми економіки.» – 2010р. – №10(112) – С. 131–137.
7. Непран А.В. Роль кредиту в прискоренні процесів нагромадження капіталів в сільському господарстві / А.В.Непран // Журнал «Економіка АПК.» – 2010р. – №11 – С.74–79.

*Олеся Дюгованець,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного бізнесу, логістики та менеджменту
факультету міжнародної політики, менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА ТРАНСКОРДОННЕ ВЕНЧУРНЕ ФІНАНСУВАННЯ

У статті проаналізовано вплив економічної інтеграції на транскордонне венчурне фінансування та розкрито економічні фактори формування транскордонних потоків венчурного капіталу. Доведено, що створення спільного ринку є основним механізмом інтеграції, який позитивно впливає на транскордонне венчурне фінансування, що здійснюється між країнами-членами і, як наслідок, на розвиток підприємництва в межах цих країн. Вивчення цього питання стає важливою стратегічною передумовою інтеграції України до ЄС у середньостроковій перспективі.

Ключові слова: підприємництво, малі та середні підприємства, прямі іноземні інвестиції, венчурне фінансування, транскордонна підприємницька діяльність, економічна інтеграція, ЄС.

В статье проанализировано влияние экономической интеграции на трансграничное венчурное финансирование и раскрыто экономические факторы формирования трансграничных потоков венчурного капитала. Доказано, что создание общего рынка является основным механизмом интеграции, который положительно влияет на трансграничное венчурное финансирование, осуществляемое между странами-членами и, как следствие, на развитие предпринимательства в пределах этих стран. Изучение этого вопроса становится важной стратегической предпосылкой интеграции Украины в ЕС в среднесрочной перспективе.

Ключевые слова: предпринимательство, малые и средние предприятия, прямые иностранные инвестиции, венчурное финансирование, трансграничная предпринимательская деятельность, экономическая интеграция, ЕС.

The article analyzes the impact of economic integration on cross-border venture capital and discloses the economic factors of the formation of venture capital's cross-border flows. It is proved that the creation of a common market is the main mechanism of integration, which has a positive effect on cross-border venture capital, carried out between Member States and, consequently, business development within these countries. The study of this issue is an important prerequisite for the strategic integration of Ukraine into the EU in the medium term.

Keywords: *entrepreneurship, SMEs, foreign direct investment, venture capital, venture capital, cross-border business activities, economic integration, EU.*

У сучасній глобальній економіці питання доступу малих та середніх підприємств інноваційної спрямованості до фінансування стали важливою передумовою для посилення конкурентоспроможності європейського ринку, що пояснюється потенційними перевагами малих інноваційних підприємств у створенні нових робочих місць й технологій, що, в свою чергу, змушує уряди розвинених країн здійснювати інноваційну політику, спрямовану на забезпечення сталого інноваційного розвитку, що передбачає наявність достатньої кількості фінансових ресурсів. Одним із таких ресурсів інноваційно-інвестиційного характеру є венчурний капітал (ВК) як ефективний механізм вирішення проблеми фінансового забезпечення інноваційних процесів.

Сьогодні підприємництво є одним із видів сфери діяльності людини, що дає значний поштовх для розвитку економіки й забезпечення довготривалої економічної стабільності країни. З давніх часів і до сьогодні дослідники активно працюють над вивченням цього феномену та з'ясуванням його основних понять. Це пов'язано, в першу чергу, з постійним оновленням економічної системи і вдосконаленням підприємницької діяльності у процесі розвитку суспільства, його науково-технічного прогресу, а також створення інноваційного середовища, що спричиняє

руйнацію традиційних структур і відкриття шляху до перетворень, котрі прискорюють рух економіки [1]. Наразі Україні варто скористатись досвідом усіх економічно розвинених країн світу, які стимулюють і підтримують мале і середнє підприємництво, що у свою чергу сприяє їхньому інноваційному розвитку, підвищенню якості та конкурентоспроможності виробленої продукції, а також рівня життя населення.

Останніми роками з'явилась значна кількість праць, які присвячені питанням взаємозв'язку між підприємництвом та економічним зростанням на національному та наднаціональному рівнях [2-4]. Для досягнення позитивного економічного ефекту в більш широкому масштабі уряди країн прагнуть створити кращі можливості для підприємницької діяльності шляхом об'єднання економічно інтегрованих регіонів між кількома країнами. Яскравим прикладом такого економічного об'єднання є євроінтеграція, яка передбачає використання таких механізмів, як скасування тарифів, створення спільних ринків та прийняття єдиної валюти, що впливає на загальну підприємницьку стратегію. Саме тому, підтримуючи думки та погляди багатьох вчених та дослідників, вважаємо, що економічна інтеграція позитивно впливає на загальний стан національних економік країн-членів ЄС та сприяє посиленню ефектів економічної глобалізації [5-7].

Економічна інтеграція будується на основі торговельних, економічних, а також політичних зв'язків. Її формування веде до утворення митного об'єднання, спільного ринку, що в підсумку приводить до створення економічного, валютного об'єднання, тобто союзу між країнами. В окремій державі економічна інтеграція буде припускати поглиблення, розширення виробничо-технічної бази компаній. В іншій

економічній сфері – мікроекономіці – інтеграція являє собою злиття раніше окремо існуючих торгових об'єднань, фірм, корпорацій. А ось економічна інтеграція в міжнародному значенні є прямим процесом економічного, політичного, правового і господарського (в деяких випадках соціального і культурного) об'єднання сусідніх країн, що відбувається за рахунок глибоких, а також постійних взаємозв'язків між економічними, національними господарствами, що проявляються у всіляких конфігураціях, формах і на різних рівнях [9].

Процес економічної інтеграції відбувається тоді, коли дві або більше країн об'єднуються разом для створення ширшого економічного простору. Країни укладають інтеграційні угоди, сподіваючись на економічний вигащ, хоча можуть також переслідувати політичні та інші цілі. На макрорівні розглядають такі основні форми міжнародної регіональної економічної інтеграції: зона преференційної торгівлі; зона (асоціація) вільної торгівлі; митний союз, спільний ринок, економічний та політичний союзи.

Європейський Союз ілюструє своєчасне та постійне прагнення країн в регіоні до економічної інтеграції. Разом з США та Японією, Європейський Союз відноситься до типу економічної та політичної наддержави, в якій сьогодні відбувається процес перебудови напрямів розвитку міжнародної торгівлі та прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Підтвердженням цього слугує той факт, що ЄС став третім додатком у загальноприйнятій тріаді міжнародної торгівлі і, починаючи з 2007 року, отримав статус найбільшої економіки світу [10].

На сьогодні ЄС відносять до такого рівня регіональної економічної інтеграції, як економічний союз, в якому за

визначенням відбувається вільний рух товарів і факторів виробництва між країнами-членами, який доповнюється гармонізацією внутрішньої та зовнішньої економічної політики, а також прийняттям у країнах-учасницях єдиної валюти. Однак ЄС не є «ідеальним» прикладом економічного союзу, оскільки, по-перше, не всі його члени прийняли єдину валюту, по-друге, існують відмінності в податкових системах країн-членів. Євроінтеграція здійснюється шляхом підписання конкретних договорів і торговельних угод між країнами-членами, усуває торговельні бар'єри та сприяє більш вільному руху товарів, послуг, капіталу, робочої сили та технологій між країнами-членами. Це наслідки, які більшість вчених емпірично та теоретично пов'язують з інтеграцією економік, а результативність цього процесу забезпечується за рахунок підвищення економічної активності між регіонами в межах європейського економічного простору [4,7,9], адже інтеграція усуває або знижує унікальність різного роду інституційних структур між країнами, надає доступ до освітніх та дослідницьких установ, сприяє пошуку джерел фінансування та кваліфікованих робітників, що поліпшує загальний рівень підприємницької діяльності. Крім того, інституційна інфраструктура дозволяє управляти розвитком регіону, посилює співпрацю між підприємцями різних країн, сприяє вирішенню проблем, пов'язаних з транскордонною підприємницькою діяльністю й може стати тією «відсутньою ланкою» між економічною інтеграцією різних країн і економічним зростанням в цих країнах [9, с.458].

Спираючись на висловлену вище думку, у рамках запропонованої теми доцільно дослідити вплив державної політики країн-членів ЄС на транскордонну підприємницьку діяльність в межах європейського економічного простору. Адже очевидним є прагнення європейських розвинених країн

розробити політику, яка сприяла б розвитку підприємницької діяльності, котра, в свою чергу, стимулює економічне зростання в країні.

Незважаючи на те, що дослідженням сутності й характеру підприємницької діяльності присвячена значна кількість праць [11], все ще залишається не з'ясованим, як країни, за допомогою певної урядової політики, можуть стимулювати підприємницьку діяльність. На нашу думку, приєднання країни до певного регіонального угруповання, утвореного на основі підписання Регіональних Торговельних Угод (RTAs), може стати одним з визначальних факторів формування налагодженої державної політики зі стимулювання підприємництва. Це підтверджується тим фактом, що Регіональні Торговельні Угоди є діями урядів з метою лібералізації або сприяння торгівлі на регіональному рівні, часто за рахунок створення зон вільної торгівлі та митних союзів [12]. Так, приміром, країни Центральної та Східної Європи до набуття членства в ЄС уклали з ним угоди про вільну торгівлю. Такі самі угоди або митні союзи з Європейським Союзом мають деякі країни Середземномор'я, Мексика, Південна Африка, Туреччина тощо. Країни Балканського півострова уклали з ЄС угоди про асоціацію, що дозволяє їм користуватися безмитним доступом до ринків Євросоюзу, тобто фактично мати режим вільної торгівлі тощо*. Згідно з теорією порівняльних переваг [13], регіональна інтеграція повинна сприяти збільшенню конкуренції,

---

* Очевидно, що сьогодні створення зони вільної торгівлі України з ЄС може стати ефективним інструментом усунення торговельних перепон на шляху українських товарів на ринки ЄС, а також збільшити доступність європейських товарів, насамперед інвестиційних, в Україні.

економічному зростанню в певних галузях промисловості, а також позитивно впливати на національні економіки.

У наукових працях вчених (Р. Мітчелл, В. Сміт, І. Морс, П. Рейнольдс, К. Сіврайт), які займаються дослідженнями процесів підприємницької діяльності за межами національної економіки [14], йдеться про позитивний вплив механізму економічної інтеграції на підприємництво через вихід країни на вищий рівень регіональної економічної інтеграції, а це, в свою чергу, заохочує підприємців як в межах, так і за межами створюваних підприємств до використання можливостей отримання додаткового прибутку на нових, ширших ринках. У цьому контексті підприємництво може виступати посередником або каталізатором між інтеграційною політикою та економічним зростанням країни.

З 1990-х років, з прискоренням процесів інтеграції та глобалізації господарського життя, підсилюються тенденції інтернаціоналізації венчурного фінансування й поступово рух транскордонного венчурного капіталу стає важливою частиною міжнародної інвестиційної діяльності. Причому притік венчурного капіталу на національний ринок приводить до розвитку та поступового зростання масштабів транскордонного венчурного фінансування, що стало свого роду новою тенденцією наприкінці 1990-х років на ринку міжнародних прямих інвестицій. Так, якщо з 1980-х до 1990-х років частка іноземного венчурного капіталу в США від загального венчурного фінансування в країні займала 10%, то вже після 1990-х років спостерігається тенденція зростання транскордонного венчурного капіталу в країнах, що розвиваються, таких як Індія, Китай, Латинська Америка; однак, незважаючи на те, що в 2002 році частка транскордонного венчурного капіталу США вже становить

20% від загального обсягу американського венчурного капіталу, в Європі цей показник дорівнює 27% від загального венчурного капіталу, а в Азії – 57% [14, с.5].

Можна виділити кілька причин, згідно з якими венчурний капітал поступово стає транскордонним. По-перше, здійснення інвестицій на міжнародному рівні стало результатом стратегії, спрямованої на зменшення витрат для венчурних компаній з точки зору інвестиційних ризиків, проводячи географічну диверсифікацію портфеля. По-друге, венчурні підприємства завдяки інвестуванню за кордоном збільшують дохід – як опортуністична реакція на цікаві інвестиційні можливості, що виявляться в іншій країні, чи як частина довгострокової стратегії розвитку своїх конкурентних переваг, або загалом користуються конкретними перевагами на місці. По-третє, транскордонний венчурний капітал поступово заповнює відсутню нішу на ринках з обмеженою пропозицією вітчизняного підприємницького капіталу.

Більшість наукових праць присвячені вивченню зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на транскордонні потоки венчурного капіталу з країни в країну [15]. Мова йде про такі фактори впливу, як високий ступінь невизначеності та високий рівень ризику, властивий венчурному бізнесу.

Будь-які угоди між резидентами різних країн піддаються ризику, який відсутній у внутрішніх операціях. Це пов'язано: по-перше, з тим, що операції здійснюються або в партнерстві з закордонним контрагентом, чия діяльність визначається особливостями зовнішнього середовища його країни; по-друге, з тим, що операції здійснюються безпосередньо на території іноземної держави, де фірма потрапляє в чуже для неї економічне середовище. Тому високий рівень ризику може бути викликаний особливостями і подіями в конкретній країні

(поява «ризиків певної країни»), які можуть виникнути у разі несприятливої зміни політичної або економічної ситуації в країні та появою звичайного комерційного чи інвестиційного ризику, пов'язаного з поведінкою контрагентів під час здійснення закордонних операцій.

Для того, щоб приймати рішення, компанія повинна мати можливість порівнювати ступінь ризику, властивий різним зарубіжним ринкам. Особливо це стосується тих форм міжнародного бізнесу, які супроводжуються залученням інвестицій в зарубіжній країні.

Складність зовнішнього середовища міжнародного бізнесу означає, що створення нових підприємств за кордоном є більш ризикованим, ніж винятково в країні [16]. Отже, для раціональних рішень у сфері транскордонного венчурного фінансування потрібні очікувані вигоди, які переважатимуть відповідні ризики. Тому вважаємо за доцільне розглянути фактори, які враховують приватні та інституційні інвестори під час виходу на міжнародні ринки:

- по-перше, *доступність ресурсів* (навіть, якщо на власному ринку є ресурси, а на закордонному вони можуть бути дешевшими, то інвестор надасть перевагу останньому – це стосується як природних, так і людських і технологічних ресурсів);

- по-друге, *більш низькі витрати* (природні ресурси дешевше на ринках, де їх надлишок, а вартість робочої сили дешевше там, де її багато; вартість транспортування товарів та енергоносіїв також може суттєво різнитися; витрати з ведення бізнесу, включаючи процентні ставки і податки, також різняться в різних країнах);

- по-третє, *заходи стимулювання* (ці заходи можуть включати надання промислових будинків і споруд, страхування, звільнення від податків, безпроцентні позики; стимулювання з боку держави шляхом – підтримки торгівлі, надання субсидій, низьких процентних ставок за позиками, і власне, страхування ризику – ці всі заходи збільшують прибутки й зменшують ризики підприємницької діяльності);
- по-четверте, *нові ринки* (зрілий продукт на звуженому домашньому ринку може виявитися новим продуктом на зростаючому ринку іншої країни або застаріла домашня технологія може бути придатною на інших ринках, те саме стосується й навичок у веденні бізнесу);
- по-п'яте, *використання специфічної переваги фірми і вигод закордонного оподаткування* (добре відома торгова марка, технологічне лідерство і солідний образ компанії тощо; компанія може мінімізувати корпоративні податки, що сплачуються у всьому світі, шляхом розташування різних операцій у відповідних країнах).

Крім того, необхідно враховувати чинники, що впливають на рішення виходу приватних інвесторів та венчурних капіталістів на інші ринки: 1) ступінь очікуваного ризику конкретного ринку, 2) ступінь очікуваної привабливості конкретного ринку та 3) здатність компанії здійснювати міжнародні операції.

Доповнюючи існуючі дослідження у сфері транскордонного венчурного фінансування, вважаємо, що створення спільного ринку є основним механізмом економічної інтеграції, який позитивно впливає на транскордонне венчурне фінансування, що здійснюється між країнами-членами і, як наслідок, на розвиток підприємництва

в межах цих країн. У рамках ЄС після того, коли країна приєдналась до спільного ринку, більша частина потоків венчурного капіталу повертається в економічний союз і не виходить за його межі. Як наслідок, в цілому відтік венчурного капіталу з країн ЄС може знижуватися по відношенню до США, але пропорційно збільшується по відношенню до інших країн-членів ЄС, що в сучасних умовах розвитку міжнародної економіки, де йде конкурентна боротьба у галузях і сферах, притаманних шостому технологічному укладу та постійному ускладненню структури національних інноваційних систем, в цілому сприяє розвитку інноваційної політики, спрямованої на розробку не ординарних, а радикальних інновацій як визначального чинника становлення постіндустріального суспільства.

Важливим фактором впливу на транскордонні потоки венчурного капіталу є поведінка венчурних капіталістів, які є ключовою ланкою підприємницької діяльності, оскільки вона сприяє потокам капіталів та появі нових ідей. Венчурні капіталісти виявляють значну зацікавленість вкладання коштів за кордоном для отримання доступу до кращих можливостей інвестування, про що свідчить зростаючий рівень міжнародної діяльності. Згідно з П.Гомперсом [16], половина нових венчурних фондів засновані із зовнішніх джерел в Азії та Європі, в той час, як менше ніж 10% венчурних фондів в Сполучених Штатах Америки є іноземними. Більше того, частка притоку венчурного капіталу із зовнішніх джерел збільшилась більше, ніж в два рази в Європі з 1988 по 2003 рр. в той час, як відтік збільшився майже в чотири рази за той самий період. Звісно ж, інвестиційна діяльність венчурних капіталістів залежить від певної кількості інституційних факторів впливу, таких, як розвиненість фондового ринку, валютне регулювання (в т.ч. захищеність об'єктів

інтелектуальної власності) та зрілість нормативно-правової бази приймаючої країни. Саме тому рівень транскордонного венчурного фінансування тісно пов'язаний з радикальними змінами в інституційному середовищі, що відбуваються внаслідок економічної інтеграції. Крім того, інтеграція безпосередньо впливає на ці інституційні фактори шляхом підвищення уніфікованості між країнами-членами ЄС, і, таким чином, впливає на рух потоків транскордонного венчурного капіталу.

Беззаперечно можна стверджувати, що, виходячи на вищий рівень економічної інтеграції, країни ЄС, швидше за все, будуть стимулювати транскордонну підприємницьку діяльність, оскільки така діяльність прямо пов'язана з транскордонними потоками венчурного капіталу. На думку, Н. Флігштейна та Е.С. Світа [17, с.1229], перший етап створення ЄС, підписання Римської Угоди було спеціально розроблено для того, щоб сприяти економічному обміну між національними кордонами. Звісно ж, ці автори визнають існування самовідновлюючого циклу – від зменшення бар'єрів для поліпшення транскордонної економічної діяльності до зростання інтеграції. Більш конкретно Н. Флігштейн та Е.С. Світ стверджують, що „процес, шляхом якого бар'єри для транскордонної економічної діяльності в межах Європи усуваються... та процес, шляхом якого спільна політика створюється та впроваджується, не є відокремленими процесами” [17, с.1231], та є ендогенними по відношенню один до одного. Підтримуючи твердження європейських вчених, вважаємо, що країни демонструватимуть збільшення транскордонного венчурного фінансування в інші країни-члени, якщо вони приєднаються до спільного ринку та приймуть єдину валюту у Євросоюзі. Проте, хоча механізм впровадження спільної політики, на нашу думку, є

важливішим, не можна забувати, що прийнявши спільну валюту, ці два механізми діятимуть однаково на поліпшення гармонізації в нормативній та правовій інституційних структурах країн, перший – за допомогою ринкових систем, а інший – за допомогою фінансових інфраструктур.

Як наслідок, вважаємо за доцільне розглянути інституційну теорію крізь призму венчурного фінансування для того, щоб краще зрозуміти взаємозв'язок між механізмом економічної інтеграції та потоками венчурного капіталу.

У моделі інтернаціоналізації компанії [18, с.26], інтернаціоналізація розглядається через розвиток підприємницької діяльності й установалення взаємин з партнерами в закордонних мережах. Це може здійснюватися трьома шляхами: за допомогою міжнародної експансії, тобто встановлення відносин підприємства з партнерами у іноземних мережах, з якими фірма ще не має жодних зв'язків і відносин; за допомогою проникнення на міжнародні ринки, з якими фірма вже має установлені взаємини; за допомогою міжнародної інтеграції шляхом підвищення координації підприємницької діяльності в різних іноземних мережах.

Дослідники університету Упсали (Швеція) стверджують, що компанії будуть спочатку сприяти розвитку внутрішніх ринків, а вже потім поступово поширювати власні операції за кордон [17]. У випадку транскордонного венчурного фінансування, нестабільність іноземних ринків спонукає венчурних інвесторів, які вже знаходяться у стані певної нестабільності, оскільки вклали кошти у нові та поки-що не виправдані венчурні проекти, бути більш обережними. Іншими словами, венчурні капіталісти скоріш за все будуть інвестувати у венчурні проекти в країну, про яку вони володітимуть інформацією з приводу ключових показників

економічного розвитку та особливостей національного ринку венчурного капіталу.

Крім того, заслуговує на увагу теорія когнітивності, за допомогою якої також можна охарактеризувати взаємозв'язок між механізмами економічної інтеграції та відтоками венчурного капіталу [19]. Останні дослідження у цій сфері присвячені когнітивним аспектам підприємницького мислення, де „підприємницька когнітивність – це система знань, яку людство використовує для того, щоб робити припущення, судження або приймати рішення, які включають оцінку можливостей, створення венчурів та економічне зростання в країні” [14]. У цьому випадку вчені у дослідженнях підприємницької когнітивності роблять припущення, що венчурні капіталісти, які приймають рішення про вкладання власних коштів у нове підприємство за кордон, використовують спрощені ментальні моделі* з метою полегшення збирання інформації та визначення пріоритетних можливостей фінансування на нових ринках. Іншими словами, коли венчурні капіталісти краще пізнають інформаційне середовище, обробка інформації для прийняття рішення з приводу інвестування стає більш автоматичною. Натомість, коли інформація, що стосується прийняття рішення стає більш складною та невідомою, венчурні капіталісти будуть змушені діяти поза межами свого звичного середовища, що призведе до зменшення впевненості у прийнятті певного рішення. Тому можна стверджувати, що зниження когнітивних транзакційних витрат для підприємців може спонукати венчурних капіталістів до збільшення підприємницької

---

* Ментальною моделлю називають важко формалізовану сукупність емпіричних знань, яка формується у свідомості людини при взаємодії з об'єктом. Простіше кажучи, це те, як ми уявляємо собі якийсь предмет.

діяльності, або, в нашому випадку, до венчурного фінансування у нові невідомі ринки.

Загалом економічна теорія трансакційних витрат є інструментом дослідження відносин як всередині підприємства, так і між підприємствами як економічними суб'єктами на рівні країн. Існування трансакційних витрат та зростання їх величини є характерною рисою здійснення підприємницької діяльності у ринковій економіці. Цьому сприяють низька специфікація прав власності, недостатньо розвинуте інформаційне забезпечення процесів господарювання, висока вартість послуг сектора трансакцій тощо. Зростання трансакційних витрат негативним чином впливає на цінову політику суб'єктів господарювання, зменшує ефективність виробництва та продажу продукції, ставить під загрозу фінансову стабільність та конкурентоспроможність підприємств, крім того, трансакційні витрати, як і будь які інші витрати, зменшують дохід підприємства. Однак з іншого боку, такі витрати, якщо вони спрямовані на розширення виробництва, захоплення нових сегментів ринку або ж якщо в результаті їх здійснення будуть скорочуватися інші витрати, мають позитивні наслідки і сприяють підвищенню ефективності роботи економічних суб'єктів [20, с.673].

Економічна інтеграція шляхом скорочення інституційних відмінностей між країнами-членами зменшить ринкову нестабільність та знизить ринкові ризики, що приведе до збільшення потоків венчурного капіталу між країнами-членами. Подібним чином зменшення труднощів, пов'язаних з трансакціями венчурного капіталу, відбувається внаслідок зростання міжнародного інвестування, що є наслідком зменшення витрат, пов'язаних з фінансовими операціями

обміну, а також ризиків, пов'язаних з коливанням курсу валют та рівнем інфляції. Фактично ефективна фінансова система є необхідною умовою для правильної мобілізації внутрішніх та іноземних заощаджень в країні, в той час, як неефективний фінансовий сектор стримує економічне зростання та підприємництво, підриваючи впевненість інвесторів.

С.Ф. Крефт та Р.С. Собел [21, с. 603] у своєму дослідженні потоків венчурного капіталу через державні кордони США підтверджують зростання надходження венчурного капіталу в штати з "високим рівнем розвитку підприємницької діяльності", тому, на нашу думку, не менш важливим є врахування власне рівня підприємницької активності в країні.

У дослідженні на подібну тематику В. Бігрейв та М. Мінніті [22, с.30] визначили феномен посилення підприємницької діяльності, який передбачає наявність підприємців в тому регіоні чи країні, де в більшій мірі буде розвиватись підприємницька діяльність. Однак, у даному випадку, все частіше підприємці та інвестори зіштовхуються з проблемами неоднорідності у мові та культурі, споживчих перевагах на всіх національних ринках, що гальмує розвиток великого бізнесу і вносить у підприємницьку діяльність певні традиції інвестування.

К. Де Бекер та Л. Словеган [23, с.66] у дослідженні потоків прямих іноземних інвестицій (ПІІ) доводять, що ПІІ прагнуть «витіснення» вітчизняного підприємництва. Тому, незважаючи на те, що наслідки економічної інтеграції для транскордонного венчурного фінансування позитивні, можна стверджувати, що в разі вступу до ЄС нові країни-члени інтеграційного утворення можуть відчувати подібний ефект скорочення розвитку нових підприємств в країні. Іншими словами, може виявитися, що відтік венчурного капіталу

витіснятиме деяких вітчизняних учасників підприємницької діяльності на користь інших членів союзу. Тим не менше, автори також припускають, що зниження вітчизняного підприємництва може бути «помірним або навіть зростатиме в довгостроковій перспективі за рахунок позитивного впливу ПШ на розвиток внутрішнього підприємництва в результаті підвищення кваліфікації, створення мереж та поліпшення міжнародної співпраці між іноземними та вітчизняними компаніями».

Можна зробити висновок, що будь-яке скорочення стримуючих факторів, що перешкоджають входженню у відповідну країну або пошуку закордонних (більших) ринків, сприяє загальному економічному розвитку в країні. У свою чергу, формування спільних ринків в межах економічної інтеграції здійснює позитивний вплив на інвестиційні потоки венчурного капіталу, оскільки багатосторонні угоди між країнами-членами економічного угруповання забезпечують доступ підприємств цих країн до світових ринків. Ці висновки є особливо важливими, враховуючи доповіді Європейської Комісії 1994-го, 1998-го і 2001-го років, які заохочують уряди європейських країн та голів установ, створити відповідні умови для розвитку венчурного бізнесу, що, в свою чергу, сприятиме створенню нових робочих місць і підвищенню міжнародної конкурентоспроможності країн.

Крім того, механізм впровадження спільної політики у сфері венчурного фінансування всебічно впливає на процеси транскордонного переміщення венчурного капіталу в межах регіонального угруповання, адже чим більшою є гармонізація інституційних систем двох країн, тим більша вірогідність того, що венчурні капіталісти визнають та скористаються перевагами можливостей інвестування за межами національних кордонів, а

зменшення торговельних бар'єрів буде сприяти відтокам транскордонного венчурного капіталу унаслідок зменшення кількості бар'єрів, пов'язаних з трансакціями та ризиками, що існують для інвесторів. Враховуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що країна буде мати вищий рівень відтоку транскордонних венчурних інвестицій після її вступу до спільного ринку регіонального економічного співтовариства, а зміни, пов'язані з економічною інтеграцією на рівні країни, мають прямий позитивний вплив на транскордонні потоки венчурного капіталу в регіоні, адже сприяють розвитку та поширенню інноваційних технологій, що, в свою чергу, підвищує загальний рівень підприємницької діяльності окремих країн і регіону в цілому.

Таким чином, створення спільного ринку є основним механізмом інтеграції, який позитивно впливає на транскордонне венчурне фінансування, що здійснюється між країнами-членами і, як наслідок, на розвиток підприємництва в межах цих країн. У рамках ЄС після того, якщо країна приєдналась до спільного ринку, більша частина потоків венчурного капіталу повертається в економічний союз і не виходить за його межі. Як наслідок, в цілому відтік венчурного капіталу з країн ЄС може знижуватися по відношенню до США, але пропорційно збільшується по відношенню до інших країн-членів ЄС, що в сучасних умовах розвитку міжнародної економіки, де йде конкурентна боротьба у галузях і сферах, притаманних шостому технологічному укладу та постійному ускладненню структури національних інноваційних систем, в цілому сприяє розвитку інноваційної політики, спрямованої на розробку не ординарних, а радикальних інновацій, як визначального чинника становлення постіндустріального суспільства.

Список використаних джерел

1. Kirzner I.M. Competition and entrepreneurship / I.M. Kirzner // Chicago: University of Chicago Press. – 1973. – 34 p.
2. Henderson J. Building the rural economy with high-growth entrepreneurs / J. Henderson // Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review, 87(3): 2002. – pp. 45–70.
3. Global entrepreneurship monitor: Data collection design and implementation, 1998–2003: [P.D. Reynolds, N. Bosma, E. Autio, S. Hunt, N. De Bono, N., et al.] / Small Business Economics, 24: 2005. – pp. 205–231.
4. Stel V. The effect of entrepreneurial activity on national economic growth / V. Stel, M. Carree, R. Thurik // Small Business Economics, 24: 2005. – pp. 311–321.
5. Cross-cultural cognitions and the venture creation decision / R.K. Mitchell, B. Smith, K.W. Seawright, E.A. Morse // Academy of Management Journal, 43(5): 2000. – pp. 974–993.
6. Alhorr H.S. The Impact of Economic Integration on Cross-Border Venture Capital Investments: Evidence from the European Union / H.S. Alhorr, C.B. Moore. G.T. Payne // Entrepreneurship Theory and Practice, Vol. 32, Issue 5, pp. 897-917, September 2008. [Electronic Resource]. – Mode of access : URL: <http://ssrn.com/abstract=1248408> – Title from the screen.
7. Krugman P.R. International economics: theory and practice, 7th edition / P.R. Krugman, M. Obstfeld // Addison-Wesley, Boston. – 2005. - 680 p.
8. Jones K. (2006). Globalization and entrepreneurship. / K. Jones, M. Minniti (Ed.) // Entrepreneurship and entrepreneurial behavior (Vol. I). - New York: Praeger. – 2006. - pp. 200–222.
9. The impact of entrepreneurship on economic growth / M. Carree, R. Thurik, D.B. Audretsch, Z.J. Acs // Handbook of entrepreneurship research (2003). - Boston: Kluwer Academic Publishers. - pp. 437–471.

10. CIA World Factbook. (2007). GDP rank order. [Electronic Resource]. – Mode of access: URL:<https://www.cia.gov/library/publications/world-factbook/rankorder/2001rank.html> , accessed 15 January 2008.
11. Acs Z.J. Innovation and technological change / Z.J. Acs, D.B. Audretsch // Handbook of entrepreneurship research. Boston: Kluwer Academic Publishers. – 2013. - pp. 55–79.
12. Levy B. (2006). Emerging countries, regionalization, and world trade / B. Levy // Global Economy Journal, 6(4): 2006. – pp. 1–29.
13. Negative and positive integration in the political economy of European welfare states. [G. Marks, F.W. Scharpf, P.C. Schmitter, W. Streeck)]. Governance in the European Union. London: Sage. – 1996. – pp. 15–40.
14. Are entrepreneurial cognitions universal? Assessing entrepreneurial cognitions across cultures. [R.K. Mitchell, J.B. Smith, E.A. Morse, K.W. Seawright, and al.] Entrepreneurship Theory and Practice, 26(4): 2012. pp. 9–32.
15. Haemmig M. The Globalization of Venture Capital: A Management Study of International Venture CapitalFirms / M. Haemmig // Switzerland: Haupt Press. – 2013. – pp. 2-36.
16. Gompers P.A. (2015). Venture capital / P.A. Gompers, B.E. Eckbo // Handbook of corporate finance. Amsterdam: Elsevier/North Holland. – 2015. pp. 502–524.
17. Fligstein N. Constructing polities and markets: An institutionalist account of European integration / N. Fligstein, A.S. Sweet // American Journal of Sociology, 107: 2012. – pp. 1206–1243.
18. Johanson J. The internationalization process of the firm–A model of knowledge development and increasing foreign market commitments / J. Johanson, J.E. Vahlne // Journal of International Business Studies, 8(1): 1977. – pp. 23–32.

19. Busenitz L. A cross-cultural cognitive model of new venture creation / L. Busenitz, C. Lau // *Entrepreneurship Theory and Practice*, 20(4): 1996. pp. 25–40.
20. Yiu D. The choice between joint venture and wholly owned subsidiary: An institutional perspective. / D. Yiu, S. Makino // *Organization Science*, 13(6): 2012. – pp. 667–683.
21. Kreft S.F. Public policy, entrepreneurship, and economic freedom / S.F. Kreft, R.S. Sobel // *Cato Journal*, 25(3): 2005. – pp. 595–616.
22. Bygrave W. The social dynamics of entrepreneurship / W. Bygrave, M. Minniti // *Entrepreneurship Theory and Practice*, 24: 2000. – pp.25–36.
23. De Backer K. Does foreign direct investment crowd out domestic entrepreneurship? / K. De Backer, L. Sleuwaegen // *Review of Industrial Organization*, 22: 2013. – pp. 67–84.

Маріанна Кляп,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фізичної реабілітації
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РЕФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто деякі аспекти процесу інформатизації української освіти як однієї із основних засад її реформування. Показано роль використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні для підвищення інтересу та мотивації школярів і студентів до засвоєння програмового матеріалу, а також для зростання ефективності навчального процесу загалом. Підкреслено значення впровадження інформаційних технологій як інновації освітньої галузі.

Ключові слова: українська освіта, реформи, інформаційно-комунікаційні технології, інноваційне навчання.

В статье рассмотрены некоторые аспекты процесса информатизации украинского образования как одного из основных условий ее реформирования. Показано роль использования информационно-коммуникационных технологий в обучении для повышения интереса и мотивации школьников и студентов к овладению программным материалом, а также для роста эффективности учебного процесса вообще. Подчеркнуто значение внедрения информационных технологий как инновации образовательной отрасли.

Ключевые слова: украинское образование, реформы, информационно-коммуникационные технологии, инновационное образование.

The article discusses some aspects of informatization of Ukrainian education as one of the fundamental principles of its reform.

The role of information and communication technologies in education is shown as enhancement of the interest and motivation of pupils and students for mastering the program material and to increase the efficiency of learning. The

importance of information technology is highlighted as the innovation of the educational sector.

Keywords: *Ukrainian education, reforms, information and communication technologies, innovative learning.*

Загальна постановка проблеми. Європейська інтеграція України започаткувала суттєві зміни у національній системі освіти, метою яких є зближення української та європейської освіти, підвищення якості освіти на всіх рівнях – від школи до вищого навчального закладу. Реалізація проекту «Нова українська школа», новітні підходи у підготовці робітничих кадрів в системі професійно-технічної освіти, впровадження інновацій у навчальних процес вищої школи неможливо здійснити без сучасних інформаційних технологій. Володіння цими технологіями відповідно до віку особи, що навчається, має бути однією з основних компетентностей молодшої людини. Тому вивчення і використання інформаційних технологій має пронизувати навчальний процес на всіх ступенях, а особливо у вищій освіті. За словами Міністра освіти і науки України Л.М.Гриневич наша країна матиме майбутнє, якщо розвиватиме високотехнологічну інноваційну економіку через новий рівень інженерно-технічної та природничої освіти [2].

Потужний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій визначає розвиток сучасного суспільства, де провідну роль будуть відігравати освіта і наукові знання. Інформаційні технології є не тільки потужним засобом отримання інформації, але й інструментом підвищення мотивації та інтересу до здобуття знань. Тому все більшої актуальності набуває формування інформаційної культури школярів та студентів.

Інформатизація сьогодні є одним із домінуючих факторів розвитку всієї освітньої галузі, передусім вищої школи. Новітні інноваційні складові у діяльності навчальних закладів усіх рівнів, в тому числі інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечать формування у молоді сучасних компетентностей, необхідних для особистісного та професійного розвитку: глибоких фахових знань, комп'ютерної грамотності, вільне володіння принаймні однією іноземною мовою, вміння працювати в команді, підприємливості на фоні оптимістичної спрямованості особистості. Зокрема, зараз перед вищою школою стоїть завдання постійного підвищення якості освіти, розробка й впровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій, створення умов для підготовки фахівця, придатного «для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності» (ст. 5, п.1)[14].

Для забезпечення виконання цього завдання в Україні розроблені Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)», Національна доктрина розвитку освіти (2002р.), прийнятий у 2014 році Закон України «Про вищу освіту», успішно пройшов перше читання у Верховній Раді України проект Закону України «Про освіту», підготовлені та знаходяться на громадському обговоренні проект Концепції розвитку освіти України на період до 2025 року та проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року, а також актуальним є прийняття Закону України «Про професійну освіту», проект якого є на розгляді у законотворців. Усі зазначені документи передбачають докорінне реформування освітньої галузі з метою формування творчого професіонала з глибокими знаннями, міцними вміннями та навичками, зокрема шляхом «навчання

здобувачів вищої освіти сучасним науковим знанням з використанням новітніх навчально-інформаційних технологій» [17]. Так, у Національній доктрині розвитку освіти підкреслено, що серед пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти є запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання інформатизації навчального процесу у загальноосвітній школі розглядаються у працях Н.Волкової, Н.Дудник, О.Степанова, М.Фіцули, М.Чепіль, а у вищій освіті – І.Дичківської, А.Кузьмінського, Т.Туркот, Д.Чернілевського та інших. Поряд з цим недостатньо вивченими залишаються питання впровадження інформаційних технологій як складової частини інноваційного розвитку освіти.

Метою статті є аналіз окремих підходів до використання інформаційних технологій як інноваційної складової у навчальному процесі як загальноосвітньої школи, так і вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. У сучасному тлумаченні інновація – це нововведення, засноване на використанні досягнень науки і передового досвіду, кінцевий результат інноваційної діяльності, тобто інновація – це втілення наукового відкриття, технічного винаходу в новій технології або новому виді виробу. Вітчизняні вчені розглядають інновацію в освіті як процес створення, поширення і використання нових способів для вирішення педагогічних проблем оригінальними, нестандартними підходами [18, с.105]. Під інноваційною освітою розуміють галузь, яка постійно оновлюється знаннями, технологіями, засобами навчання, організаційними та управлінськими підходами. Така освіта перетворюється на ефективний важіль економіки знань, на інноваційне

середовище, у якому учні та студенти отримують навички і вміння самостійно оволодівати знаннями протягом життя та застосовувати це знання в практичній діяльності [16]. Таке самостійне здобуття знань, вмінь та навичок доцільно здійснювати на основі інформаційно-комунікаційних технологій, що й передбачається законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». Згідно з цим нормативним актом метою розвитку інформаційного суспільства в Україні є забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості [15]. Таким чином, важливе місце серед основних компетентностей педагогів посідає компетентність, пов'язана з їх інформаційною та комунікаційною діяльністю, бо інформаційно-комунікаційні технології виступають як система теорій, ідей, засобів і методів організації освітньої діяльності для ефективного вирішення проблем, що охоплюють всі аспекти засвоєння знань і формування практичних навичок, та спонукають до постійної самоосвіти [8, с.20].

Широкі перспективи застосування інформаційно-комунікаційних технологій відкриваються у сучасній школі. У загальноосвітніх закладах особливе місце повинне відводитися таким формам занять, що забезпечують участь кожного учня у проведенні уроку, підвищують авторитет знань та індивідуальну відповідальність школярів за результати навчальної діяльності. Ці завдання учнів можна успішно розв'язувати завдяки інформаційним технологіям. Ключові переваги цих технологій полягають у тому, що використання комп'ютера як засобу пізнавально-дослідницької діяльності забезпечує особистісно-орієнтований підхід до навчання, сприяє розвитку індивідуальних здібностей учнів. Об'єднання

в комп'ютері текстової, графічної, аудіо-відеоінформації підвищує інтерес до вивчення навчального матеріалу, мотивує до його свідомого засвоєння, сприяє підвищенню успішності та результативності навчального процесу. Комп'ютерна методологія навчання в школі містить низку специфічних, діяльних методів: комп'ютерне моделювання, використання ефективних та доступних програмних засобів, комп'ютерне тестування, ігрові методи активного навчання тощо [23, с.125]. Тому сьогодні у традиційну схему «вчитель-учень-підручник» вводиться нова складова – комп'ютер.

Комп'ютер на будь-якому уроці створює вищий рівень особистої зацікавленості учнів, формує більш високий рівень самоосвітніх вмій і навичок, інтенсифікує процес навчання. Як показує вітчизняний і закордонний досвід застосування сучасних інформаційних технологій, реалізація зазначених новітніх підходів дозволяє забезпечити системну інтеграцію знань, розвиток творчого потенціалу кожного учня, розвиток самостійної навчально-дослідницької діяльності, індивідуалізацію процесу навчання за рахунок різнорівневих завдань та можливості самостійно аналізувати і виправляти допущені помилки, а загалом формування культури навчальної діяльності та реалізації соціального замовлення, обумовленого інформатизацією сучасного суспільства (профорієнтація на підготовку фахівців у галузі інформатики та обчислювальної техніки, користувачів нових інформаційних технологій) [19, с.384-385]. Однак, важливим аспектом упровадження комп'ютерних технологій в освіті є забезпечення психологічного та фізичного комфорту дитини під час використання комп'ютерних засобів навчання шляхом організації комп'ютерно-ігрового середовища згідно із системою ергономічних вимог [23, с.126].

Інформаційні технології мають стати однією з ключових основ реформування освітньої галузі України. За словами міністра освіти і науки України Лілії Гриневич напередодні святкування Дня працівника освіти у 2016 році: «Освітня галузь в Україні – одна з найбільш консервативних, тому будь-які принципові зміни тут йдуть тяжко. Хоча системних реформ, оновлення і осучаснення вона потребує давно. Як середня школа, так і вища.» Для реалізації проекту «Нова українська школа», зазначила міністр, з державного бюджету було виділено 200 млн грн для дообладнання опорних шкіл (на придбання кабінетів з природничих предметів та комп'ютерної техніки). Від уряду Китаю як допомогу було отримано 23,5 тисячі комп'ютерів, на які необхідно закупити та поставити ліцензоване програмне забезпечення для того, щоб до кінця грудня ці комп'ютери пішли в опорні школи [4]. Зокрема, за інформацією із сайту МОН України щодо надходження коштів з державного та місцевих бюджетів на оснащення опорних закладів України під час підготовки до 2016/2017 навчального року за станом на 05.09.2016 було заплановано виділити понад 313 млн грн, надійшло більше 233 млн грн, а використано лише 82 млн. грн. На жаль, за цією ж інформацією лише Закарпатська та Херсонська області є аутсайдерами цього процесу, бо не заплановано і відповідно не виділено на ці потреби жодної гривні [5].

Пошук нових форм і методів навчання в наш час – явище не тільки закономірне, але й необхідне як у шкільній освіті, так і вищій школі. Складовою цілісного педагогічного процесу сучасного ВНЗ є навчальний процес, якому притаманні інноваційні ознаки. Метою інноватики в системі вищої освіти є вироблення механізмів оновлення навчального процесу відповідно до потреб сучасності на основі інноваційної методології. Характерною ознакою інноваційної освіти є

особистісно-орієнтоване навчання, яке сприяє перетворенню навчального процесу у спільне дослідження викладача і студента, пошук, навчальну гру, що стають джерелом досвіду. При цьому змінюються функції міжособистісного спілкування між викладачем та студентами.

Звідси впливає можливість провести порівняльний аналіз основних засад інноваційного та традиційного навчання [22, с.185], визначивши принципову відмінність: інноваційність у навчальному процесі приводить до зміни взаємовідносин викладачів та студентів. Якщо у традиційному навчанні простежується підсистема «суб'єкт» – «об'єкт», у якій студенту відводиться пасивна та залежна роль, то при інноваційному навчанні студент перетворюється на важливий освітній суб'єкт, залучений до активної, творчої співпраці з викладачем, зацікавлений у здобутті глибоких і актуальних професійних знань. Зосередженість на суб'єкт-суб'єктній, діалогічній взаємодії вимагає реалізовувати навчально-виховний процес через поєднання традиційних та інноваційних методів і форм навчання. Отже, інновації у змісті освіти мають доповнюватися і реалізовуватися через оволодіння інноваційними методами і формами навчання (діалоговими, діагностичними, активними, інтерактивними, дистанційними, комп'ютерними, мультимедійними, телекомунікаційними, тренінговими, проектними), а також шляхом запровадження альтернативних навчально-виховних технологій, таких як алгоритмізована, індивідуалізована, диференційована, модульна, колективна (у малих групах) тощо [18, с.107]. Отже, беручи до уваги важливість і актуальність інформатизації навчального процесу, серед інноваційних методів навчання можна, на нашу думку, виокремити інформаційно-комунікаційні.

Інноваційні процеси, які повинні здійснюватися сьогодні у всіх освітніх структурах, є єдиним джерелом розвитку системи освіти. Вимога переходу до інноваційної освіти зумовлена закономірностями функціонування інформаційного суспільства. Виступаючи на Lviv IT Jazz Conference влітку 2016 року міністр освіти і науки України Л.М.Гриневич підкреслила, що застосування інформаційних технологій в українській освіті мізерне, тому освіта програє і в методиках викладання, і в осучасненні змісту, і в підготовці вчителів, і в навчанні дорослих упродовж життя, а це означає і програш у створенні реальної інноваційної економіки [10].

Розвиток інформаційних технологій, зумовлений науково-технічним прогресом, досяг такої межі, після якої ми спостерігаємо якісні зміни інформаційного середовища, яке оточує індивіда, що, в свою чергу, викликало ланцюг якісних змін у всіх сферах його існування. Якщо раніше викладач був головним джерелом професійної інформації, що зумовлювало репродуктивну методику навчання як провідну, то тепер студент зустрічається з безліччю цілком доступних джерел. Функція викладача стає дещо іншою: він повинен навчати студента орієнтуватися у цьому інформаційному середовищі, розвинути його творчі та інтелектуальні здібності, в тому числі здатність до самоосвіти. Саме ця обставина робить використання інформаційних технологій, інформатизацію навчального процесу головним способом здійснення переходу до інноваційної освіти.

Розвиток форм інноваційної освіти – лише частина загального процесу надання людській діяльності інноваційного характеру. Будь-який інформаційний процес вимагає володіння інформаційними ресурсами і комунікаційними технологіями. Проблема полягає не в тому,

щоб володіти сумарним набором таких технологій, а в тому, щоб побудувати правильну систему їх використання, відповідно до стратегії того чи іншого розвитку. Інноваційна освіта – це та модель освіти, яка орієнтована переважно на максимальний розвиток творчих здібностей і створення сильної мотивації до саморозвитку індивіда на основі добровільно обраної «освітньої траєкторії». Інформаційні технології дозволяють реалізувати принципи диференційованого та індивідуального підходів до навчання. На занятті викладач дає змогу кожному студенту самостійно працювати з навчальною інформацією, щоб детально розібрати новий матеріал за своєю схемою. Інформаційні технології можна використовувати як для очного, так і для дистанційного навчання, що уможливає вихід у єдиний світовий інформаційний простір.

Застосування комп'ютерних технологій сприяє підвищенню рівня самоосвіти, мотивації навчальної діяльності і дає абсолютно нові можливості для творчості, отримання і закріплення різних професійних навичок та відповідає соціальному замовленню, яке держава пред'являє до ВНЗ. Використання системи мультимедіа дозволяє об'єднати можливості комп'ютера і знання викладача для створення електронних підручників із мобільним доступом до інформації. Мультимедійні технології відкривають можливості для викладачів відмовитися від властивих традиційному навчанню рутинних видів викладацької діяльності та значно активізувати пізнавальну діяльність студентів.

Проблематика інновацій уже вийшла за межі власне економічних концепцій і підходів та дедалі активніше включає проблеми педагогіки, психології, соціології, загальної теорії

управління та методика проведення нових комплексних наукових досліджень, що вимагають системного підходу. Послідовне впровадження інноваційної методики навчання має велике значення для підтримки високої якості всіх складників навчального процесу, поєднання наукової та навчальної роботи, налагодження взаємовідносин між вищим навчальним закладом та роботодавцями і, нарешті, розширення міжнародних контактів.

Широкого застосування в цьому руслі набули інтернет-технології (сайт, блог, форум, електронна пошта, чат, електронний журнал, пошукові системи, тематичні каталоги, освітні портали тощо), мультимедійні програмні засоби (комп'ютерні тренажери, мультимедіа-презентації, навчальні фільми, педагогічні програмні засоби), комп'ютерне тестування, дистанційне (електронне) навчання, електронні підручники і навчальні матеріали.

До інтернет-технологій можемо віднести сайт, електронну пошту, чат, форум, електронний журнал. Особисті сайти викладачів та окремих кафедр, які створені з навчальною метою, містять програми дисциплін, робочі програми, питання і завдання до семінарських та практичних занять, індивідуальні творчі завдання, перелік основної і додаткової рекомендованої літератури та інтернет-джерел, вимоги до підготовки і оформлення певного виду робіт, електронні підручники та посібники тощо. Такі сайти дають можливість зробити навчальний процес більш гнучким, сприяють підвищенню власного фахового рівня та поширенню передового педагогічного досвіду.

Електронна пошта (англ. e-mail) – популярний сервіс в Інтернеті, що робить можливим обмін даними будь-якого формату (текстові документи, аудіо-відео файли, архіви,

програми). У системі освіти електронна пошта використовується для організації спілкування між викладачем і студентом або між студентами. Вона є більш функціональною для викладача, ніж блог або форум. Завдяки чатам викладачі мають змогу проводити онлайн-консультації, онлайн-конференції, відео-конференції тощо. Також можна використовувати Skype та Viber – програмні засоби для інтернет-телефонії, які є безкоштовними для користувачів. Вони дуже зручні для проведення відео-консультацій або відео-конференцій. Блог (інтернет-щоденник) – сайт, в основний зміст якого регулярно додаються записи (пости), що можуть містити текст, зображення або мультимедіа. Наприклад, студент може розмістити у блозі свою роботу для того, щоб інші студенти і викладач могли її обговорити та дати певні рекомендації. Форум – це популярний вид спілкування в Інтернеті, який теж можна використовувати у сучасному навчальному процесі. Електронний журнал – це інструмент, який робить процес навчання більш оперативним та відкритим шляхом інформування про поточне і підсумкове оцінювання як студентів, так і їх батьків [21].

У провідних вищих навчальних закладах України все частіше застосовують комп'ютерне тестування для оцінювання навчальних досягнень студентів під час проведення поточного та підсумкового контролів. Наприклад, BrainTester – автоматизована система для перевірки знань студентів, яка розроблена і впроваджена співробітниками Навчально-наукового інституту інформаційно-комунікаційних технологій ДВНЗ «УЖНУ». Програмний комплекс BrainTester – це універсальна система тестування, мета якої – проведення контролю якості засвоєння дидактичного матеріалу студентами вищих навчальних закладів. Застосування системи: проведення поточного, тематичного, рейтингового та

підсумкового контролю знань студентів та для самоконтролю. Перспективним є застосування системи у дистанційній формі навчання [3].

Характерною ознакою сучасної освіти є інтенсивне впровадження електронного навчання (е-навчання). Технологія е-навчання передбачає розгортання і впровадження у навчальному закладі електронних систем організації і керування навчальним процесом (Learning Management Systems – LMS) і наповнення цих систем електронним контентом (е-контент), який складається з електронних навчальних матеріалів різноманітного призначення.

У загальному випадку електронне навчання передбачає здійснення всіх процесів навчання в електронній формі через глобальну мережу Інтернет, або через локальну мережу Інтернет з використанням систем управління навчанням. Для навчання, крім персонального комп'ютера, також широко використовують мобільні пристрої, такі, як електронні книжки, планшети, смартфони, що дозволяють реалізувати принцип щодо навчання «де завгодно і коли завгодно». Характерною ознакою е-навчальних матеріалів є їх мультимедійність та інтерактивність [13, с.323-324].

Для реалізації стратегії модернізації освітніх послуг у ДВНЗ “УжНУ” запроваджено систему електронного навчання Moodle. Головна мета впровадження Moodle – надати ініціативним викладачам і студентам вільний доступ до системи, що дає змогу ефективно обмінюватися навчальним контентом, взаємодіяти онлайн та використовувати сучасні технології для втілення в життя принципу «навчання будь-коли та будь-де». Для демонстрації під час традиційних занять студентам мультимедійних матеріалів, що містять відео- та аудіофрагменти, потрібні відповідні технічні засоби

(мультимедійний проектор, колонки, ПК та ін.). А цей аспект є особливо важливим, оскільки вся українська освіта потерпає від нестачі мультимедійних та ІТ компонентів у навчанні [10]. Використання електронного навчання підвищує мотивацію студентів до освіти, яку вони здобувають, дають змогу співпрацювати з викладачем та іншими студентами в позанавчальний час, контролювати свої знання [7].

Ще однією ознакою сучасного вищого навчального закладу є формування електронного репозитарію. Електронний репозитарій (сховище) наукових публікацій УЖНУ – єдиний електронний архів результатів науково-дослідної роботи, статей, методичних розробок викладачів та науковців університету, навчальних кваліфікаційних робіт студентів для їх централізованого зберігання й надання відкритого доступу до них академічній спільноті, що суттєво збільшує вплив наукових праць [6].

Одним із ефективних засобів, що підвищують пізнавальну активність студентів, є електронний підручник. Особливістю електронних видань є комплексне поєднання різних форм інформації (графічної, текстової, звукової, відео-) та їх виконання на будь-яких електронних носіях – магнітних, оптичних або публікація у комп'ютерних мережах. Запорукою якості е-навчального видання є високий рівень виконання та художнього оформлення, повнота інформації, якісний методичний та технічний інструментарій, наочність, логічність та послідовність викладення інформації, що є необхідними для організації самостійної роботи студентів, бо дозволяють зосередитися на суті предмета [1].

Використання інформаційно-комунікаційних технологій навчання дозволяє підвищити якість організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, створюючи комфортне

інформаційно-комунікаційне педагогічне середовище як для студентів, так і для викладачів, що є засобом розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців; дає можливість студентам інтегрувати логічний та образний способи засвоєння інформації; забезпечує активізацію самостійної роботи студентів шляхом посилення наочності й залучення їх до розробки матеріалів та презентацій; реалізує інтерактивну взаємодію (при дистанційному навчанні), що сприяє позитивному й свідомому ставленню до навчально-пізнавальної творчої діяльності; відкриває вільний доступ до величезної кількості інформації завдяки мережі Інтернет.

Ефективність застосування інноваційних методів навчання, зокрема інформаційно-комунікаційних, у вищих навчальних закладах треба оцінювати не тільки, спираючись на кількісні показники навчальних досягнень студентів, а враховуючи зміни у свідомості як студентів, так і викладачів. У студентів формується готовність до постійного оволодіння новими знаннями, мобілізуються їх здібності та обдарованість, утверджуються навички брати на себе відповідальність, відстоювати свою позицію, співпрацювати, розвивається новий тип мотиваційної сфери, де самоактуалізація впливає на загальну креативність студента, сприяє створенню нової позиції особистості [9].

Для реалізації завдань інноваційної освіти і навчання викладачу необхідно зацікавити кожного студента в роботі групи за допомогою чіткої мотивації, стимулювати студентів до вільного та коректного висловлення без страху за помилкову відповідь, проявляти високий професіоналізм у роботі. Інноваційну діяльність викладача можна трактувати як творчий процес і творчий результат, як особистісну категорію, де основою є рефлексія – осмислення особистістю власної

пошуково-творчої діяльності, креативно-перетворювальної діяльності і співтворчості [24, с.333]. Ефективність фахової діяльності викладача ВНЗ визначається його активною взаємодією зі студентами, реалізацією ним доцільних психолого-педагогічних впливів (в тому числі із застосуванням комп'ютерних технологій), що сприяють якісному оволодінню студентами сучасними фаховими знаннями, вміннями та навичками, а також формуванню в них особистісних якостей і властивостей, необхідних для майбутньої професійної діяльності, суспільного та громадського життя. З метою підвищення ефективності фахової діяльності викладача ВНЗ необхідно удосконалювати кожен з компонентів цієї ефективності (управління викладачем навчально-виховним процесом, сукупність педагогічних вмінь і якостей, в тому числі володіння сучасними інформаційними технологіями, взаємовідносини зі студентами, фахове спрямування, мотивацію до реалізації завдань навчально-виховного процесу, фахову надійність) [20, с.88].

Інноваційна модель розвитку сучасного університету передбачає глибоку інтеграцію наукової, освітньої та інноваційної стратегій діяльності, розробку та впровадження механізмів, що підвищують реальну конкурентоспроможність вищу. Серед цих механізмів провідне місце належить діяльності у галузі інформатизації, що передбачає впровадження сучасного інформаційного супроводу навчального процесу (організаційного, методичного, апаратного і програмного). Тому пріоритетними напрямками розвитку університету у галузі інформатизації, на думку вітчизняних дослідників, є побудова корпоративної мережі університету, що об'єднує всі кафедри та структурні підрозділи в єдиний інформаційний ресурс; оснащення університету обладнанням теле- та відеоконференцій;

розробка та впровадження програмно-інформаційних комплексів управління навчальним процесом [11, с.211]. Ці завдання доцільно реалізовувати в рамках міжнародного співробітництва, з використанням досвіду провідних європейських університетів.

Висновки. На нашу думку, підвищенню якості та інтенсивності освітнього процесу у вищій школі сприятиме органічне поєднання інноваційних методик із класичними, традиційними, продумане і гармонійне поєднання різних методів щодо кожної дисципліни та кожного заняття в залежності від їх мети і специфіки з обов'язковим використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Для активного впровадження зазначених технологій викладачам ВНЗ треба не тільки удосконалювати навчально-методичні комплекси з окремих дисциплін, але й опанувати нові засоби навчання. З цією метою у навчальному закладі доцільно створити спеціальну науково-методичну структуру для організації та координації цієї роботи, обладнати відповідні аудиторії технічними засобами, що дасть можливість реалізовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології навчання у педагогічному процесі.

Вирішальну роль в оволодінні викладачами вітчизняних вищів інноваційними технологіями та методами може відіграти їх стажування у провідних вищих навчальних закладах за кордоном, а також участь у процесі академічної мобільності. Необхідна зміна застарілих стереотипів щодо викладацької діяльності, що стане стимулом не тільки для ґрунтовного вивчення іноземної мови, а й для використання індивідуальних, дослідницьких, проектних, практичних, інформаційно-комунікаційних методів педагогічної взаємодії, що оптимально може бути реалізовано в рамках педагогічної

діяльності або стажування за міжнародними програмами, які є складовими процесу інтернаціоналізації вищої освіти України.

Аналогічні процеси мають пройти й у загальноосвітніх навчальних закладах, де вчителі повинні в повній мірі освоїти використання новітніх інформаційних технологій у навчальному процесі. Цьому має сприяти як сертифікація кращих вчителів, яка передбачена проектом нового Закону України «Про освіту», підвищення заробітної плати вчителям на 30-50 % з нового 2017 року, так і усвідомлення невідворотності процесу інформатизації в освіті і бажання кожного вчителя відповідати просунутому рівню своїх вихованців. Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич зазначає: «Ми хочемо мотивувати вчителів розвиватися і рухатися вперед. Мрію, щоб в учительських говорили не про свої негаразди, а про нові методики навчання, про те, як працювати з тим чи іншим учнем відповідно до його індивідуальних особливостей. Учителі мусять вчитися впродовж життя. Без цього не матимемо школи, яка буде динамічно розвиватися і відповідати сучасним вимогам» [4].

Успішне запровадження інноваційних методів навчання, в тому числі інформаційно-комунікаційних, вимагає системної роботи, для якої необхідно :

– переглянути зміст і спрямованість підготовки та підвищення кваліфікації (стажування) педагогів з метою формування їх професійної готовності до роботи в умовах інформаційного та інноваційного середовища;

– сприяти сертифікації кращих вчителів та участі викладачів ВНЗ у процесі академічної мобільності, зокрема у міжнародних програмах обміну та стажування;

– запровадити систему матеріального стимулювання педагогів, які активно і ефективно впроваджують інформаційно-комунікаційні, інші інноваційні методи у навчальний процес.

Актуальним напрямом подальшого висвітлення порушеної теми є дослідження проблеми навчання майбутніх фахівців, у тому числі педагогів, на основі досліджень в контексті компетентнісного підходу з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Список використаних джерел

1. Ващук Ф.Г. Технологія створення інтерактивних електронних підручників /Ф.Г.Ващук, О.М. Ващук // Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXIV Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Кошице – Мішкольц, 21-24 травня 2013 року/ред.кол. Ф.Г Ващук (голова), Х.М.Олексик, І.В Артьомов та ін. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2013. – Вип.7(26). – 440с. – С.33–42.

2. Гриневич Л. Майбутнє української економіки напряму залежить від розвитку математичної та природничої освіти. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/07/07/liliya-grinevich-majbutne-ukrayinskoji-ekonomiki-naprya/>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

3. Дубів О.В. Методичні рекомендації зі створення та підготовки електронних тестів для застосування у автоматизованій системі тестування знань /О.В.Дубів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/1968>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

4. Інтерв'ю Міністра освіти і науки Лілії Гриневич газеті «Високий замок» 29.09.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://mon.gov.ua/usi-novivni/interview/2016/10/03/interv%E2%80%99yu-ministra-osviti-i-nauki-liliyi-grinevich-visokij-zamok-29.09.2016/>> – Загол. з екр. – Мова укр.

5. Інформація щодо надходження коштів з державного та місцевого бюджетів на оснащення опорних закладів України під час підготовки до 2016/2017 навчального року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/oporni-shkoli/informacijni-materiali.html>> – Загол. з екр. – Мова укр.

6. Інфо-центр. Електронний репозитарій наукових публікацій УжНУ (DSpace.UzhNU). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/4096>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

7. Інфо-центр. Система електронного навчання. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/140>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

8. Книш І. Комунікаційні та інформаційні аспекти розвитку сучасної освіти та виховання. /І.Книш // Вища освіта України. – 2016. - № 2(61). - 95с. – С.18-23.

9. Козак Л.В. Дослідження інноваційних моделей навчання у вищій школі. –[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/4280/1/Kozak_LV_Doslidjennya_innov_mod_2014.pdf>. – Загол. з екр. – Мова укр.

10. Лілія Гриневич запросила ІТ-компанії спільно розробляти нові стандарти вищої освіти. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/06/27/liliya-grinevich-zaprosila-it-kompaniyi-spilno-rozroblyati-novi-standarti-vishhoyi-osviti/>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

11. Мірошніков Д.Д. Визначальні характеристики інноваційного університету. /Д.Д. Мірошніков//Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Науковий парк як універсальна регіональна структура інноваційної діяльності», Ужгород – Кошице, 3 березня 2016 року/ред.кол. В.І.Смоланка (голова), І.В.Артёмов та ін. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2016. – Вип. 1(12). – 254с., С.199–215.

12. Національна доктрина розвитку освіти. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

13. Нелюбов В.О. Використання інформаційних технологій в навчальному процесі./В.О.Нелюбов, О.В.Дубів, О.С.Куруца //Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами ХХІУ Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Кошице – Мішкольц, 21-24 травня 2013 року/ред.кол. Ф.Г.Ващук (голова), Х.М.Олексик, І.В.Артёмов та ін.. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2013. – Вип.7(26). – 440с. – С.323–325.

14. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року №1556 – VII //Відомості Верховної Ради України, від 19.09.2014р. /№37-38/ стр.2716, ст.2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

15. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року № 537-V. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:< <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16>> – Загол. з екр. – Мова укр.

16. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <<http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

17. Проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1415795124/>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

18. Силадій І. Якісна освіта в контексті управління впровадженням інновацій / І.Силадій // Вища освіта України. – 2011. – № 4. – с. 105–112.

19. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2006, – 520с. (Альма-матер).

20. Терлецька Ю. Ефективність фахової діяльності викладачів вищих навчальних закладів: педагогічно-психологічний аспект. / Ю.Терлецька // Вища школа. – 2014. – № 1. – С.81–89.

21. Требик О.С. Інноваційні форми використання ІКТ у навчанні математики у коледжах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/321361/trebik_e_innovative_forms_of_ict_while_teaching_mathematics_in_colleges.pdf>. – Загол. з екр. – Мова укр.

22. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К: Кондор, 2011. – 628с.

23. Чепіль М.М. Педагогічні технології: навч. посіб./М.М.Чепіль, Н.З.Дудник. – К.: Академвидав, 2012. – 224 с. – (Серія «Альма-матер»).

24. Чернілевський Д.В. Педагогіка вищої школи: підр. / Д.В.Чернілевський, І.С.Гамрецький, О.А.Зарічанський, І.М.Луцький, О.В.Пшеничнюк / за ред. Д.В.Чернілевського. – Вінниця: АМСКП, Глобус-Прес, 2010. – 408с.

Марія Менджул,
кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри
міжнародного приватного права, правосуддя та адвокатури
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ ГЛОБАЛЬНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено проблеми поновлення територіальної цілісності України в умовах кризи глобальної системи безпеки. Проаналізовано окремі міжнародні інструменти та механізми відновлення територіальної цілісності України.

Ключові слова: територіальна цілісність, війна, міжнародно-правові механізми, глобальна система безпеки.

В статье исследованы проблемы восстановления территориальной целостности Украины в условиях кризиса глобальной системы безопасности. Проанализированы отдельные международные инструменты и механизмы территориальной целостности Украины.

Ключевые слова: территориальная целостность, война, международно-правовые механизмы, глобальная система безопасности.

In the article the problem of renovation territorial integrity of Ukraine in the crisis of global security was studied. Analyzed some international instruments and mechanisms of restoration of territorial integrity of Ukraine.

Keywords: territorial integrity, war, international legal mechanisms, the global security system

З лютого 2014 року Україна перебуває у стані «гібридної» війни з РФ, залишається окупованим Крим, що обумовлює актуальність пошуку дієвих механізмів поновлення територіальної цілісності нашої держави. В науці

міжнародного права є низка досліджень, присвячених питанню принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів, в тому числі праці М. Буроменського, В. Буткевича, Л. Волової, О. Задорожного, Б. Кліменка, М.Коена, І. Лукашука, В. Муравського, В. Пустогарова, Т.Цимбрівського та інші. Водночас проблема міжнародних механізмів поновлення територіальної цілісності залишається актуальною, особливо в контексті кризи глобальної системи безпеки.

Серед основних принципів міжнародного права чільне місце займають принципи територіальної цілісності та непорушності кордонів. З огляду на це в п.4 ст.2 Статуту ООН закріплено положення про заборону використовувати силу або загрозу силою «проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності держави»[1]. Крім того, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами, відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, прийнята 24 жовтня 1970 р. [2], і встановлює, що «територія держави не повинна бути об'єктом військової окупації, що є результатом застосування сили в порушення положень Статуту. Територія держави не повинна бути об'єктом набуття іншою державою в результаті погрози силою або її застосування. Жодні територіальні придбання, що є результатом погрози силою або її застосування, не повинні визнаватися законними».

Одним з головних завдань скликання Ради з безпеки і співробітництва в Європі в 1975 р. у Гельсінкі було закріплення принципів непорушності кордонів та територіальної цілісності. У ст. III Декларації принципів Заключного акту Ради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. проголошується: «Держави-учасниці розглядають як

непорушні всі кордони одна одної, так і кордони всіх держав в Європі, тому вони утримуватимуться зараз і в майбутньому від будь-яких посягань на ці кордони. Вони відповідно утримуватимуться також від будь-яких вимог або дій, спрямованих на захоплення й узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасниці».[3]

Таким чином, військова агресія Російської Федерації в Україні та анексія Криму є порушенням фундаментальних норм міжнародного права, низки міжнародних договорів (Гельсінкського заключного акту 1975 р. про непорушність кордонів у Європі, Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р., Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією 1997 р., Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. та ін.) та є міжнародним злочином проти світу і безпеки людства.

Проблема в тому, що, незважаючи на анексію Криму та військовий конфлікт на Сході України, і те, що ще 1 березня 2014 року Рада Федерації РФ підтримала звернення президента Росії про дозвіл на застосування Збройних сил Російської Федерації на території України, а також численні докази присутності російських військ на території України, офіційно Росія не визнає факту свого вторгнення в Україну. Беззаперечним залишається також той факт, що перед військовою агресією РФ здійснювала «інформаційну та політичну анексію» щодо України.

Отже, має місце неоголошена «гібридна війна» Росії проти України. Цей термін вже утвердився у науковій літературі [7, с. 5; 4, с. 45], і під «гібридною війною» розуміють

комбіноване використання ворогом дозволеної зброї, партизанської війни, тероризму, сепаратизму, злочинної поведінки та пропаганди для досягнення політичних цілей окупації та анексії територій, в тому числі за допомогою нелегітимних референдумів.

Водночас, Верховна Рада України тільки 27 січня 2015 р. звернулася до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором. Це при тому, що за оцінками експертів Національного інституту стратегічних досліджень за час неоголошеної війни Україна втратила близько 20 відсотків економічного потенціалу. Виробництво промислової продукції в Донецькій і Луганській областях скоротилося, зупинившись на рівні 20–25 відсотків порівняно з 2013 роком. Тільки енергетичний комплекс України, традиційно зав'язаний на вугіллі з Донбасу, втратив половину шахт. На підконтрольній Україні території зі 150 шахт працюють лише 24. Постраждала транспортна інфраструктура, і це не лише аеропорти Донецька й Луганська, а й розрив логістичних зв'язків на 1700 кілометрах, руйнування автомобільних доріг та залізниць. Приблизні збитки сягають майже 5 мільярдів гривень. За даними ООН близько 2,3 млн осіб вимушено залишили свої домівки у зоні конфлікту і виїхали в інші регіони України та за кордон[6, с. 233].

Враховуючи ситуацію, що склалася, виникає питання про якомога швидше поновлення територіальної цілісності України міжнародно-правовими механізмами.

Для відновлення територіальної цілісності України важливе значення має те, що 27 березня 2014 р. на сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй Резолюцією № 68/262 було підтверджено «єдність і територіальну цілісність України в межах її визнаних на міжнародному рівні кордонів», а також «закликано всі держави відмовитися і утримуватися від дій, спрямованих на часткове або повне порушення національної єдності і територіальної цілісності України, в тому числі будь-яких спроб змінити кордони України за допомогою погроз силою, або інших, незаконних способів». Резолюцію підтримали 100 країн світу, 58 – утримались та 11 проголосували проти.

Згодом, було призупинено членство Російської Федерації у міжнародному клубі високорозвинених економік світу «Велика вісімка» (G8) та впроваджено трирівневий план персональних і економічних санкцій проти банківської системи РФ та громадян Росії і України, безпосередньо причетних до окупації Криму, здебільшого у вигляді заморожування активів і заборони на в'їзд. Міжнародні санкції, окрім ЄС та США, ввели Канада, Японія, Норвегія, Швейцарія, Австралія, Нова Зеландія, загалом – 41 країна, а також Парламентська Асамблея Ради Європи. Загалом щодо РФ були запроваджені такі санкції:

- Обмежено (зупинено) участь Росії в деяких міжнародних організаціях (ПАРЕ позбавила російську делегацію права голосу та вивела росіян із складу керівних органів, заблоковано процес вступу РФ до складу Організації економічного співробітництва та розвитку, Міжнародного енергетичного агентства тощо).

- Адресні санкції з боку провідних держав (країни ЄС, США, Японія, Канада, Австралія) проти низки російських

високопосадовців (заборона на в'їзд, заморожування рахунків у банках цих країн).

- Фінансові санкції щодо великої групи російських банків та бізнес-структур (санкції ЄС діють щодо 32 російських компаній та банків, санкції СШП – проти 36, Канади – 46, Швейцарії – 20, Австралії - 11).

- Секторальні санкції припинення співробітництва у нафтогазовій, космічній, військовій, агропромисловій та інших сферах. Наприклад, американська компанія ExxonMobil зупинила дев'ять з десяти проектів у Росії[5, с. 15].

Крім того, є численні резолюції ПАРЄ, що засуджують факт військової агресії на території України та окупацію Криму, зокрема: Резолюції ПАРЄ від 9 та 10 квітня «Про засудження окупації Росією території Криму та санкції проти Росії»; Резолюція від 27 січня 2015 року «Про гуманітарну ситуацію в Україні та біженців», Резолюція від 25 червня 2015 року «Про зниклі особи під час конфлікту в Україні», Резолюція від 21 квітня 2016 року «Про введення санкцій по «списку Савченко» та ін.

Комітет міністрів Ради Європи (КМ РЄ) також підтримав територіальну цілісність, суверенітет та незалежність України у своїх рішеннях від 26 лютого, 14 та 20 березня, 3 та 16 квітня 2014 р., 17 вересня та 24 жовтня 2014 р. Крім того, 15 квітня 2015 р. було ухвалено комплексне рішення КМ РЄ на підтримку територіальної цілісності та незалежності України із засудженням незаконної анексії АРК та міста Севастополь Російською Федерацією та закликом до виконання Мінських домовленостей.

Серед інших заходів, що застосовуються для врегулювання збройного конфлікту в Україні: розміщення

спеціальної моніторингової місії міжнародних спостерігачів Організації з безпеки та співробітництва у Європі (далі – ОБСЄ), переговори у Мінську та укладення Мінських угод з метою перемир'я та без визнання самопроголошених ДНР та ЛНР, схвалення Радою Безпеки ООН 17 лютого 2015 р. резолюції 2202 (2015) щодо ситуації на сході України тощо.

Водночас очевидним є факт неспроможності відповідного оперативного реагування глобальної (ООН) та європейської (ОБСЄ) систем безпеки на агресію РФ. На жаль, ні резолюції ГА ООН, ні Резолюції ПАРЄ, як і запроваджені санкції, не вплинули на позицію РФ. Більше того, агресія РФ в Україні поставила під загрозу світову ядерну безпеку (через порушення Росією Будапештського меморандуму).

Для відновлення територіальної цілісності України, крім вже впроваджених заходів, необхідно отримати позитивні для України рішення в Міжнародному суді ООН, ініціювати проведення спеціальної міжнародної конференції з вирішення кримської кризи із залученням так званих держав-гарантів за Будапештським меморандумом. Крім того, тільки комплексні дипломатично-військові заходи будуть ефективними для відновлення територіальної цілісності України, в тому числі необхідно активізувати співпрацю з ЄС у безпековій сфері, поглиблювати співпрацю з НАТО, підвищувати боєздатність Збройних Сил України, проводити належну внутрішню та зовнішню інформаційну політику, яка б ефективно протидіяла російській пропаганді, а також максимально обмежити економічну та інші сфери співпраці з РФ.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 / [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010

2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970 / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569

3. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 4. – С. 403.

4. Асланов С. А. Особливості застосування нових політико-правових механізмів етнополітичної дезінтеграції: гібридна війна в Україні / С. А. Асланов // Україно-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2014. – № 1. – С. 45–52.

5. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2014.- № 5–6 (148–149). – С. 2–39.

6. Сировий О.В., Чураєва А.С. Засоби міжнародно-правового врегулювання збройного конфлікту на Сході України / О.В. Сировий, А.С. Чураєва // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015.- № 6. – С. 232–235.

7. Юрковський Д. Ю. Механізми державного управління у сфері зовнішньополітичної діяльності України в умовах зовнішньої агресії : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Д. Ю. Юрковський – Київ, 2016. – С. 210

Світлана Сойма,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного бізнесу, логістики та менеджменту
факультету міжнародної політики, менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ЄС

У статті йдеться про визначення основних тенденцій у процесі взаємодії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності – України і країн-членів ЄС. Проаналізовано та доведено, що одним з пріоритетних напрямів зовнішньоекономічної діяльності України є подальший розвиток торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва з країнами ЄС.

Ключові слова: євроінтеграція, торговельно-економічне співробітництво, асоціація, Європейський Союз.

В статті речь идет об определении основных тенденций в процессе взаимодействия субъектов внешнеэкономической деятельности Украины со странами-членами ЕС. Проанализировано и доказано, что одним из приоритетных направлений внешнеэкономической деятельности Украины является дальнейшее развитие торгово-экономического и инвестиционного сотрудничества со странами-членами ЕС.

Ключевые слова: евроинтеграция, торгово-экономическое сотрудничество, ассоциация, Европейский Союз.

Work is devoted to research the basic principles of the European Neighbourhood Policy in the integration of Ukraine into the EU, the analysis features of trade and economic cooperation, and outlined the problems and prospects of the European Neighbourhood Policy in Ukraine.

Keywords: ENP, EU integration, trade and economic cooperation, association, European Union, Ukraine.

Постановка проблеми. Геополітичні концепції та стратегії є важливою ланкою зовнішньополітичної діяльності держави та її зусиль з утвердження свого місця у світі. Знання і

врахування геополітичних концепцій та стратегій інших держав для України є життєво необхідними з огляду на формування власної зовнішньополітичної стратегії з метою задоволення національних інтересів і, в першу чергу, – забезпечення національної безпеки держави.

Пріоритетним напрямом зовнішньополітичної стратегії України та одним з основних факторів забезпечення національної безпеки є європейська інтеграція. Європейський Союз є впливовим торговельним партнером України. Стратегічною метою української зовнішньоекономічної політики є активне залучення країни до європейських інтеграційних процесів. Соціально-економічні трансформації в Україні зумовили потребу в розробці цілісної стратегії розвитку держави, що потребує детального аналізу усіх сфер економіки, зокрема зовнішньої торгівлі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження співробітництва та розвитку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України і країн-членів ЄС внесли такі науковці: Р.Шпек, О.Чебаненко, М.Секаров, В.Галик, А.Кудряченко, М.Кордон, В.Величко, Р.Філоненко та ін.

Постановка завдання. Головною метою цієї роботи є дослідження торговельно-економічного співробітництва України та ЄС, визначення основних тенденцій у процесі взаємодії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України і країн-членів ЄС на основі опублікованих статистичних матеріалів актуального поточного етапу.

Виклад основного матеріалу. 12 березня 2014 року Європейська Комісія внесла на розгляд Ради Міністрів ЄС та Європейського Парламенту проект регламенту ЄС щодо застосування стосовно України автономного преференційного

торговельного режиму, в рамках якого передбачатиметься скорочення або скасування мит на товари, що походять з України. Параметри цього режиму відповідають положенням Угоди про асоціацію Україна – ЄС в частині створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі [7].

Згідно з даними Державної служби статистики України спостерігалися наступні зміни у зовнішній торгівлі товарами та послугами України з країнами світу, в тому числі з Європейським Союзом у 2004 – 2015 роках.

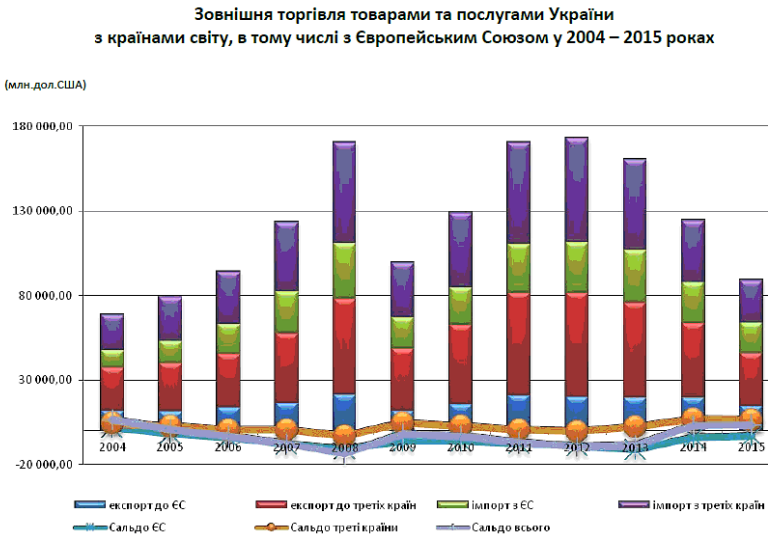

Рис. 1 [Джерело: Згідно з даними Держстату]

Європейський Союз залишається одним із основних торговельних партнерів України з питомою вагою торгівлі товарами та послугами 37,3% від загального обсягу торгівлі України. Також, на жаль, констатується зниження обсягів

торгівлі з державами-членами ЄС. Водночас на фоні загального скорочення обсягів торгівлі України (на 28,5%), скорочення торгівлі з державами-членами ЄС відбулося на 25,4% (або на 11 347,7 млн дол.США).

Протягом 2015 року спостерігалася тенденція загального падіння обсягів експорту України до країн світу (на 27,2% або на 17 458,9 млн дол.США). В свою чергу, обсяги експорту до ЄС зменшилися на 25,0% (або на 5 096,1 млн дол.США) та склалися в обсязі 15 287,0 млн дол. США. При цьому питома вага експорту товарів та послуг до країн ЄС у 2015 році збільшилася на 1,0 в. п. та становила 32,8% від загального обсягу експорту товарів та послуг України.

Також відбулося значне скорочення обсягів імпорту з ЄС у грошовому вимірі (на 25,8% або на 6 251,6 млн дол. США). Водночас питома вага імпорту з країн ЄС за згаданий період збільшилася на 2,4 в. п. та становила 42,2% від загального обсягу імпорту в Україну.

Основні торговельні партнери України: Німеччина (18,0%), Польща (13,5%), Італія (9,3%), Угорщина (7,7%), Великобританія (6,4%), Нідерланди (4,8%), Франція (4,8%).

Основні країни-імпортери (український експорт): Італія (13,7%), Польща (13,6%), Німеччина (10,6%), Іспанія (7,0%), Нідерланди (6,6%), Угорщина (6,2%), Великобританія (5,8%), Франція (3,9).

Основні країни-експортери (український імпорт): Німеччина (24,4%), Польща (13,5%), Угорщина (8,9%), Великобританія (6,9%), Франція (5,6%), Італія (5,6%), Словаччина (3,5%), Нідерланди (3,3).

Рис. 2 [Джерело: згідно з даними Держстату]

У торгівлі товарами між Україною та ЄС також спостерігається скорочення. Так, обсяги торгівлі товарами у грошовому виразі скоротилися на 25,5% (або на 9 710,8 млн дол. США) та зафіксовані в обсязі 28 361,2 млн дол.США (табл. 3). Водночас питома вага торгівлі товарами між Україною та ЄС у 2015 році збільшилася на 2,4 в. п. та становила 37,5% від загального обсягу торгівлі товарами України. При цьому:

- обсяги експорту товарів у грошовому виразі скоротилися на 23,4% (або на 3 985,4 млн дол. США) та склалися в обсязі 13 017,5 млн дол.США(питома вага експорту товарів до країн ЄС за згаданий період збільшилася на 2,6 в. п. та становила 34,1% від загального обсягу експорту товарів України);

- обсяги імпорту товарів у грошовому виразі скоротилися на 27,2% (або на 5 725,4 млн дол. США) та склалися в обсязі 15 343,8 млн дол.США (питома вага імпорту товарів з країн ЄС за згаданий період збільшилася на 2,2 в. п.

та становила 40,9% від загального обсягу імпорту товарів в Україну).

У двосторонній торгівлі товарами між Україною та ЄС у 2015 році сальдо склалося негативним (- 2 326,3 млн дол.США) та у порівнянні з 2014 роком зменшилося на 1 739,9 млн дол. США.

Зовнішня торгівля товарами України

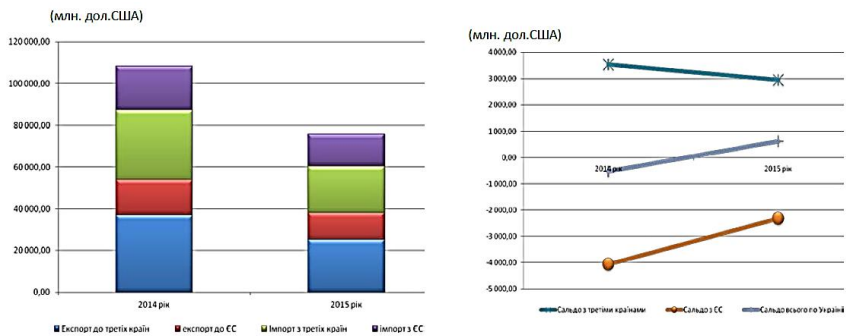

Рис. 3 [Джерело: згідно з даними Держстату]

Основні торговельні партнери України за зазначений період: Німеччина (18,4%), Польща (15,2%), Італія (10,4%), Угорщина (8,7%), Іспанія (5,2%), Франція (4,9%), Нідерланди (4,8%).

Основні країни-імпортери (український експорт до ЄС: Італія (15,2%), Польща (15,2%), Німеччина (10,2%), Іспанія (8,0%), Угорщина (7,0%), Нідерланди (7,0%).

Основні країни-експортери (імпорт з ЄС): Німеччина (25,4%), Польща (15,1%), Угорщина (11,5%), Італія (6,4%), Франція (5,8%).

У торгівлі послугами також спостерігається скорочення. Обсяги торгівлі послугами у грошовому виразі скоротилися на 23,3% (або на 1 664,7 млн.дол.США) та склалися в обсязі 5 475,7 млн дол.США (табл. 6). Питома вага торгівлі послугами між Україною та ЄС у 2015 році зменшилася на 2,6 в.п. та становила 37,3% від загального обсягу торгівлі послугами України. При цьому:

У двосторонній торгівлі між Україною та ЄС склалося позитивне сальдо, яке зменшилось у порівнянні з 2014 роком на 600,3 млн дол. США та склалося у розмірі 242,6 млн дол. США.

Зовнішня торгівля послугами України з країнами світу

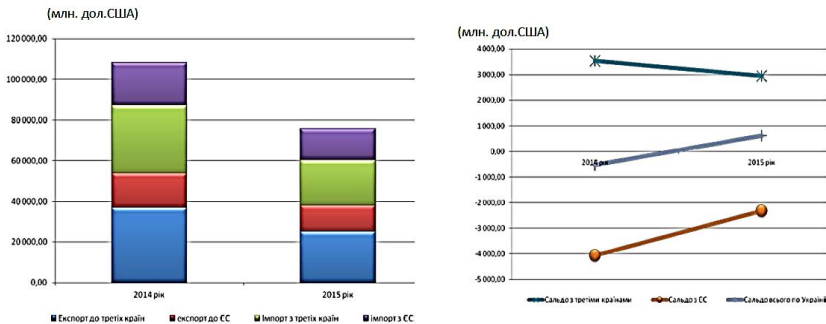

Рис. 4 [Джерело: згідно з даними Держстату]

Основні торговельні партнери України за зазначений період: Великобританія (21,8%), Німеччина (16,9%), Кіпр (9,6%), Польща (5,1%), Нідерланди (4,5%), Австрія (4,3%), Франція (4,0%).

Основні країни-імпортери (український експорт до ЄС): Великобританія (18,6%), Німеччина (15,6%), Кіпр (8,6%), Польща (6,3%), Австрія (5,0%).

Основні країни-експортери (імпорт з ЄС): Великобританія (25,3%), Німеччина (18,4%), Кіпр (10,8%), Нідерланди (5,3%), Франція (4,3%).

Згідно з актуалізованими даними Держкомстату України (станом на 20.01.2016 р.), у січні-листопаді 2015 року загальний оборот торгівлі товарами між Україною та Європейським Союзом становив 25 697 млн дол. США.

На основі наведених даних обсяг експорту товарів до країн ЄС у січні-листопаді 2015 року становив 11785,3 млн дол. США, що на 26% менше за обсяги експорту за аналогічний період 2014 року. Імпорт товарів із країн ЄС становив 14011,7 млн дол. США, що на 26,9% менше за цей показник за період січень-листопад 2014 року.

Висновки. Отже, дослідженнями доведено, що продовжується тенденція до скорочення двосторонньої торгівлі між Україною та ЄС. Таким чином, підсумки 2015 р. підтвердили сформовану протягом 2014 р. тенденцію виходу двосторонньої торгівлі між Україною та ЄС на перше місце в загальному міжнародному товарообігу України. Водночас, позитивний ефект переорієнтації української економіки на європейський ринок був нівельований різкими темпами падіння обсягів двосторонньої торгівлі, які є відображенням домінантної протягом 2015 року негативної тенденції скорочення глобальної зовнішньої торгівлі України. Тому необхідним є проведення аналізу двосторонньої торгівлі України з ЄС для визначення основних проблем та перспектив розвитку.

Список використаних джерел

1. Бураковський І.В. Україна і європейська інтеграція І. В. Бураковський //Політика і час.–2000. – №3-4. – 14 с.
2. Галик В. М. Україна в Європі і світі: навч. посіб. В.М. Галик. – К.: Знання, 2013. – 364 с.
3. Кордон М.В. Європейська та євроатлантична інтеграція України: навчальний посібник. М. В. Кордон. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 172 с.
4. Кудряченко А. І. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: монографія/ А. І. Кудряченко. Національний інститут стратегічних досліджень.– К.: НІСД, 2007. – 395 с.
5. Секаров М. Торговельні відносини України з країнами ЕС// М. Секаров. Український промисловець, 2000, № 7.
6. Офіційний веб-сайт. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України «Торговельно-економічне співробітництво між Україною та ЄС» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>
7. Підтримка України з боку Європейської Комісії (5 березня 2014 року) [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-219_en.htm?locale=en
8. Чебаненко О. Основні результати і проблеми виконання плану дій Україна – ЄС // О. Чебаненко. Політика і час – 2007. - №3. –24 с.
9. Філоненко Р. Україна – ЄС: остаточний вибір засад розвитку держави /Р. Філоненко // Віче. – 2007. №9 – 10 .– 45 с.
10. Шпек Р. Україна – ЄС: крок до членства /Р. Шпек. // Політика і час. – 2007. – №5. – 18 с.
11. Article: Collage of Europe «European Neighbourhood PolicyChair»July 2012, byProfessorTobias SCHUMACHER, firstChairholderofthe ENP Chair[Electronic resource] / Access:<https://www.coleurope.eu/page-ref/european-neighbourhood-policy-chair>

*Михайло Шелемба,
кандидат політичних наук, старший викладач
кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПРОБЛЕМИ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІРИ

Стаття націлена на визначення геополітичної ідентичності електорального простору України за факторами регіонального та соціокультурного вимірів. Здійснено структурування електорального простору України за рівнем підтримки населення політичних партій (політичних сил) в макрорегіонах держави. Визначено вплив основних соціокультурних факторів на електоральний вибір. Доведено твердження, що зміни соціокультурних факторів напряду впливають на зміни структури електорального простору. Оцінено характер геополітичної доктрини електорального простору.

Ключові слова: *електоральний простір, геополітична ідентичність, регіональний вимір, соціокультурний вимір, вплив, макрорегіон, фактори, електоральні переваги, геополітична доктрина.*

Статья нацелена на определение геополитической идентичности электорального пространства Украины в соответствии с факторами регионального и социокультурного измерений. Совершено структурирование электорального пространства Украины по уровню поддержки населением политических партий (политических сил) в макрорегионах страны. Определено влияние основных социокультурных факторов на электоральный выбор. Доказано мнение, что изменения социокультурных факторов напрямую влияют на изменение структуры электорального пространства. Дана оценка характеру геополитической доктрины электорального пространства.

Ключевые слова: *електоральное пространство, геополитическая идентичность, социокультурное измерение, влияние, макрорегион, факторы, электоральные преимущества, геополитическая доктрина.*

The article is aimed at determination of geopolitical identity of electoral space of Ukraine after the factors of the regional and sociocultural measuring. It is carried out systematization of electoral space of Ukraine after the level of support of population of political parties (political forces) in the macroregions of Ukraine. Influence of basic sociocultural factors is certain on a electoral choice. A statement is well-proven, that the changes of sociocultural factors straight influence on the changes of structure of electoral space. Character of geopolitical doctrine of electoral space is appraised.

Keywords: *electoral space, geopolitical identity, regional measuring, sociocultural measuring, influence, macroregion, factors, electoral advantages, геополітична doctrine.*

Актуальність дослідження. Сучасні глобалізаційні зміни в суттєвій мірі впливають на політичні процеси та явища перехідних суспільств. Формування геополітичної ідентичності України відбувається під впливом стрімких трансформацій як в світі, так і під впливом внутрішніх факторів. Розвиток та становлення електорального простору країни під впливом вибору євроінтеграційних пріоритетів, внутрішніх та зовнішніх інформаційних війн також набуває геополітичних ознак.

Аналіз наукових досліджень. Проблеми методологічного забезпечення досліджень електорального простору розкриваються в працях низки вітчизняних та іноземних авторів, серед яких К.П. Боришполець, М.В. Жеребцов, В. Ф. Ковров, Р.В. Євстифеев, М.В. Гришин, П.Лазерфельд, Х. Хімелвайт, М. Петров, О. Тітков тощо. Підходи сучасних вчених дозволяють проаналізувати стан електорального простору із використанням тих або інших методів, але відсутній єдиний методологічний підхід до системної оцінки впливу регіонального та соціокультурного виміру на формування електорального простору. В наукових колах є низка праць щодо оцінки геополітичної ідентичності

країни в цілому (О.В. Заремба, О.А. Федоренко, С. О. Шергін), але немає підходів до визначення геополітичних характеристик та стану електорального простору.

Мета дослідження – оцінка геополітичної ідентичності та структурування електорального простору України в залежності від впливу регіонального та соціокультурного виміру.

Виклад основного матеріалу. Визначення геополітичної ідентичності електорального простору необхідне для подальшого стратегічного планування та реалізації виборчої політики і виборчих процесів, забезпечення стійких електоральних пріоритетів в країні, які б сприяли реалізації певного курсу розвитку. Зважаючи на євроінтеграційні процеси сучасної України оцінка геополітичної характеристики її електорального простору сприятиме чіткому розумінню можливості впровадження означених процесів в життя.

У наукових колах відсутні підходи щодо методології оцінки геополітичної ідентичності електорального простору. Тому вважаємо за можливе для цих цілей використати підхід, який застосовується для оцінки геополітичної ідентичності країни. Зокрема, можна використати підхід, який вказує на можливість оцінювання геополітичної ідентичності згідно із приналежністю до певної групи геополітичних доктрин. Серед цих доктрин виділяють західну (європейську, орієнтовану на відкритість політичної системи і співтовариство з іншими країнами як Заходу, так і на світовому рівні), південну (чорноморську), східну (проросійську: євразійську, доктрину панславізму, «правозахисну» тощо), а також синтетичні (балтійсько-чорноморську) та геоцентричну доктрини тощо [6, с. 132].

Відповідно оцінка геополітичної ідентичності електорального простору країни, регіону, макрорегіону може здійснюватись у залежності від електорального вибору та орієнтирів населення. Зважаючи на те, що Україна в сьогоdnішніх реаліях орієнтується на євроінтеграцію, одним з орієнтирів оцінки буде визначення ознак західної (європейської) геополітичної ідентичності електорального простору. Відповідно, виборці, які є прихильниками національних пріоритетів розвитку країни будуть характеризувати західну геополітичну ідентичність електорального простору.

Виходячи з історичних реалій України, полярним орієнтиром оцінки буде визначення ознак східної (проросійської) геополітичної ідентичності електорального простору. Прихильники цієї доктрини розвитку, переважно, виступають проти впровадження та реалізації національних інтересів України.

Для комплексної оцінки необхідно структурувати електоральний простір за такими важливими геополітичними складовими, як фактори регіонального та соціокультурного вимірів.

Проаналізуємо вплив регіонального та соціокультурного вимірів на формування електорального простору України. На підставі вивчення основних наукових підходів до електоральної географії, факторного аналізу електорального простору [1; 2; 3; 5, с. 214-255; 4], з урахуванням особливостей електорального простору України нами було розроблено та представлено методологію дослідження впливу регіонального та соціокультурного вимірів на формування електорального простору України [авторська розробка].

На початковому етапі визначається вплив регіонального та соціокультурного вимірів на структуру електорального простору в макрорегіонах України (структуру політичних партій (політичних сил), які було обрано до Верховної Ради під час парламентських виборів). Зокрема, визначається електоральний вибір кожного макрорегіону (схід, захід, південь, північ, центр). Для цього визначається середнє арифметичне підтримки політичних партій (політичних сил), які було обрано до Верховної Ради під час парламентських виборів, за всіма регіонами макрорегіону країни.

Досліджуються соціокультурні фактори впливу електорального вибору, серед яких пропонується обрати певні складові фактора «ментальність», зокрема «фактор частки українців регіону в загальному складі населення регіону (макрорегіону)», «фактор використання української мови», «релігійність населення регіону (макрорегіону)». Визначається загальний рівень соціокультурних факторів як сума складових перерахованих факторів, розрахованих з урахуванням вагових показників.

Значення цих факторів за регіонами розраховуємо за авторською синтетичною моделлю дослідження електорального простору у перехідних суспільствах. Для визначення значень цих факторів за макрорегіонами розраховуємо середнє арифметичне відповідних регіональних показників.

Проводиться оцінка впливу визначених соціокультурних факторів на електоральний вибір в макрорегіонах, тим самим обґрунтовується регіональний вимір формування електорального простору України. Зважаючи на означену методологію, слід відзначити взаємовплив регіонального та

соціокультурного вимірів у формуванні електорального простору України.

Наступним етапом є оцінка можливих граничних значень впливу соціокультурних факторів у регіональному вимірі. Тобто, виявлення фактичної найвищої підтримки тієї або іншої політичної партії (політичної сили) під впливом цих факторів в макрорегіоні, або, навпаки, найнижча підтримка, яка здійснюється через певну дію зазначених факторів.

Ідея нашого дослідження полягає в тому, що найвищі значення цих факторів відповідають за електоральний вибір, орієнтований на підтримку політичних партій (політичних сил), які декларують незалежність, соборність, самостійність, лібералізацію суспільства та демократизацію України в політичному, економічному та соціальному вимірах. Відповідно, зменшення впливу цих факторів характеризує те, що населення в меншій мірі підтримує ці цінності. А середнє значення цих факторів характеризує середній рівень підтримки різних політичних напрямів.

Дослідження охоплюватиме шість виборчих кампаній до Верховної Ради України: парламентські вибори 1994, 1998, 2002, 2006, 2012, 2014 років.

Найбільш важливі для дослідження перші парламентські вибори в Україні в 1994 р., під час яких було закладено фундамент електорального простору в державі, який вплинув на подальшу структуру парламенту під час майбутніх парламентських виборів. Це стосується участі та місця в парламенті України Комуністичної партії України, яка майже протягом всіх виборчих кампаній проходила до Верховної Ради. Парламентські вибори 1998, 2002, 2006, 2012 та 2014 рр. являють собою інтерес з точки зору змін структури

електорального простору, що відбувалося під впливом як регіонального та соціокультурного вимірів, змін в Конституції України, так і виборів Президента України та місцевих виборів. Ці всі факти мають опосередкований вплив, який потребує дослідження та оцінки. Слід зазначити, що наше дослідження не охоплює парламентські вибори 2007 р., оскільки вони не змінили по великому рахунку структури електорального простору України на той період.

Згідно із даними статистично-аналітичних матеріалів, результатів виборів до Верховної Ради України, оцінено вплив соціокультурних факторів на електоральний вибір у макрорегіонах України в 1994 р. (див. табл. 1).

Таблиця 1

Вплив соціокультурних факторів на електоральний вибір в макрорегіонах України в 1994 р.*

Назва макрорегіону	Рівень підтримки	Вплив соціокультурних факторів
Схід		0,277
Комуністична партія України	0,45	
Соціалістична партія України	0,062	
Захід		0,535
Народний Рух України	0,132	
Конгрес Українських Націоналістів	0,036	
Українська республіканська партія	0,07	
Селянська партія України	0,011	
Соціалістична партія України	0,019	

Комуністична партія України	0,038	
Християнсько-демократична партія України	0,027	
Соціал-демократична партія України	0,027	
Південь		0,283
Комуністична партія України	0,404	
Соціалістична партія України	0,065	
Партія демократичного відродження України	0,01	
Селянська партія України	0,056	
Соціал-демократична партія України	0,007	
Партія економічного відродження Криму	0,009	
Північ		0,457
Комуністична партія України	0,162	
Селянська партія України	0,06	
Народний Рух України	0,132	
Українська республіканська партія	0,032	
Соціал-демократична партія України	0,012	
Партія праці	0,015	
Соціалістична партія України	0,05	
Центр		0,477
Комуністична партія України	0,139	

Селянська партія України	0,077	
Партія праці	0,018	
Партія демократичного відродження України	0,006	
Соціалістична партія України	0,006	
Народний Рух України	0,017	
Демократична партія України	0,016	

*Авторський розрахунок

Відповідно до матеріалів табл. 1, дослідження свідчить, що під час парламентських виборів 1994 р. середні значення соціокультурних факторів були продемонстровані населенням Західної України (0,535), Північної (0,457) та Центральної України (0,477). Електорат, за результатами розрахунків, надав невелику підтримку як політичним партіям (політичним силам), орієнтованим на національний розвиток, так і лівим політичним силам. Те, що в цих макрорегіонах спостерігалось середнє значення означених факторів, свідчить про формування фундаменту структури електорального простору в країні. На Сході та Півдні України вплив соціокультурних факторів був мінімальним (0,277 та 0,283), і, відповідно, в цих макрорегіонах електоральну перемогу здобули ліві політичні сили, які не орієнтовані на національно-демократичний розвиток.

Результати дослідження за першою виборчою кампанією 1994 р. підтвердили нашу ідею, що мінімальний рівень значень соціокультурних факторів характерний для територій із низькою електоральною підтримкою національних орієнтирів. У цей період почали формуватися

підстави для виникнення ефекту «Зіткнення цивілізацій» за теорією С. Гантінгтона. А саме, Схід та Південь України зайняли позицію, полярну до позиції Західної, Північної та Центральної України, підтримуючи проросійський, антинаціональний курс.

Відповідно до даних статистично-аналітичних матеріалів, результатів виборів до Верховної Ради України, оцінено вплив соціокультурних факторів на електоральний вибір у макрорегіонах України в 1998 р. (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Вплив соціокультурних факторів на електоральний вибір
в макрорегіонах України в 1998 р.***

Назва макрорегіону	Рівень підтримки	Вплив соціокультурних факторів
Схід		0,278
Комуністична партія України	0,390	
Прогресивна соціалістична партія України	0,034	
Народно-демократична партія	0,020	
Виборчий блок партій «Трудова Україна»	0,068	
Виборчий блок партій «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ»	0,022	
Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!»	0,017	
Захід		0,537
Народний рух України	0,207	
Партія "Наша Україна" (Партія "Реформи і порядок")	0,016	

Виборчий блок партій "Національний Фронт"	0,068	
Народна партія	0,038	
Народно-демократична партія	0,006	
Комуністична партія України	0,081	
Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!»	0,027	
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	0,050	
Південь		0,2832
Комуністична партія України	0,365	
Партія зелених України	0,052	
Прогресивна соціалістична партія України	0,011	
Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!»	0,031	
Народно-демократична партія	0,029	
Народний рух України	0,022	
Партія Союз	0,018	
Північ		0,458
Комуністична партія України	0,228	
Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!»	0,127	
Народний рух України	0,058	
Прогресивна соціалістична партія України	0,055	
Партія зелених України	0,017	
Центр		0,4773

Комуністична партія України	0,245	
Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!»	0,168	
Народно-демократична партія	0,025	
Всеукраїнське об'єднання "Громада"	0,083	
Народний рух України	0,040	

*Авторський розрахунок

Дані табл. 2 свідчать, що під час парламентських виборів 1998 р., як і під час попередніх парламентських виборів 1994 р., середні значення соціокультурних факторів були продемонстровані населенням Західної України (0,537), Північної (0,458) та Центральної України (0,4773). При цьому, в Західній Україні більш чітко сформувався вектор прихильності до національно-демократичних партій, населення Північної та Центральної України продовжувало надавати середній рівень підтримки лівим силам та незначну підтримку національно-демократичним. Найменше значення соціокультурних факторів було в 1998 р., як і в 1994 р. в Східній (0,278) та Південній Україні (0,2832). Ці макрорегіони, які й в 1994 р. найбільшу підтримку надають лівим політичним силам. Результати впливу регіонального та соціокультурного вимірів в 1998 р. тільки закріпили стан початку електорального розколу країни на Південно-Східну та інші макрорегіони, в яких не спостерігалось такого суттєвого неприйняття пронаціонального курсу держави.

Згідно з даними статистично-аналітичних матеріалів, результатів виборів до Верховної Ради України, оцінено вплив соціокультурних факторів на електоральний вибір в макрорегіонах України в 2002 р. (див. табл. 3). Дані табл. 3

свідчать, що під час парламентських виборів 2002 р. Західною Україною були продемонстровані значення вище середнього (0,548), які дещо зросли порівняно із 1998 р. В цьому макрорегіоні спостерігалась суттєва підтримка демократичних політичних сил. І це (табл. 3) підтверджує твердження щодо взаємовпливу зростання досліджуваних факторів на збільшення підтримки національно-демократичних політичних сил в країні. Північна та Центральна Україна мали середні, як і в 1998 р., значення цих факторів, що, в свою чергу, вплинуло на середній рівень підтримки партій різних політичних напрямів. Можна зробити висновок, що в 2002 р, як і в 1998 р., значення соціокультурних факторів в Східній (0,287) та Південній Україні (0,2986) були низькими. Відповідно до даних розрахунків, в цих макрорегіонах найбільша підтримка була надана як лівим політичним силам (Комуністична партія України в Східній та Південній Україні), так і політичним силам, які декларували зростання добробуту населення за умов економічної, технічної, соціальної співпраці з РФ, надання влади місцевим радам (Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!» в Східній та Південній Україні).

У 2002 р. посилюються позиції Західної України щодо підтримки національно-демократичних політичних партій (Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко»), знижується підтримка партій, які не орієнтовані на розвиток національних пріоритетів, а пропагують співпрацю з країнами СНД (Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!», Комуністична партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана)). Також в цей період в країні посилюється електоральний розкол макрорегіонів, який виділяє окреме

місце Південно-Східній Україні, населення якої обрало політичні сили, що не декларують національний розвиток. Зокрема, під час цієї виборчої кампанії електоральна підтримка політичних сил, не орієнтованих на національно-демократичний розвиток України, становила 0,5595 (більше 50%), а підтримка цих політичних сил в інших макрорегіонах була в рази меншою, і на це вагомий вплив здійснили соціокультурні фактори.

Таблиця 3

Вплив соціокультурних факторів на електоральний вибір в макрорегіонах України в 2002 р.*

Назва макрорегіону	Рівень підтримки	Вплив соціокультурних факторів
Схід		0,287
Комуністична партія України	0,334	
Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!»	0,222	
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	0,082	
Захід		0,548
Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»	0,547	
Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко»	0,102	
Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!»	0,045	
Комуністична партія України	0,027	
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	0,030	
Південь		0,2986
Комуністична партія України	0,312	
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	0,085	

Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»	0,049	
Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!»	0,069	
Виборчий блок політичних партій «Руський блок»	0,015	
Північ		0,488
Комуністична партія України	0,126	
Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»	0,221	
Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!»	0,059	
Соціалістична партія України	0,054	
Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко»	0,026	
Блок «Єдність»	0,023	
Центр		0,4995
Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»	0,154	
Соціалістична партія України	0,155	
Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко»	0,027	
Комуністична партія України	0,179	
Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!»	0,049	
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	0,019	

*Авторський розрахунок

За даними статистично-аналітичних матеріалів, результатів виборів до Верховної Ради України здійснено оцінку впливу соціокультурних факторів на електоральний

вибір в макрорегіонах України в 2006 р., результати якої викладено в табл. 4.

Оцінка результатів табл. 4 свідчить про те, що в 2006 р. в більшій мірі проявились полюси електоральних переваг населення, а саме була посилена підтримка населенням Південно-Східної України партій, які не підтримують національно-демократичного розвитку країни (була висока підтримка проросійської Партії регіонів). При цьому значення соціокультурних факторів в Східній (0,2867) та Південній Україні (0,30) були низькими.

Значення соціокультурних факторів в Західній Україні (0,55) в 2006 р. було вище середнього, і населення макрорегіону за результатами парламентських виборів стабільно збільшує підтримку проукраїнських політичних сил (Блок Юлії Тимошенко, Блок «Наша Україна»).

Таблиця 4

Вплив соціокультурних факторів на електоральний вибір в макрорегіонах України в 2006 р.*

Назва макрорегіону	Рівень підтримки	Вплив соціокультурних факторів
Схід		0,2867
Партія регіонів	0,665	
Блок Юлії Тимошенко	0,063	
Блок «Наша Україна»	0,031	
Соціалістична партія України	0,025	
Комуністична партія України	0,040	
Захід		0,55
Партія регіонів	0,075	
Блок Юлії Тимошенко	0,324	
Блок «Наша Україна»	0,293	

Соціалістична партія України	0,045	
Комуністична партія України	0,015	
Південь		0,30
Партія регіонів	0,517	
Блок Юлії Тимошенко	0,102	
Блок «Наша Україна»	0,062	
Соціалістична партія України	0,034	
Комуністична партія України	0,050	
Північ		0,49
Партія регіонів	0,132	
Блок Юлії Тимошенко	0,351	
Блок «Наша Україна»	0,149	
Соціалістична партія України	0,095	
Комуністична партія України	0,043	
Центр		0,500
Партія регіонів	0,209	
Блок Юлії Тимошенко	0,287	
Блок «Наша Україна»	0,119	
Соціалістична партія України	0,108	
Комуністична партія України	0,050	

*Авторський розрахунок

Відповідно до матеріалів дослідження (див. табл. 4), в 2006 р. згідно із результатами парламентських виборів спостерігались середні значення соціокультурних факторів в Північній та Центральній Україні, що обумовило середній рівень електоральної підтримки партій різних напрямів.

За результатами аналізу за 2006 р. можна констатувати підтвердження прямого взаємозв'язку між зміною рівня

впливу соціокультурних факторів та структурою електорального простору в Україні за цей період.

Згідно з даними статистично-аналітичних матеріалів, результатів виборів до Верховної Ради України оцінено вплив соціокультурних факторів на електоральний вибір в макрорегіонах України в 2012 р. (див. табл. 5).

У 2012 р., як і в 2006 р., значення соціокультурних факторів в Західній Україні були вище середніх, в Північній, Центральній – на середньому рівні, в Східній та Південній – низькими. Також дія цих факторів відповідає структурі електоральної підтримки в макрорегіонах України.

Таблиця 5

Вплив соціокультурних факторів на електоральний вибір в макрорегіонах України в 2012 р.*

Назва макрорегіону	Рівень підтримки	Вплив соціокультурних факторів
Схід		0,2868
Партія регіонів	0,544	
ПП ВО "Батьківщина"	0,087	
ПП "УДАР Віталія Кличка"	0,074	
Комуністична партія України	0,216	
ПП ВО «Свобода»	0,021	
Захід		0,551
Партія регіонів	0,144	
ПП ВО "Батьківщина"	0,367	
ПП "УДАР Віталія Кличка"	0,154	
Комуністична партія України	0,047	

ПП ВО «Свобода»	0,207	
Південь		0,299
Партія регіонів	0,420	
ПП ВО "Батьківщина"	0,147	
ПП "УДАР Віталія Кличка"	0,108	
Комуністична партія України	0,218	
ПП ВО «Свобода»	0,031	
Північ		0,4878
Партія регіонів	0,193	
ПП ВО "Батьківщина"	0,342	
ПП "УДАР Віталія Кличка"	0,176	
Комуністична партія України	0,103	
ПП ВО «Свобода»	0,096	
Центр		0,500
Партія регіонів	0,240	
ПП ВО "Батьківщина"	0,327	
ПП "УДАР Віталія Кличка"	0,157	
Комуністична партія України	0,129	
ПП ВО «Свобода»	0,074	

*Авторський розрахунок

Відповідно до даних статистично-аналітичних матеріалів, результатів виборів до Верховної Ради України оцінено вплив соціокультурних факторів на електоральний вибір в макрорегіонах України в 2014 р. (див. табл. 6).

Можна зазначити, що в 2014 р. у результаті політичних змін та через зміну впливу соціокультурних факторів відбулася зміна регіонального розколу. Зокрема, в Південній Україні збільшилось значення соціокультурних факторів, які в 2014 р. мали середнє значення і дорівнювали 0,39. В Східній Україні значення цих факторів було низьким, і, відповідно,

забезпечувалась значна підтримка політичної партії, яка не декларувала проукраїнські цінності. Хоча, необхідно зазначити, що в 2014 р. в Східній Україні була надана середня підтримка пронаціональним політичним партіям. Тобто, відбулись зміни в електоральній структурі в Східній Україні.

Найбільше значення цих факторів спостерігалось в Західній Україні, і, відповідно, спостерігалась підтримка національно-демократичних цінностей. В Північній та Центральній Україні ці фактори мали середній прояв, і, відповідно, спостерігалась середня підтримка національно-демократичних політичних партій.

Таблиця 6

Вплив соціокультурних факторів на електоральний вибір в макрорегіонах України в 2014 р.*

Назва макрорегіону	Рівень підтримки	Вплив соціокультурних факторів
Схід		0,2870
ПП "Народний фронт"	0,067	
Партія «Блок Петра Порошенка»	0,159	
ПП "Об'єднання "Самопоміч"	0,055	
ПП "Опозиційний блок"	0,358	
Радикальна Партія Олега Ляшка	0,053	
ПП ВО "Батьківщина"	0,026	
Захід		0,55
ПП "Народний фронт"	0,317	
Партія «Блок Петра Порошенка»	0,217	
ПП "Об'єднання "Самопоміч"	0,120	
ПП "Опозиційний блок"	0,016	
Радикальна Партія Олега Ляшка	0,074	

ПП ВО "Батьківщина"	0,064	
Південь		0,39
ПП "Народний фронт"	0,127	
Партія «Блок Петра Порошенка»	0,199	
ПП "Об'єднання "Самопоміч"	0,076	
ПП "Опозиційний блок"	0,166	
Радикальна Партія Олега Ляшка	0,070	
ПП ВО "Батьківщина"	0,048	
Північ		0,49
ПП "Народний фронт"	0,229	
Партія «Блок Петра Порошенка»	0,236	
ПП "Об'єднання "Самопоміч"	0,119	
ПП "Опозиційний блок"	0,036	
Радикальна Партія Олега Ляшка	0,096	
ПП ВО "Батьківщина"	0,066	
Центр		0,500
ПП "Народний фронт"	0,217	
Партія «Блок Петра Порошенка»	0,249	
ПП "Об'єднання "Самопоміч"	0,086	
ПП "Опозиційний блок"	0,083	
Радикальна Партія Олега Ляшка	0,093	
ПП ВО "Батьківщина"	0,065	

*Авторський розрахунок

Можемо констатувати, що стан геополітичної ідентичності електорального простору в Україні в 2014 р., порівняно із попередніми досліджуваними періодами, змінювався. Зокрема, за результатами аналізу, в 2014 р. було зменшено регіональний розкол за макрорегіонами країни. В попередні періоди геополітична ідентичність електорального простору характеризувалась полярними ознаками, зокрема: східною (проросійською) стосовно, в більшій мірі, східного та

південного макрорегіонів; західною щодо західного макрорегіону; синтетичною із поєднанням як східної, так і західної щодо центрального та північного макрорегіонів. В результаті політичних змін в 2014 р. відбулось зниження поляризації, електорального розколу і збільшилось впровадження західної (європейської) геополітичної доктрини розвитку електорального простору.

Висновки. Було здійснено структурування електорального простору за рівнем підтримки населенням політичних партій (політичних сил) в макрорегіонах України, також здійснено визначення впливу основних соціокультурних факторів на електоральний вибір. Аналіз дозволив довести твердження, що зміни соціокультурних факторів напряду впливають на зміни структури електорального простору. Виявлений розкол макрорегіонів України на регіональному та соціокультурному рівнях у 2014 р. набагато зменшився, і, хоча дія соціокультурних факторів у Східній Україні була недостатньо значною, суттєвою, але недостатньо високою була підтримка політичної сили, яка не націлена на розвиток національно-демократичного розвитку, спостерігався середній рівень підтримки пронаціональних партій. Визначено, що через зменшення електорального розколу за результатами парламентських виборів у 2014 р. в Україні було знижено поляризацію і збільшено вплив західної (європейської) геополітичної доктрини розвитку електорального простору.

Напрями подальших досліджень. Подальші дослідження можуть бути сконцентровані навколо прогнозування наступних змін геополітичної ідентичності електорального простору в Україні. Для цілей прогнозного аналізу можуть бути використані матеріали дослідження та структурування електорального простору в перехідних

суспільствах; можлива розробка моделей змін геополітичної доктрини електоральних переваг тощо.

Список використаних джерел

1. Боришполец К.П. Методы политических исследований: учеб. пособие /К.П. Боришполец. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 221 с.
2. Гришин Н.В. Динамика электоральных предпочтений населения Юга России: Сравнительное исследование: монография / Н.В. Гришин. – М.: Издательство «Социально-политическая МЫСЛЬ», 2008. – 182 с.
3. Евстифеев Р.В. Мелодии электоральных пространств. Политический процесс и электоральные предпочтения избирателей (Владимирская область, 1999-2009 гг.) / Р.В. Евстифеев. – Владимир: Собор, 2009. – 192 с.
4. Журкина И. А. Сравнительный анализ электоральных предпочтений российских избирателей в регионах России разного типа [Электронный ресурс] / И. А. Журкина. – Режим доступа: <http://georpub.narod.ru/student/jurkina/1/main.htm>
5. Петров Н. Электоральный ландшафт / Н. Петров, А. Титков // Регионализация в развитии России: географические процессы и проблемы. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С.214–255.
6. Шергін С.О. Геополітична ідентичність України в умовах глобалізації /С. О. Шергін // УНЖ: Освіта регіону. – 2013. - № 1–2. – С.130–138

Грина Штулер,
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ

ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

У статті проаналізовано сприятливі та несприятливі фактори впливу воєнних витрат на економіку країни. Проведено порівняння відношення воєнних витрат до ВВП низки країн блоку НАТО та України, обсягів воєнних витрат у загальній системі видатків України та деяких країн альянсу НАТО, що свідчить про збільшення витрат на безпеку у більшості країн. Підкреслено, що стабільний розвиток оборонно-промислового комплексу країни створює передумови для розвитку наукової сфери і суміжних галузей промисловості, сприяє переходу від сировинної моделі економіки до моделі інноваційного розвитку.

Ключові слова: воєнно-економічна безпека, воєнні витрати, елементи і показники воєнно-економічної складової.

В статье анализируются благоприятные и неблагоприятные факторы влияния военных расходов на экономику страны. Проведено сравнение доли военных расходов с ВВП некоторых стран блока НАТО и Украины, объемов военных расходов в общей системе расходов Украины и отдельных стран альянса НАТО, что подтверждает увеличение расходов на безопасность большинства стран. Подчеркнуто, что стабильное развитие оборонно-промышленного комплекса страны создает условия для развития научной сферы и соответствующих отраслей промышленности, благотворно влияет на переход от сырьевой модели экономики к модели инновационного развития.

Ключевые слова: воєнно-економічна безпека, воєнні витрати, елементи і показники воєнно-економічної складової.

The article analyzes the favorable and unfavorable factors impact of military spending on the economy. Conducted comparison of the ratio of military

spending to the GDP in several countries of NATO alliance and Ukraine, the volume of military spending in general system of expenditure of Ukraine and several countries of NATO alliance, which indicates increased costs for security in most countries. It is emphasized that the stable development of the military-industrial complex creates conditions for the development of scientific area and related industries, contributes conversion of raw economic model to model of innovative development.

Keywords: *military and economic security, military spending, elements and indicators of military and economic component.*

Постановка проблеми. Нове геоекономічне положення України в контексті світогосподарських зв'язків, зазіхання на її територіальну цілісність, силовий тиск із застосуванням воєнної сили, принципові зміни в частині надходження ресурсів, необхідних для соціально-економічного розвитку країни в цілому, і територій та секторів зокрема, поставили перед українською державою проблему стійкого розвитку, чого неможливо досягти без належного забезпечення економічної безпеки.

Економічна безпека національного господарства є невід'ємним атрибутом суверенності, територіальної цілісності та незалежності будь-якої держави, а побудова ефективної безпекової системи уможливорює сталий соціально-економічний її розвиток. Синергетична дія зовнішніх протистоянь і посилена дія чинників глобалізації вимагають від світового та європейського співтовариства усвідомлення принципів єдності й цілісності системи безпеки, яка має будуватися на ефективній взаємодії всіх її складових. Все вищеокреслене вимагає комплексного застосування регуляторних засад та важелів щодо забезпечення економічної безпеки національної економіки із метою належного протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам.

З огляду на це, є підстави вважати актуальними визначення елементів та показників воєнно-економічної складової у системі

економічної безпеки національної економіки й обґрунтування стратегічних пріоритетів створення безпекового економічного середовища в умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний здобуток у дослідженні проблем та визначенні складових елементів економічної безпеки національного господарства здійснили такі вчені, як: Л.І. Абалкін, В.Ю. Богданович, А.С.А. Єрохін, М.М. Єрмошенко, В.В. Лойко, В.К. Черняк, В.В. Мартиненко та інші.

Мета статті полягає в дослідженні розуміння значення та необхідності забезпечення воєнної безпеки України, як складової частини національної безпеки. Величина та характер реального впливу воєнних витрат на економіку визнається загальним рівнем розвитку економіки країни. Тому для виявлення характеру їх впливу необхідно провести аналіз економічного розвитку за відповідний період.

Виклад основного матеріалу. З моменту проголошення незалежності Україна, орієнтуючись на загальнолюдські та європейські цінності, в своїй зовнішній та внутрішній політиці прагне до вирішення проблем та суперечностей шляхом політичних перемовин, домовленостей та розумного поступу. Обравши шлях демократичного розвитку, перед нами постало питання інтеграції у світову спільноту на принципах мирного співіснування. Однак загострення політичних суперечностей при реалізації своїх національних інтересів призвело до того, що наразі Україна перебуває в стані «неоголошеної війни» на сході країни, «має» анексований Крим, поряд з викликами та загрозами мирного часу.

Оцінюючи складну соціально-політичну ситуацію та тенденції свого розвитку, власне геополітичне та

геостратегічне положення, реалії сьогодення свідчать, що економіка України в даний час проходить період трансформації та соціально-економічних наслідків. У цих умовах особливого значення набуває поняття «національна безпека», суть котрої полягає у формуванні безпекового економічного середовища України в умовах макроекономічної нестабільності та посилених глобалізаційних викликів. У свою чергу, економічна безпека трактується як складна категорія, що визначає здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення держави на певному рівні, запобігання та усунення загроз, а також негативних наслідків їхнього впливу.

Проте глобальні інтеграційні процеси екзистенціують до дослідження стану економічної безпеки, розгляду та аналізу загроз економічній безпеці України. Адже завданням економічної безпеки, в першу чергу, є захист національних інтересів та протидія глобальним викликам та загрозам[4]. Підвідомчими завданнями в цьому процесі є ідентифікація, характеристика та виявлення способу прояву цих загроз в умовах глобалізації світової економіки[3].

Від ступеня адекватності цього обґрунтування залежить розуміння тривалості та ефективності національної безпеки, забезпечення економічної безпеки та стабільного розвитку громадянського суспільства, збереження національної обороноздатності.

Проте, політичні, економічні та соціальні реалії ініціюють дослідження корегентного кола питань, котрі розкривають якісні та кількісні характеристики складових військової безпеки. Відповідно, на перший план висувається

проблема фінансового забезпечення механізму воєнної могутності.

З одного боку, концепція силового забезпечення розвитку суспільства здатна протистояти якісно новим загрозам існуванню соціуму в умовах гібридної війни, а з іншого – має не зводитись в своїй ідеї до мілітаризації суспільства чи економіки.

Перебування в стані постійної загрози від застосування воєнної сили, спонукає державу до формування певної опори, котра убезпечить її соціально-економічний устрій, промисловий та науково-технічний стан. Для цього із власних ресурсів держави виділяється певна кількість сил та засобів у розмірі, достатньому для забезпечення воєнної складової національної безпеки.

У сучасній літературі й деяких законодавчих та нормативно-правових актах широко використовується термін “воєнна безпека”. Однак, в першу чергу на теоретичному рівні, це поняття потребує наукового обґрунтування.

Одним з основних складників, що характеризують національну безпеку держави, є воєнна безпека, суть якої полягає в зведенні до мінімуму ймовірного протистояння. Тобто, в сучасних способах вирішення проблем забезпечення воєнної безпеки переважає підхід, що базується на принципах взаємної безпеки. За цього підходу роль держави («в особі» Збройних Сил) зводиться лише до функції охорони власних кордонів. Наразі даної функції замало, зважаючи на доведену неспроможність вчасно зреагувати на порушення перетину кордону та вторгнення на чужу територію «людей в балаклавах».

Тому оновлення розуміння сутності, функцій, значення та необхідності забезпечення воєнної безпеки України є наразі найважливішим напрямом діяльності. Першочерговими для вирішення постають питання усунення зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці України у воєнній сфері та створення умов захисту національних інтересів.

Воєнна доктрина визначає державну політику у сфері оборони. Цей документ є складовою частиною концепції національної безпеки і становить сукупність основоположних настанов і принципів щодо організації та забезпечення безпеки особи, народу і держави шляхом політичних, дипломатичних, економічних та воєнних заходів.

У таблиці 1 наведені статистичні дані відношення воєнних витрат до ВВП відповідних країн з 2000 по 2015 рік.

Таблиця 1

**Статистичні дані відношення воєнних витрат до ВВП
відповідних країн з 2000 по 2015 рік (%)**

Країни /роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Велико-британія	2,4	2,4	2,4	2,5	2,4	2,4	2,3	2,3	2,4	2,6	2,5	2,4	2,4	2,2	2,2	2,1
Німеччина	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,3	1,4	1,3	1,2	1,2
Франція	2,5	2,5	2,5	2,6	2,6	2,5	2,4	2,3	2,3	2,6	2,4	2,3	2,3	2,3	2,2	2,1
Італія	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	1,9	1,8	1,7	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,6	1,5	1,7
Канада	1,1	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3	1,4	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	1,0
Польща	1,8	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	2,0	1,8	1,8	1,9	1,8	1,8	1,8	1,9	1,8
Румунія	2,5	2,4	2,3	2,1	2,0	2,0	1,8	1,5	1,5	1,4	1,3	1,3	1,4	1,3	1,3	0,9
Угорщина	1,7	1,8	1,6	1,7	1,5	1,4	1,3	1,3	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	0,9	0,9	0,9
Болгарія	2,7	2,9	2,9	2,8	2,6	2,4	2,3	2,5	2,0	2,0	1,9	1,5	1,6	1,7	1,6	1,7

Джерело: 6

Для наочності та порівняння на рис. 1 наведені відношення воєнних витрат до ВВП України та таких держав блоку НАТО, як: Великобританія, Німеччина, Франція, Італія, Канада, Республіка Польща, Румунія, Угорщина, Болгарія, Сполучені Штати Америки (США), Литва.

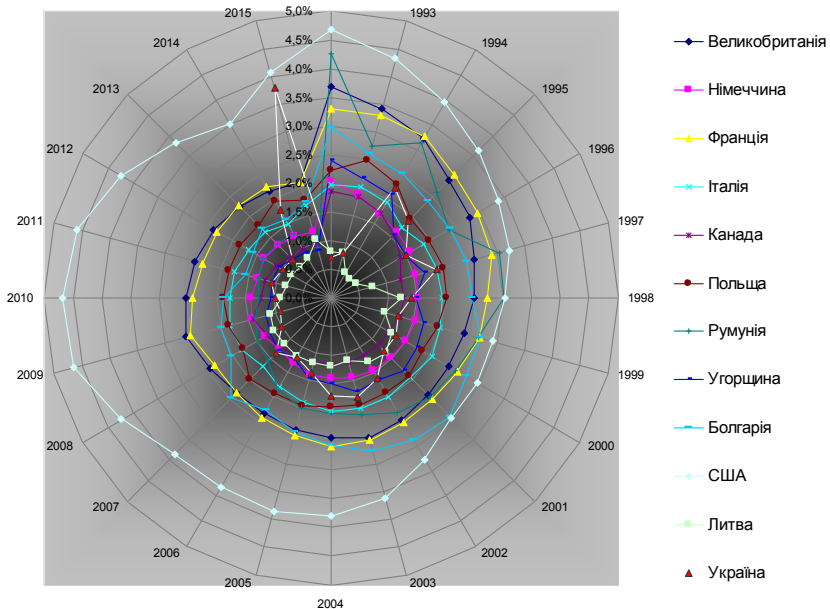

Рис.1.Обсяги воєнних витрат України та країн-членів НАТО до ВВП, %

Джерело: 2, 6.

У таблиці 2 наведено обсяги витрат на оборону в загальній системі видатків України та деяких країн альянсу НАТО з 2000 по 2015 рік.

Таблиця 2

Обсяги витрат на оборону в загальній системі видатків України та деяких країн альянсу НАТО з 2000 по 2015 рік (%)

Країни /роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	приріст
Велико-британія	7,0	6,5	6,6	6,6	6,2	6,0	5,8	5,9	5,9	5,6	5,5	5,5	5,3	5,1	5,1	4,9	5,83
Німеччина	3,3	3,1	3,0	3,0	3,0	2,9	2,9	2,9	3,0	3,0	2,9	2,9	3,0	2,9	2,8	2,9	2,98
Франція	4,8	4,7	4,6	4,7	4,8	4,5	4,5	4,4	4,3	4,4	4,1	4,0	3,9	3,9	3,8	3,8	4,33
Італія	4,1	3,9	4,0	3,9	3,9	3,7	3,4	3,3	3,4	3,3	3,2	3,2	3,1	3,0	2,7	2,8	3,43
Канада	2,6	2,6	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7	2,9	3,0	2,9	2,4	2,6	2,5	2,2	2,3	2,5	2,61
Польща	4,5	4,4	4,3	4,3	4,4	4,5	4,4	4,8	4,1	4,1	4,1	4,2	4,3	4,3	4,7	4,3	4,36
Румунія	7,2	7,4	7,1	6,8	6,1	6,2	5,4	4,3	4,0	3,5	3,3	3,5	3,9	3,9	3,7	2,5	4,92
Угорщина	3,5	3,8	3,2	3,4	3,1	2,9	2,4	2,6	2,5	2,3	2,1	2,1	2,2	1,9	1,7	1,6	2,57
Болгарія	7,1	7,8	7,9	7,5	7,2	6,9	6,7	7,0	5,7	5,5	5,1	4,5	4,6	4,5	4,0	3,8	6,00
США	8,2	8,9	9,6	10,5	11,2	11,3	11,2	11,0	11,3	11,1	11,6	11,7	11,2	10,4	9,5	11,5	10,65
Литва	3,4	3,9	3,8	3,5	3,6	3,5	3,5	3,2	3,1	2,5	2,1	2,1	2,2	2,3	2,3	1,9	2,92
Україна	9,9	7,8	7,3	7,3	6,3	6,3	6,2	6,5	5,6	6,1	5,6	4,9	4,8	5,0	6,5	4,5	6,30

Аналіз щорічної динаміки змін воєнних витрат показав, що у відповідних країнах блоку НАТО за період з 2000 по 2015 роки – ці витрати в середньому зменшились на 1,92 % та за період від 2005 по 2015 роки – також мали тенденцію до зменшення до 2,58 %. З наведеного вище можна зробити висновок, що країни-члени альянсу НАТО з 2005 року поступово зменшують витрати на оборону.

Вивчаючи наслідки глобалізації, дослідники з комітету Економіки та забезпечення безпеки при НАТО, виявили наявність тенденцій зростання взаємного зв'язку між економіками. Центральною ідеєю їх дослідження є виявлення взаємозалежних процесів, наприклад, стосовно загальних макроекономічних умов та фінансових потенціалів країн-членів, для котрих економічний розвиток може вплинути на розвиток у ключових завданнях НАТО[5].

У 2015 році експерти з комітету Економіки та забезпечення безпеки при НАТО проаналізували дані про військові бюджети 14 країн НАТО. Ці дані свідчать про збільшення витрат на армію більшості країн (зокрема, країн Балтії, а також Польщі, Румунії, Норвегії і Нідерландів), в той же час країни НАТО (Німеччина, Італія і Великобританія) скоротили свої витрати на армію, незважаючи на наявність потенційної загрози Європі з боку Росії та ісламістів на Близькому Сході.

За оцінками експертів оборонно-промисловий комплекс є одним з основних резервів, що дає можливість розраховувати на забезпечення країною статусу індустріально незалежної держави за умов взаємодії з іншими секторами економіки. В більшості наукових досліджень вплив оборонних витрат на економічний розвиток країни розглядається негативно та вважається, що за рахунок їх скорочення можна

вирішити існуючі економічні та соціальні проблеми. Однак насправді це не так, оскільки оборонно-промисловий комплекс є невід'ємною складовою частиною військового потенціалу країни та промисловою основою національної безпеки держави. Натомість наявні оборонні витрати впливають на економічний розвиток оборонно-промислового комплексу, який виробляє озброєння, військову техніку, послуги національної оборони та іншу оборонну продукцію. Саме в цьому комплексі ініціюється розвиток високих технологій, ноу-хау, що згодом, при адаптуванні, можуть використовуватися у цивільних галузях економіки [1].

Стабільна робота оборонно-промислового комплексу не тільки створює передумови для розвитку наукової сфери і суміжних галузей промисловості, але й сприяє переходу від сировинної моделі економіки до моделі інноваційного розвитку. Одним з найбільш серйозних аргументів на користь розвитку оборонно-промислового комплексу є розвиток нових технологій, таких, як: супутниковий зв'язок, навігація, авіабудування, модернізація реактивних двигунів, розвиток систем зв'язку тощо.

Величина та характер реального впливу воєнних витрат на економіку багато в чому визнається загальним рівнем розвитку економіки конкретної країни. Тому для виявлення характеру їх впливу необхідно провести аналіз економічного розвитку за відповідний період.

В якості показника, що відображає фактор доходів, часто використовують ВВП на душу населення. Його більш високе значення зазвичай відповідає високому рівню воєнних витрат, що, правда, не завжди відбивається на збільшенні їх частки у ВВП. Важливим показником є структура державних витрат по відношенню до ВВП. Крім того, в різних країнах мали місце

неодноразові спроби урахування політичних чинників. Так, на воєнні витрати нерідко мав вплив характер уряду. Безумовно, ситуація в країнах, що розвиваються, відрізняється від тієї, що має місце в розвинених, оскільки у перших, як правило, немає виробництва озброєнь. Однак і тут, так чи інакше, присутній воєнно-промисловий комплекс, зацікавлений у підтримці або збільшенні воєнних витрат.

На сьогодні належне забезпечення потреб Збройних Сил України є одним з першочергових завдань України. З часів становлення незалежності та їх (Збройних Сил України) створення, фінансування та задоволення потреб здійснювалося, на жаль, не в повному обсязі. Більша частина коштів скеровувалася не на модернізацію. А утримання Збройних Сил України обтяжувалося постійним зменшенням кількості державного оборонного замовлення, що призвело до безповоротного морального та фізичного старіння техніки.

Одночасно зі зменшенням фінансування Збройних Сил України відбувалися негативні тенденції зміни основних макроекономічних показників країни: ВВП, ВВП на душу населення, промислового виробництва, зовнішньоторговельного сальдо тощо. Тобто, фактично, з 2014 року відбувався тотальний спад не тільки виробничих можливостей, а й уповільнення темпів економічного зростання України.

На цій смисловій основі розглянемо тенденції зміни розмірів економіки у призмі основних макроекономічних показників та позицій у рейтингах країн ЄС та України (табл. 3).

Таблиця 3

Тенденції основних макроекономічних показників та позицій у рейтингах країн ЄС та України [7]

№	Країна	ВВП, млрд дол.США			ВВП на душу населення, тис. дол.США			Зовнішньоторговельне сальдо, млрд дол.США			Зміна позицій у рейтингах	
		2010	2014	Тенденція, %	2010	2014	Тенденція, %	2010	2014	Тенденція, млрд дол.США	GS I	GP
1	Австрія	376,8	437,1	16,0	45,0	51,3	14,0	12,3	16,1	3,8	-4	1
2	Бельгія	465,7	534,7	14,8	42,6	47,7	12,0	8,6	10,1	1,5	-4	-1
3	Велика Британія	2247,5	2945,1	31,0	36,1	45,7	26,6	-57,3	-53,6	3,7	0	8
4	Італія	2055,1	2148,0	4,5	34,1	35,8	5,0	-41,8	68,1	109,9	0	4
5	Німеччина	3315,6	3859,5	16,4	40,6	47,6	17,2	176,9	247,5	70,6	2	0
6	Франція	2582,5	2846,9	10,2	41,0	44,5	8,5	-49,8	-52,1	-2,3	-4	1
7	Польща	468,5	546,6	16,7	12,3	14,4	17,1	-8,7	9,9	18,6	0	-3
8	Румунія	161,6	200,0	23,8	7,5	10,0	33,3	-9,4	0,2	9,6	24	-4
9	Словаччина	87,5	100,0	14,3	16,1	18,5	14,9	-1,3	4,2	5,5	2	1
10	Україна	136,4	130,7	-4,2	3,0	3,1	3,3	-3,8	-5,4	-1,6	3	-4
11	Угорщина	129,0	137,1	6,3	12,9	13,9	7,8	6,9	10,1	3,2	-15	-10
12	Чехія	192,2	205,7	7,0	18,3	19,6	7,1	6,4	14,1	7,7	7	3

Сучасна економічна ситуація, що склалася в країні, дає привід до більш ретельних досліджень позитивного та негативного впливів збільшення воєнних витрат на її економічне зростання як однієї зі складових економічної безпеки України.

Але важливо не тільки оцінювати вплив воєнних витрат на економічний розвиток, а й оптимізувати фінансування

потреб Збройних Сил України так, щоб їх задоволення приносило максимальний макроекономічний ефект.

Таким чином, існують як несприятливі, так і сприятливі фактори впливу воєнних витрат на економічне зростання. На рисунку 2 наведений перелік несприятливих і сприятливих факторів впливу воєнних витрат на економічне зростання.

Рис. 2. Фактори впливу воєнних витрат на економічне зростання країни

Проведений аналіз негативних і позитивних факторів впливу воєнних витрат як на розвиток національного господарства, так й на рівень економічної безпеки в цілому дає підстави стверджувати, що значний розмір воєнних витрат є руйнівним для економіки. Проте математично обґрунтований

рівень витрат з наукової точки зору доводить, що воєнні витрати можуть допомагати вирішенню суто економічних проблем (підвищенню зайнятості, активізації споживчого попиту, посиленню науково-технічного прогресу тощо), сприяти економічному зростанню, стимулювати розвиток цивільних галузей промисловості.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Прискорення глобалізації, трансформація системи глобального управління і включення України в світогосподарські процеси боротьби за економічні ресурси та їх перерозподіл містять нові виклики і загрози економічній безпеці національної економіки. Враховуючи окреслені тенденції, необхідно приділити значну увагу дослідженню структурних трансформацій у світовому господарстві на глобальній стадії його розвитку та окресленню умов для забезпечення належного рівня економічної безпеки національної економіки.

Зазначені завдання можуть бути виконані лише за умови істотного посилення ролі держави, її масштабного впливу на економічні процеси, що відбуваються у країні, за умови вдосконалення управлінських процесів в державному регулюванні економікою, за умови якнайповнішого використання потенціалу державного сектору економіки.

Список використаних джерел

1. Барабаш А. О. Основні проблеми фінансування національної оборони України на сучасному етапі розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/barabash-ao-gordeeva-ta-osnovni-problemi-finansuvannya-natsionalnoyi-oboroni-ukrayini-na-suchasn>.

2. Звіт про виконання Міністерством оборони України державного бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/byudzheta-vikonannya-czilovix-program/vikonannya-ministerstvom-oboroni-ukraini-derzhavnogo-byudzheta>.

3. Мартиненко В.В. Загрози економічній безпеці України в контексті викликів глобалізації / В.В. Мартиненко // Економічний часопис–XXI. – 2011. – №7–8. – С. 40–43.

4. Хвацько О.М. Правове регулювання економічної безпеки України в умовах Євроінтеграції : збірник наукових праць Всеукраїнської науково-технічної конференції / МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ // Харків. – 2013. – С.15–22.

5. Raynova D. The Wales Pledge Revisited: A Preliminary Analysis of 2015 Budget Decisions in NATO Member States [Electronic resource]: <http://www.europeanleadershipnetwork.org>.

6. SIPRI military expenditure database [Electronic resource]: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database.

7. World Integrated Trade Solution [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/>

Олександр Грін,
старший викладач кафедри
адміністративного, фінансового, інформаційного
та європейського публічного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МІЖНАРОДНО – ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ МІЖ СРСР ТА ЧСР ЗГІДНО З РАДЯНСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКИМ ДОГОВОРОМ ПРО ЗАКАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ 29 ЧЕРВНЯ 1945 РОКУ

У статті досліджується міжнародно-правове значення встановлення державного кордону між СРСР та ЧСР згідно радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну 29 червня 1945 р. Проаналізовано співвідношення таких джерел міжнародного права як правовий звичай і договірне право у практиці міжнародних та міждержавних відносин середини ХХ ст. Звертається увага на відмінність принципів старого та нового міжнародного права. Як висновок зазначено, що для вирішення питання стосовно міжнародно-правових підстав встановлення радянсько-чехословацького кордону, існували всі необхідні умови. Відносно характеру зміни західного кордону СРСР на ділянці з ЧСР, то його слід визнати легальним.

Ключові слова: радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну, доктрина інтертемпорального права, джерела міжнародного права, правовий звичай, договірне право, принцип «*de lege lata*», принцип «*de lege ferenda*», старе міжнародне право, нове міжнародне право, право націй на самовизначення, норма *jus cogens*.

В статье исследуется международно-правовое значение установления государственной границы между СССР и ЧСР согласно советско-чехословацкого договора о Закарпатской Украине 29 июня 1945. Проанализировано соотношение таких источников международного права

как правовой обычай и договорное право в практике международных и межгосударственных отношений середины XX в. Обращается внимание на различие принципов старого и нового международного права. Как вывод указано, что для решения вопроса о международно-правовых основаниях установления советско-чехословацкой границы, существовали все необходимые условия. Относительно характера изменения западной границы СССР на участке с ЧСР, то его следует признать легальным.

Ключевые слова: советско-чехословацкий договор о Закарпатской Украине, доктрина интертемпорального права, источники международного права, правовой обычай, договорное право, принцип «de lege lata», принцип «de lege ferenda», старое международное право, новое международное право, право наций на самоопределение, норма jus cogens.

The article examines the international legal significance establishment of the border between the USSR and Czechoslovakia by Soviet-Czechoslovak treaty Transcarpathian Ukraine June 29, 1945 Correlation of sources of international law as a legal custom and contract law in the practice of international relations and international mid XX century. Attention is drawn to the difference between the old and new principles of international law. In summary states that the question of international legal grounds establishing Soviet-Czechoslovak border, there were all the necessary conditions. Regarding the nature of the changes in the Soviet Union's western border area of Czechoslovakia, it should recognize legal.

Keywords: Soviet-Czechoslovak treaty of Transcarpathian Ukraine, the doctrine of intertemporal law, sources of international law, custom law, contract law, the principle of «de lege lata», the principle of «de lege ferenda», the old international law, new international law, the right of nations to self-rule jus cogens.

Завершення Першої світової війни кардинально змінило кордони Європи. Далеко не у всіх випадках вони встановлювалися на справедливій етнографічній основі. Найбільш постраждалим народом у міжвоєнний період стали українці, чії етнічні землі були включені до складу чотирьох держав - СРСР, Польщі, Румунії та ЧСР. Українські етнічні землі, які до 1951 року де-юре не увійшли до складу УРСР

(зокрема Пряшівська Русь, Мараморощина), виявилися безповоротно втраченими як евентуальна державна територія.

Правове закріплення західних кордонів УРСР у роки Другої світової війни стало важливою підставою сучасного міжнародно-правового визнання кордонів незалежної Української держави. Кордон України на його відтинку зі Словаччиною складався у непростих історичних умовах Другої світової війни. Це справило відчутний вплив на українсько-словацькі відносини, на чому й сьогодні намагаються спекулювати окремі політичні сили, як в Україні, так і за кордоном. Водночас, сьогодні не існує реальної небезпеки висунення територіальних претензій з боку нашого західного сусіда. Проте відсутність територіального спору між двома країнами не означає, що історико-правова оцінка подій 1944-1945 рр. повністю втратила свою актуальність.

Проблема міжнародно-правового закріплення західного кордону України у 1939–1945 рр. на його відтинку з Польщею детально розроблена у працях В. Макарчука. Серед них особливо варто виділити фундаментальні монографії «Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939–1945 рр.)» та «Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.): історико-правове дослідження». Проблемі міжнародно-правового визнання державного кордону України з Чехословаччиною вказаного періоду присвячено частину дисертаційного дослідження І. Адамчука «Міжнародно-правове визнання державного кордону України з Румунією та Чехословаччиною (1939–1947 рр.)». Цим питанням активно займалися «чисті» історики І. Вовканич, М. Болдижар, І. Поп, В. Мар'їна, С. Віднянський, П. Магочій, О. Довганич, В. Худанич та ін. Ці дослідники

підходили до проблеми з позиції історичної науки. У сучасних складних міжнародно-правових умовах існування Української держави постало питання чіткого наукового обґрунтування встановлення кордонів України.

Метою наукової статті є міжнародно-правова оцінка встановлення державного кордону між СРСР та ЧСР в результаті підписання радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну 29 червня 1945 року. Тобто, ми спробуємо встановити які міжнародно-правові підстави існували для вирішення питання про радянсько-чехословацький кордон, а також який характер (легальний чи деліктний) мали зміни західного кордону СРСР у 1945 р. на вказаній ділянці.

Автор поділяє точку зору тих науковців, які вважають, що сучасний стан розробки проблеми міжнародно-правового закріплення західних кордонів України у вітчизняній і зарубіжній науці надто заполітизований і має мало спільного з історичною дійсністю. Слід погодитися з думкою В. Макарчука про те, що науковці країн пострадянського простору, включаючи й Україну, а також західні наукові школи «тішли неправильним шляхом правової оцінки подій та юридичних фактів 1918–1945 рр. з позицій *de lege ferenda*, тобто «права майбутнього» – тієї системи, яка склалася у теорії і практиці міжнародних відносин після 1945 р.» [1, с. 4]. «Натомість, – продовжує автор, – загальновизнана доктрина інтертемпорального права вимагає у всіх, без винятку, випадках дотримуватися стандартів *de lege lata*, тобто «права сучасного» – того, що діяло на момент здійснення тих чи інших зовнішньополітичних кроків чи укладення міжнародно-правових угод» [1, с.4].

Важливим питанням методології вивчення міжнародного права вказаного періоду є його історичні джерела. Основними джерелами міжнародного права виступають правовий звичай і договірне право. «Правовий звичай, – зазначає В. Макарчук, – це така норма поведінки, якої дотримуються держави у своїх відносинах з іншими державами, виходячи з переконання, що, власне, саме такою і є «норма» міждержавних відносин. У свою чергу, суб'єкти міжнародного права розраховують на те, що ця «норма» визнається і дотримується іншими учасниками процесу, а її порушення сприймається ними ж як неприпустиме» [1, с. 62].

Загально визнано, що обов'язкова сила договірних і звичаєвих норм однакова; можливі випадки, коли договірна норма скасовує звичаєву і навпаки [2, с. 58]. У процесі дослідження міжнародно-правового встановлення радянсько-чехословацького кордону у період Другої світової війни постає питання про колізію права договірного і права звичаєвого у практиці міжнародних та міждержавних відносин середини ХХ століття.

СРСР у період Другої світової війни у своїй зовнішньополітичній діяльності спирався на аргументи не лише договірного, але й звичаєвого міжнародного права. Перша половина ХХ ст., і насамперед в роки Другої світової війни, – особливий період не тільки у плані змін у Європі та світі, але і в царині міжнародного права. Статут ООН сформулював нові норми міжнародного права, які суттєво відрізнялися від того права, що існувало у першій половині ХХ ст. Зміни були настільки кардинальними, що спеціалісти почали вести мову про старе і нове міжнародне право. У працях юристів-міжнародників радянської школи найбільш повно цю концепцію розвинув Г. Тункін. Західну ж концепцію

процесу творення нового міжнародного права заклав американський професор А. Нусбаум. Для методики досліджень відповідних процесів вказаного періоду, на думку В. Макаруча, особливо важливим є врахування того, що: а) важливі інститути старого і нового міжнародного права суттєво відрізнялися зокрема в питаннях оцінки правомірних (і заборонених) норм поведінки своїх суб'єктів; б) «перехідна» епоха давала змогу правомірно застосовувати як норми старого права, так і нового; в) практично всі суб'єкти міжнародно-правових відносин намагалися у власних інтересах використовувати як старі, так і нові правові можливості, надані правом перехідного періоду; г) завдання політиків і дипломатів полягало в обґрунтуванні правомірності дій своїх держав на міжнародній арені з урахуванням вищезазначених обставин [1, с. 66].

Виходячи з доктрини інтертемпорального права, слід відзначити, що інститути старого міжнародного права мали значний вплив на конкретну практику вирішення питання про міжнародно-правове закріплення територіальних змін у східній Європі. На думку І. Адамчука під час дослідження цих процесів необхідно зробити певні суттєві зауваження. Слід вказати, що старе міжнародне право в принципі допускало набуття титулу на територію шляхом деbeatції (завоювання, підкорення); формально визнавало аргумент права націй на самовизначення, але ніколи повною мірою не абсолютизувало його; засуджувало агресивні війни, але так ніколи і не спромоглося чітко провести межу між «забороненими» агресивними війнами і «дозволенними», виправдовуваними захистом національних інтересів; допускало практично необмежені силові засоби тиску на сторону – контрагента (включаючи реторсії, репресалії і навіть пряму військову блокаду, але без формального оголошення війни) [3, с.5-6].

Принцип непорушності європейських міждержавних кордонів став міжнародно-правовою нормою лише в результаті підписання відомих Гельсінських угод у 1975 році. До того часу європейські кордони розглядалися практично усіма діючими суб'єктами міжнародного права як наслідок диктату гурту країн-переможців на Версальській конференції, а не як самодостатня величина. При цьому визнавалося, що їх зміна може здійснюватися навіть без застосування сили зацікавленою стороною, у певних випадках – навіть без її формального втручання, виключно на основі спільної доброї волі так званих Великих Держав.

З точки зору В. Макарчука, у міжнародних відносинах 1918–1939 рр. виразно простежувалися принаймні дві тенденції, дві практики, два «звичаї». Країни, задоволені рішеннями Версальської мирної конференції (Великобританія, Франція, США), наполягали на непорушності існуючих кордонів та суворій обов'язковості версальської системи міжнародних договорів для всіх суб'єктів міжнародного права, включаючи держави, які зазнали поразки у світовій війні та були вимушені прийняти продиктовані умови післявоєнного миру [4, с. 142].

Разом з тим під тиском Німеччини, Угорщини, Італії так звані Великі Держави цілком допускали на практиці не лише саму можливість зміни існуючих європейських кордонів (Мюнхен, Віденські арбітражі), а й проведення таких змін під тиском прямої загрози силою, всупереч волі зацікавленої сторони [4, с. 142].

Французький історик міжнародного права Ж. Барьєті справедливо писав, що: «після Локарно в Європі існували два види кордонів: західні кордони, які зобов'язувалися поважати,

і східні, що (як це таємно визнавалося) можуть бути переглянуті» [5, с. 204].

Друга група держав, очолена Німеччиною, Японією і Італією, аніскільки не сумнівалася у своєму праві на встановлення «справедливих» кордонів, відмінних від тих, що склалися у світі та в Європі. Як пише В. Макарчук, «не тільки погроза силою, а й пряме застосування сили, як це було для прикладу, у випадку окупації Карпатської України угорськими військами, внаслідок постійних зусиль саме цієї групи держав стали сумною практикою, правовим звичаєм європейських і світових міжнародних відносин. Жодна держава світу, – продовжує автор, – не протестувала, наприклад, проти Мюнхенської оборудки щодо розчленування Чехословаччини чи Віденських арбітражів. Недвозначні порушення «сучасного» міжнародного права сприймалися тогочасними політиками як своєрідна міжнародно-правова норма» [4, с. 142]. Це в свою чергу впливало і на договірне право. Саме передвоєнна Німеччина своєю практичною дипломатією створювала для СРСР міжнародно-правові передумови для воз'єднання українських земель.

До прийняття Атлантичної хартії 14 серпня 1941 р. навіть провідні держави антигітлерівської коаліції Великобританія та США не ставили під сумнів своє «право» силою зброї взяти під контроль необхідні їм території. Але вже в цей період СРСР отримав підтримку своїх інкорпораційних зусиль з боку Тимчасового уряду ЧСР, який офіційний Лондон не визнавав аж до липня 1941 р. «Прийшовши до висновку, що СРСР буде рано чи пізно втягнутий у війну, – пише Дж. Корбел, – Бенеш уникав будь-якого незграбного руху, який міг би образити Москву. Більше того, одночасно прийшовши до висновку, що

майбутня чехословацька безпека вимагатиме сильної Росії, буде відіграватиме впливову роль в Центральній Європі, він відчував потребу в спільному чехословацько-російському кордоні. За тиждень до початку війни він сказав Майському: «Після війни ми повинні стати прямими і постійними сусідами. Це також один із уроків Мюнхена» [6, р. 171-172]. Що ж стосується Підкарпатської Русі, то для політиків свого оточення президент сформулював проблему так: «або ми будемо мати її, або – як наш сусід – попросять її вони, і у нас не виникне заперечень». [7, с. 505].

Відзначимо, що починаючи з Тегеранської конференції (1943 р.), радянські дипломати перестають посилалися на інститути старого міжнародного права. Нове міжнародне право поступово стало визнавати право націй на самовизначення як норму *jus cogens*. До 1939 р. це право визнавалося лише в тому випадку, якщо таке визнання відповідало національним інтересам окремих держав.

Не можемо не погодитися з думкою деяких дослідників про те, що під час Другої світової війни не були належним чином висвітлені питання радянсько-чехословацьких відносин, а саме: «ранні 1939–1941 рр.» радянсько-чехословацькі консультації з питання про майбутню долю Закарпатської України, переговори Е. Бенеша зі Сталіним наприкінці 1943 р., чинник тиску на чехословацький уряд українців Пряшівщини, які у березні 1945 р. приймали рішення про воз'єднання з УРСР [8, с. 156].

Першим міждержавним документом, укладеним УРСР після надання республіці права зовнішніх відносин у лютому 1944 р., став договір між СРСР і ЧСР про Закарпатську Україну. Він складений у трьох примірниках (російською, українською і словацькою мовами) і підписаний 29 червня 1945 р. Згідно зі

Статтею 1 Договору «кордони між Словаччиною і Закарпатською Україною, які існували до дня 29 вересня 1938 р., стають (із внесеними змінами), кордонами між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою республікою згідно карти, яка додається» [9, с.1176-1178].

В.Макарчук звертає увагу на те, що коли уряд Великобританії висловив своє здивування тим, що радянська сторона здійснила цей крок без консультації із союзниками, і висунув вимогу про те, що «всі територіальні зміни в Європі повинні бути відкладені до остаточного мирного урегулювання», Кремль відповів, що радянсько-чехословацька угода прийнята «з ініціативи уряду Чехословаччини і ґрунтується на вільній згоді і добрій волі зацікавлених сторін, і до цього випадку не може бути застосоване правило про відтермінування укладення таких угод до остаточного мирного урегулювання» [10, с. 47].

Позиція ж США була дещо іншою. В червні 1945 р. американці з власної ініціативи в документі, призначеному для «внутрішнього» користування, визнали народне волевиявлення в Закарпатській Україні повноцінним «плебісцитом» [11, р. 516].

8 травня 1946 р. в Ужгороді було підписано протокол-опис державного кордону між СРСР і ЧСР, демаркованого представниками двох держав протягом листопада 1945 р. – квітня 1946 р. Цей та деякі пізніші радянсько-чехословацькі демаркаційні документи визначають і сучасну лінію проходження українсько-словацького кордону на місцевості [12, с.89]. Вони закріплені в положеннях пункту 2 ст. 1 розділу 1 Договору між Україною та Словацькою Республікою про спільний державний кордон, підписаного в Братиславі 14 жовтня 1993 р., і ратифікованого Верховною Радою України

15 липня 1994 р. Цей договір набув чинності 2 грудня 1994 р. [13].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що для вирішення питання про міжнародно-правові підстави встановлення радянсько-чехословацького кордону існували такі умови: 1) визнання Великими Державами 250 тис. підписів під Маніфестом Народної Ради Закарпатської України повноцінним волевиявленням відповідно до вимог норм нового міжнародного права, яке активно у цей час зароджувалось; 2) зацікавленість ЧСР у допомозі СРСР для вирішення питань з облаштування кордонів із сусідами (особливо з Німеччиною); 3) зацікавленість СРСР у сильній ЧСР, яка мала б стати провідником значного впливу в Центральній та Південно-Східній Європі. Стосовно характеру зміни західного кордону СРСР на ділянці з ЧСР, то його слід визнати легальним, оскільки: 1) він був встановлений на основі норм діючого на той час міжнародного права; 2) договір про встановлення спільного кордону був відповідним чином ратифікований; 3) ні у сторін договору, ні у третіх держав не виникло заперечень щодо його легітимності.

Список використаних джерел

1. Макарчук В.С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.). Історико-правове дослідження / С. В. Макарчук – К.: Атіка, 2007. – 368 с.
2. Международное право / отв. ред. Г.И. Тункин. – М.: Юридическая литература, 1974. – 592 с.
3. Адамчук І.Г. Міжнародно-правове визнання державного кордону України з Румунією та Чехословаччиною (1939-1947 рр.): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01/ Адамчук Ігор Григорович. – Л., 2010. – 101 с.

4. Макарчук В.С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939-1945 рр.). Монографія/ Макарчук В. С. – К.: Атіка, 2004. – 348 с.
5. Variety J. et Droz Y. Republique de Weimar et regime Hitlerien. 1918/1945.– Paris, 1973.– P.41; Цит. За: Європа ХХ века: проблемы мира и безопасности. – С, 46.
6. Korbel J. Twentieth Century Czechoslovakia: the meanings of it's History. – New York: Columbia University Press, 1977. – 356 p.
7. Kren J. V emigracy: Zapadni Zahranicni Odboj 1939-1949. – Praga: Nase Vojsko, 1969.
8. Барановська Н.М., Макарчук О.Г. Карпато-українське питання в радянсько-чехословацьких відносинах періоду Другої світової війни (1939–1945 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/2866/1/28.pdf>.
9. Sbirka zakonu a narizeni republiky Ceskoslovenske, s. 81/1946. Praha 1947.
10. Макарчук В. Входження Закарпатської України до складу УРСР (1939–1945 рр.): історико-правові аспекти // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 1 (12). – С. 39–48.
11. Foreign Relations of the United States. 1945. Vol. IV. Europe. – Washington: United States Government Printing Office, 1968.– 832 p.
12. Вовканич І.І. Радянсько-чехословацькі домовленості про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р. / І.І. Вовканич // Закарпаття в складі Чехословаччини. Проблеми відродження і національного розвитку. – Ужгород: УжДУ. –1999. – С. 84–96.
13. Закон України №113/94-ВР від 15.07.94 р. «Про ратифікацію Договору між Україною та Словацькою Республікою про спільний Державний кордон» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/703_002

Юрій Копинець,
старший викладач кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ТА МІЖНАРОДНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

У статті автор аналізує еволюцію питання захисту прав національних меншин, акцентуючи увагу саме на розв'язанні цієї проблеми. Зокрема, використовуються основні конвенції, резолюції і пакти авторитетних міжнародних інституцій стосовно цього питання. Висвітлюються особливості вирішення питання захисту прав національних меншин і дається оцінка ключових міжнародно-правових документів, що торкаються даної проблеми і які охоплюють політичні, мовні, освітні, культурні права меншин.

Ключові слова: національні спільноти, етнічна спільність, нормативно-правова основа, міжнародні організації.

В статье автор анализирует эволюцию вопроса защиты прав национальных меньшинств, акцентируя внимание именно на решении данной проблемы. В частности, используются основные конвенции, резолюции и пакты авторитетных международных институций, касающиеся этого вопроса. В статье говорится об особенностях решения вопроса защиты прав национальных меньшинств и дается оценка ключевым международно-правовым документам, касающимся данной проблемы и которые охватывают политические, языковые, образовательные, культурные права меньшинств.

Ключевые слова: национальные меньшинства, этническая общность, нормативно-правовая основа, международные организации.

The author analyzes the evolution of the issue of protecting the rights of national minorities focusing attention on solving this problem. In particular, use the main conventions, resolutions and covenants authoritative international institutions dealing with this issue. The article says about the features address

the issue of protection of rights of national minorities and assesses the key international instruments relating to this issue and that cover political, linguistic, educational and cultural rights of minorities.

Keywords: *national minority ethnic community, regulatory and legal framework, international organizations.*

Міжнародно-правовий захист національних меншин – одна з найбільш актуальних проблем, що стоять перед світовою спільнотою, від вирішення якої може залежати політичний стан в різних регіонах, а багато в чому й сам хід історичного розвитку сучасного світу. Досить кинути поверховий погляд на ситуацію в Європі і світі, на події в різних країнах і районах, щоб відмітити зростаючу роль і значення цього питання у справі забезпечення захисту прав людини, підтримки миру і стабільності.

Дискусія навколо можливості визнання прав народів і меншин, а також врахування цих прав в національній політиці держав впродовж ХХ століття була складовою частиною ширшої проблеми визнання групових або колективних прав.

Практика міжнародно-правового захисту вперше була застосована відносно релігійних меншин. У середині ХІХ ст. ця практика почала застосовуватися і для міжнародно-правового захисту національних меншин. До створення Ліги Націй міжнародно-правовий захист меншин носив несистемний і неорганізований характер через відсутність постійного міжнародного контрольного механізму з виконання державами міжнародних зобов'язань щодо відношення до меншин [13, с.18].

До створення ООН практика міжнародно-правового захисту меншин не змогла сформуватися навіть у вигляді інституту міжнародного права в зв'язку з неправильним підходом до міжнародно-правового захисту меншин і

унаслідок нерозвиненості самого міжнародного права. Міжнародно-правовий захист меншин здійснювався в умовах відсутності в міжнародному праві міжнародного принципу захисту прав і основних свобод людини.

Вимога меншин захистити їх колективні права викликана необхідністю зберегти себе як етнічну групу, свою культуру, відтворювати себе як окрему етнічну групу. Обсяг цієї вимоги більший, ніж дотримання недискримінації або рівності перед законом: він охоплює проблеми мови, освіти, власних освітніх і культурних інститутів і часто – самоврядності і культурної автономії.

Перші міжнародні документи, присвячені захисту прав людини і національних меншин на універсальній основі з'явилися лише після Другої світової війни. До їх числа перш за все відносяться Загальна декларація прав людини (1948 р.), а також міжнародні пакти про права людини (1966 р.).

У повоєнний період Організація Об'єднаних Націй, хоча вона є правонаступницею Ліги Націй, утримується від безпосереднього міжнародно-правового регулювання відносин, пов'язаних із національними меншинами, обмежуючись у Загальній декларації прав людини 1948 року декларуванням принципів заборони дискримінації і захисту від неї, у тому числі й за ознаками раси, кольору шкіри, мови, релігії, національного походження. І тільки в статті 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року проголошуються зобов'язання для країн, де існують етнічні, релігійні та мовні меншини, не відмовляти особам, які належать до таких меншостей, разом з іншими членами такої групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію та виконувати її обряди й користуватися рідною мовою. Ці документи містили достатньо стандартні

антидискримінаційні положення про те, що права, проголошені в них, «здійснюватимуть без якихось відмінностей, як ось: відносно раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження» [6, с.34].

Міжнародний нормотворчий процес у справі захисту меншин найбільш просунувся в Європі. Уже в Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. було записано, що закріплені в ній права і свободи забезпечуються «без дискримінації за якою б то не було ознакою», зокрема за «приналежністю до національних меншин» (ст. 14).

Разом з антидискримінаційними нормами Міжнародний пакт про цивільні і політичні права (1966 р.) містить і спеціальну статтю, присвячену національним меншинам, яка свідчить: «У тих країнах, де існують етнічні, релігійні і мовні меншини, особам, що належать до таких меншин, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою» (ст. 27) [10, с.57].

Як видно, згадані міжнародні акти підходять до проблем національних меншин або в загальному контексті прав людини через запобігання дискримінації, або через визнання спеціальних прав осіб, що належать до національних меншин. Цей підхід проявився і в створенні в 1948 р. у структурі Комітету ООН з прав людини Підкомісії із запобігання дискримінації і захисту меншин, а також в ухваленні в 1992 р. 47-ою сесією ГА ООН (рез. 47/135) Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і

мовних меншин, яка з'явилася результатом багаторічної діяльності цієї Підкомісії [7].

Визнаючи, що забезпечення прав людини, і, зокрема, національних меншин, повинно бути основою нової Європи, представники європейських держав обговорювали проблеми національних меншин на Конференції з людського виміру ОБСЕ, яка проходила в три етапи: в Парижі (1989 р.), в Копенгагені (1990 р.) і в Москві (1991 р.). Особливо насиченою була Копенгагенська нарада, на якій був прийнятий завершальний документ, що містить багато положень, які стосуються національних меншин.

Паризька Хартія для нової Європи підтвердила принципи Копенгагенського Документа про права меншин. У розвиток процесу в липні 1991 р. в Женеві була скликана зустріч експертів із проблем національних меншин, одним з головних підсумків якої була констатація того, що проблеми, пов'язані з національними меншинами, «не є виключно внутрішньою справою кожної держави» [5, с.135].

Проте, водночас, дискусії виявляють не лише великий ступінь заклопотаності держав-учасниць питаннями захисту прав національних меншин, а і відмінності в оцінках і підходах, відмінності, що деколи носять принциповий характер. Це пояснюється тим, що за наявності досить значного нормативного матеріалу і доктринальних джерел немає, напевно, у міжнародному праві галузі більш дискусійної, ніж розглядувана. Незважаючи на те, що захист національних меншин уже став «традиційним», в міжнародній практиці цей інститут усе ще знаходиться у стадії становлення, оскільки відсутня цілісна загальновизнана концепція національних меншин, міжнародного захисту їх прав, без чого важко погоджувати розрізнені положення,

установки і пропозиції, які є на сьогоднішній день, з метою вироблення єдиних і універсальних міжнародних стандартів, що стосуються практики держав у взаєминах з національними меншинами як такими, їх прав і міжнародно-правових способів забезпечення цих прав.

Сутність міжнародно-правового захисту національних меншин сформульовано в статті 1 Рамкової конвенції про захист національних меншин Ради Європи: "Захист національних меншин та прав і свобод осіб, які належать до цих меншин, є невід'ємною складовою міжнародного захисту прав людини і як такий є одним із напрямів міжнародного співробітництва" [11, с.140].

Ця стисла сформульована норма відбиває принаймні три принципові особливості захисту національних меншин міжнародно-правовими засобами.

Перша особливість полягає в тому, що міжнародний захист стосується як індивідуальних, так і колективних прав цих меншин, отож права національних меншин можуть розглядатись і як індивідуальні, і як колективні. Друга — у тому, що захист прав меншин є складовою міжнародного захисту прав людини. А третя особливість безпосередньо впливає з другої: захист прав національних меншин не є суто внутрішньою справою держав, але є також і справою міжнародного співробітництва.

Історія розвитку прав меншин протягом ХХ століття засвідчує принципову відмінність, яка спостерігалась у підходах до цієї проблеми в міжвоєнний період та після Другої світової війни. Якщо в документах Ліги Націй права національних меншин розглядалися здебільшого як права групи, то в документах ООН наголошується на суто

індивідуальному, персоніфікованому їх характері та припускається, що "особи, які належать до меншин, можуть здійснювати свої права, в тому числі права, викладені в цій Декларації, як індивідуально, так і спільно з іншими членами своєї групи без будь-якої дискримінації" [15, с.29].

Питання про статус національних меншин неодноразово розглядалося Радою Європи впродовж більше сорока років. Уже в перший рік свого існування (1949) Парламентська Асамблея визнала в доповіді свого Комітету з юридичних і адміністративних питань важливість "проблеми захисту в ширшому плані прав національних меншин". У 1961 році Асамблея рекомендувала включити в другий додатковий протокол окрему статтю і гарантувати національним меншинам деякі права, що не знайшли віддзеркалення в Європейській конвенції з прав людини (ЄКПЛ). У цій Конвенції давалося лише посилання на "асоціацію національної меншини".

Так, наприклад, поміж міжнародними документами щодо прав меншин мирно співіснують Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, стаття 27-ма якого згадує про держави, у яких є "етнічні, релігійні або мовні меншини", і головний юридично зобов'язуючий документ Ради Європи, сама назва якого — Рамкова конвенція про захист національних меншин — свідчить, що поняття "меншини" в європейському контексті можна звести і винятково до "національних" меншин. Характерно, що в жодному із цих документів, так само як і в Декларації Генеральної асамблеї ООН 1992 року, не міститься визначень, які саме групи або категорії підпадають під їх дію. Визначення цього терміна відсутнє і в інших документах Ради Європи, тобто в Європейській хартії регіональних мов або мов меншин та в

нещодавно ухваленому Протоколі № 12 (про недискримінацію) до Європейської конвенції про права людини, який був відкритий для підписання і ратифікації 4 листопада 2000 року [9, с.69].

Щодо питання про сучасні європейські тенденції в галузі прав меншин, відображеного зокрема в Рекомендації № 1201, зауважимо, що протягом багатьох років цей документ залишався лише рекомендацією, і з огляду на енергійний спротив урядів деяких європейських держав, замість додаткового протоколу, був прийнятий значно слабший документ — Рамкова конвенція про захист національних меншин. Цим документом запропоновані лише мінімальні стандарти, яких мусять дотримуватися держави-члени Ради Європи для здійснення внутрішньої політики, спрямованої на захист прав меншин.

Але намір усе ж таки розробити й ухвалити більш дієвий інструмент захисту меншин, тобто додатковий протокол, не втратив своєї актуальності, тож у робочих документах Ради Європи, зокрема в доповіді "Права національних меншин", представленій у січні 2001 року Комітетом РЄ з правових питань і прав людини, обумовлюється бажаність і навіть необхідність повернутися до розробки додаткового протоколу до Європейської конвенції з прав людини, в основу якої мають бути покладені принципи й позиції, що їх містить Рекомендація № 1201 [12, с.178].

Рамкова конвенція про захист національних меншин містить кілька статей, які безпосередньо стосуються мов меншин, зокрема в галузі освіти. Згідно з їх положеннями, держави, які приєдналися до Рамкової конвенції, "зобов'язуються визнавати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право на вільне і безперешкодне

використання мови своєї меншини, приватно та публічно, в усній і письмовій формах" (ст. 10, п. 1). Але, наприклад, у наступному пункті цієї ж статті сказано, що "на прохання таких осіб і якщо таке прохання відповідає реальним потребам, Сторони (тобто відповідні держави) намагаються забезпечити за можливості умови, які дозволяють використовувати мову відповідної меншини у спілкуванні цих осіб між собою та з адміністративними властями".

Стосовно ж освіти мовами меншин у п. 1 статті 13 зазначається: "В рамках своїх освітніх систем Сторони визнають за особами, які належать до національних меншин, право створювати свої власні приватні освітні та навчальні заклади і керувати ними", але за цього "здійснення такого права не накладає жодних фінансових зобов'язань на Сторони" (п. 2). Звернемо також пильну увагу на те, яким чином сформульовані положення щодо мовно-освітніх прав національних меншин у наступній статті 14 [11, с.145].

Там сказано, що "в місцевостях, де традиційно проживають особи, які належать до національних меншин, або де вони складають значну частину населення, в разі достатньої необхідності Сторони намагаються забезпечити за можливості та в рамках своїх освітніх систем належні умови для викладання мови відповідної меншини або для навчання цією мовою". Воднораз цей пункт "застосовується без шкоди для вивчення офіційної мови або викладання цією мовою" (ст. 14, п. 3).

Серед інших важливих документів Ради Європи, що безпосередньо стосуються проблем меншин, можна назвати Європейську хартію регіональних мов або мов меншин. Треба відзначити, що цей інструмент спрямований не на захист індивідуальних або колективних прав осіб, які належать до груп меншин, а на забезпечення збереження та розвиток саме

мов, які всі разом розглядаються як важлива складова європейської культурної спадщини [14, с.497].

У Гельсінських рішеннях, прийнятих у липні 1992 року Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), запроваджено посаду Верховного комісара з питань національних меншин як "інструмент із забігання конфліктів на найбільш ранній стадії". Цей мандат було створено передусім у відповідь на ту ситуацію в колишній Югославії, яка, як дехто побоювався, може повторитися будь-де в Європі, особливо у країнах, що перебувають на етапі переходу до демократії, може підірвати перспективи миру та процвітання, передбачені Паризькою Хартією Нової Європи, яку було прийнято главами держав та урядів у листопаді 1990 року [8, с.15].

Права осіб, що належать до меншин, викладені в Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 1992 р. (далі – Декларація про права меншин).

Відповідно до Декларації про права меншин держави повинні охороняти на своїх територіях існування національну або етнічну самобутність меншин, заохочувати побудову умов для розвитку цієї самобутності; приймати належні законодавчі та інші заходи для досягнення цих цілей (ст. 1). Держави вживають заходи для забезпечення належних до меншин особам користування всіма правами людини і основними свободами в повному обсязі, без дискримінації; правом виражати свої особливості і розвивати свою культуру, мову, релігію, традиції і звичаї, за винятком тих випадків, коли конкретна діяльність здійснюється, порушуючи національне або міжнародне право [7].

Міжнародно-правовим актом, присвяченим меншинам, є європейська Рамкова конвенція про захист національних меншин 1995 р. (далі – Рамкова конвенція), у якій закріплено право будь-якої особи, що належить до меншини, вільно розглядати або не розглядати себе такою. Така належність не впливає на рівність перед законом і не тягне за собою якоїсь дискримінації.

Документом, який містить окремі положення щодо захисту прав національних меншин, є Декларація принципів толерантності ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року, у якій, зокрема, йдеться:

1. Толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (зокрема культурного плюралізму), демократії і правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини і що затверджує норми, встановлені в міжнародних правових актах у галузі прав людини.

2. На державному рівні толерантність вимагає справедливого і неупередженого законодавства, дотримання правопорядку і судово-процесуальних і адміністративних норм. Толерантність також вимагає надання кожній людині можливостей для економічного і соціального розвитку без якої-небудь дискримінації. Відчуження і маргіналізація можуть стати причиною стану пригніченості, ворожості й фанатизму.

3. Нетерпимість може набувати форми маргіналізації соціально найменш захищених груп, їх виключення з суспільного і політичного життя, а також насильства і дискримінації щодо них [1].

У Рекомендації 1255 про захист прав національних меншин, прийнятій Парламентською Асамблеєю Ради Європи 31 січня 1995 року зокрема йдеться:

1. Подано визначення поняттю «національна меншина», яку слід сприймати як групу осіб у державі, які:

- проживають на території цієї держави і є його громадянами;
- підтримують давні міцні й безперервні зв'язки з цією державою;
- володіють чіткими етнічними, культурними, релігійними і мовними особливостями;
- є достатньо представницькими, хоча і менш численними в порівнянні з рештою населення цієї держави або якого-небудь регіону цієї держави.

2. Необхідно, щоб рамкова Конвенція супроводжувалася додатковим протоколом до Європейської конвенції про права людини, що містить чітко певні права, до яких окремі особи зможуть апелювати в незалежних судових органах. В останній інстанції такими органами можуть бути Європейська Комісія і Суд з прав людини.

3. Будь-яка особа, що належить до національної меншості, має право проявляти, зберігати та розвивати в умовах повної свободи свою релігійну, етнічну, мовну і/або культурну самобутність, не піддавшись яким-небудь спробам асиміляції всупереч своїй волі.

4. Усі особи, що належать до національної меншості, рівні перед законом. Будь-яка дискримінація на основі належності до національної меншості забороняється.

5. У регіонах проживання значного числа представників національної меншості особи, що належать до національної меншості, мають право використовувати свою рідну мову в контактах з адміністративними органами, а також в ході розглядів справ у судових і юридичних органах [3, с.329].

Серед основних положень Рамкової конвенції про захист національних меншин (Страсбург, 1 лютого 1995 року) можна виділити такі:

1. Захист національних меншин та прав і свобод осіб, які належать до цих меншин, є невід'ємною частиною міжнародного захисту прав людини і як такий є одним із напрямів міжнародного співробітництва (Розділ I, стаття 1).

2. Кожна особа, яка належить до національної меншини, має право вільно вирішувати, вважатися їй, чи не вважатися такою, і таке рішення або здійснення прав у зв'язку з ним не повинно зашкоджувати такій особі (Розділ I, стаття 3).

3. Сторони зобов'язуються визнати, що право на свободу виявлення поглядів кожної особи, яка належить до національної меншини, включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї мовою своєї національної меншини без втручання держави і незалежно від кордонів. Сторони забезпечують, у рамках своїх правових систем, щоб особи, які належать до національної меншини, не дискримінувалися у їхньому доступі до засобів масової інформації (Розділ II, стаття 9).

4. У рамках своїх освітніх систем Сторони визнають за особами, які належать до національних меншин, право створювати свої власні приватні освітні та навчальні заклади і керувати ними (Розділ II, стаття 13) [11].

Рамкова конвенція підкреслює значення захисту меншин для забезпечення стабільності, демократичної безпеки і миру. Такий захист є «сферою міжнародної співпраці» (ст. 1), а не винятково внутрішньою справою. Рамкова конвенція є найбільш ґрунтовним викладом прав осіб, що належать до національних меншин, і відповідних обов'язків держав. При цьому вказано, що беруться до уваги зобов'язання із захисту національних меншин, що містяться в актах ООН і ОБСЄ.

Низка актів, що стосуються прав меншин, прийнятих ОБСЄ, міститься в Заключному акті 1975 р. Принцип пошани до прав людини зобов'язує держави поважати перераховані в ній права осіб, що належать до національних меншин.

У 1992 р. була введена посада Верховного комісара по національних меншинах. Його завдання — запобігання національним конфліктам на ранній стадії. У цих цілях він збирає і вивчає інформацію, результати чого повідомляються голові Керівної ради ОБСЄ. Зміст актів ОБСЄ про права меншин загалом відповідає змісту документів, прийнятих в рамках ООН.

Важливо з цього приводу згадати зобов'язання, які взяли на себе всі держави — учасниці ОБСЄ, зокрема рекомендації Документа Конференції з питань людського виміру, прийнятого у Копенгагені у 1990 році, де у частині 4 докладно сформульовано обов'язки щодо національних меншин. Важливо також зазначити те, що Організацією Об'єднаних Націй на всі держави ОБСЄ покладено обов'язки щодо прав людини, враховуючи права меншин, і те, що більшість держав ОБСЄ також мають зобов'язання стосовно стандартів Ради Європи.

Держави ОБСЄ заохочуються вирішувати проблему прав меншин дійовим шляхом, тобто за статтею 31 Копенгагенського Документа, який заохочує ці держави вживати спеціальних заходів для забезпечення повної рівноправності представників національних меншин. У цьому самому контексті стаття 33 Копенгагенського Документа вимагає, щоб держави захищали етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність національних меншин, що проживають на території цих держав, та створювали умови для сприяння цій самобутності [2, с.40].

Стаття 15 Рамкової конвенції про захист національних меншин, пункт 30 Документа Копенгагенської наради НБСЄ та стаття 3 Декларації ООН щодо прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, наголошують на необхідності участі національних меншин у процесі прийняття рішень, особливо у випадках, коли питання, що розглядаються, безпосередньо стосуються цих меншин. Ефективна участь у процесі прийняття рішень, особливо рішень, що стосуються меншин, є суттєвою складовою частиною демократичного процесу.

Світова і, зокрема, європейська практика свідчить, що особливі права та особливі заходи, необхідні для збереження самобутності, спадщини та гідності меншин, набувають таких форм:

- право меншин на існування;
- право користування здобутками власної культури і мови та їх розвитку;
- право меншин на забезпечення для них функціонування національних шкіл та інших навчальних

закладів (у тому числі й вищої освіти) із викладанням рідною мовою та контролю за навчальними програмами;

- гарантії політичного представництва в органах, які визначають політику держави, як на виконавчому, так і на законодавчому рівнях;

- надання автономії з передачею меншинам права управляти своїми внутрішніми справами, принаймні у сфері культури, виховання, освіти, релігії, інформації, соціальних справ, із забезпеченням за допомогою субвенцій (на рівні культурної автономії, можливої як при дисперсному, так і при компактному проживанні меншини) та важелів оподаткування (на рівні територіальної автономії, можливої тільки при компактному проживанні меншин), коштів для виконання цих функцій.

Загальні положення про захист прав національних меншин містяться у конституціях Данії, Португалії, Румунії, Чехії, Словаччини, Албанії, Хорватії, Литви. В інших конституціях (Італія, Швейцарія, Росія, Болгарія) йдеться про захист мовних меншин. Детальні положення щодо захисту меншин є в конституції Угорщини. У конституціях Фінляндії, Норвегії, Словенії передбачається безпосередній захист відповідних меншин. Завдяки конституціям нещодавно утворених демократичних держав Центральної та Східної Європи, які містять положення про захист національних меншин, докорінно змінилося обличчя Європи та усього світу.

Захист прав національних меншин на рівні субрегіональних організацій та двосторонніх відносин можна розглянути на прикладі Центрально-Європейської Ініціативи (ЦЄІ) – неінституційоване, вільне об'єднання 16 країн Центральної Європи, головною функцією якого є надати

відповідні умови для спілкування, обміну думками щодо найважливіших питань регіону. Держави-члени ЦЄІ на конференції у Будапешті в 1993 році прийняли рішення розробити текст документа щодо захисту меншин. У 1996 році такий проект був схвалений представниками держав під назвою Інструмент Центрально-Європейської Ініціативи із захисту прав меншин [4].

Характеризуючи документ, слід зазначити, що йдеться не про юридично обов'язковий документ, а про політичну декларацію – заяву, яка, безперечно, ґрунтується на міжнародно-визнаних принципах прав людини та прав меншин. Він підготовлений на базі відповідних документів Ради Європи та ОБСЄ, про що яскраво свідчать прямі тотожності у викладенні окремих положень, і водночас спрямований на висвітлення характерних особливостей проблем меншин регіону. Так, серед дій, що передбачають підбурювання до насильства проти осіб або груп, наводиться антисемітизм (ст. 6); особливим проблемам циган присвячена стаття 7. Стаття 9 закликає держави поважати права меншин при встановленні або зміні кордонів адміністративних, судових чи виборчих округів.

Стаття 12 звертає увагу на надання можливості особам, які належать до меншин, спілкуватися з адміністративними властями рідною мовою у випадках, коли кількість таких осіб у певній місцевості це виправдовує. До новацій або, принаймні, до положень, що не містяться в інших подібних документах, слід зарахувати такі: рекомендацію державам за можливості в місцевостях компактного проживання національних меншин, право на захист держави представників титульної нації від пригноблення національними меншинами у місцевостях, де перші складають меншість (ст. 25).

21 жовтня 1994 року в Москві державами-учасницями СНД була підписана Конвенція СНД про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин. У преамбулі документа Сторони Конвенції підтвердили свою відданість дотриманню міжнародних стандартів у сфері прав людини, закріплених у документах ООН, та своїм зобов'язанням, що випливають з документів Гельсінського процесу, а також визнали, що права осіб, котрі належать до національних меншин, є невід'ємною частиною загальновизнаних прав людини.

Наведений у Конвенції перелік прав меншин і зобов'язань держав щодо створення відповідних умов для реалізації цих прав в основному відповідає змісту Резолюції 47/135 ООН (Декларація прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин) та деяким іншим вищенаведеним документам регіонального рівня. Документ суттєво доповнив перелік можливих зобов'язань держав щодо створення умов для збереження та розвитку меншинами своєї етнічної самобутності. Зокрема, пункти статті 10 Конвенції містять зобов'язання держав із: забезпечення охорони пам'яток їхньої історії та культури; врахування історії і культури національних меншин при вивченні історії та культури держави в навчальних закладах; сприяння збереженню та розвитку національних промислів [13, с.31].

Обов'язки з нагляду за виконанням цієї Конвенції покладено на Комісію з прав людини Співдружності Незалежних Держав.

Не виправдана спроба визначити в міжнародному праві поняття "меншина" взагалі. Проблеми меншин носять комплексний характер. Мета сучасного міжнародного права

повинна полягати у визначенні не поняття "меншина" "взагалі", а тільки тієї її частини, яка підпадає під міжнародний захист. При такому підході поняття "меншина" слід розглядати як соціальне явище, і воно припиняє бути етнічним або біологічним явищем. Інакше очевидна суперечність з основними принципами сучасного міжнародного права — принципами рівності і недискримінації за будь-якою ознакою.

Міжнародний захист меншин припускає кілька рівнів, залежно від конкретних ситуацій меншин, які підпадають під її захист. Їх умовно можна позначити так:

- перший рівень – захист індивідуальних прав меншин. Тут головним є забезпечення принципу рівності і недискримінації. Це припускає вироблення міжнародних стандартів в галузі індивідуальних прав людини й залучення існуючих механізмів з міжнародного захисту прав людини.

- другий рівень припускає вживання особливих додаткових заходів із забезпечення характерних особливостей меншин. Ці заходи не розглядаються як дискримінаційні стосовно решти частини населення країни і вони діють до тих пір, поки не будуть досягнуті бажані результати. Цей рівень визначає, що міжнародного захисту прав людини недостатньо для забезпечення фактичної рівності меншин стосовно решти частини населення країни. Другий рівень припускає також забезпечення колективних прав меншин як спільності людей, чого неможливо досягти захистом тільки індивідуальних прав людини.

- третій рівень припускає захист меншин від політики і практики насильницької асиміляції, масової депортації з місць їх традиційного розселення (те, що зараз називається

етнічною чисткою) і від акцій, спрямованих на кількісну зміну співвідношення населення регіону не на користь меншин.

- четвертий рівень припускає захист меншин від фізичного знищення, тобто геноциду.

Протягом тривалого часу відбувається еволюція у формулюванні прав меншин у міжнародно-правових актах. Такі пасивні формули, як "...особам, що належать до меншин, не може бути відмовлено в праві...", як це зазначається в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966), були змінені на більш позитивний, дійовий підхід до формулювання, як, приміром, таке: "...Держави мають захищати етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність національних меншин...", що міститься в Документі Копенгагенської наради НБСЕ (1990) [3, с.15].

Засобами міжнародного контролю виконання державами взятих зобов'язань у сфері захисту прав національних меншин є змішані міжурядові комісії з питань забезпечення прав національних меншин, які створюються на основі міждержавних двосторонніх угод. Такі комісії є постійно діючими органами, які, керуючись принципами та нормами міжнародного права, аналізують стан законодавчого забезпечення, а також умови практичної реалізації прав меншин у відповідних країнах-учасницях таких договорів. На підставі проведеного аналізу сторони формулюють рекомендації своїм урядам щодо усунення виявлених недоліків, удосконалення діяльності у цій сфері. Про виконання таких спільних рекомендацій сторони періодично звітують на пленарних засіданнях комісій. До участі в роботі змішаних комісій залучаються представники відповідних національних меншин.

До особливостей, що безпосередньо впливають на обсяг або повноту виконання зобов'язань державами за договорами у сфері захисту прав національних меншин, а отже, і на настання відповідальності за невиконання, належить рівень імplementованості положень таких договорів у національне законодавство. Невиконання певних зобов'язань може бути наслідком не тільки суб'єктивної волі окремих органів державної влади або їхніх посадових осіб, а й недосконалості національного законодавства. Тобто, головним чином від національного законодавства залежить можливість для особи або спільноти реалізувати або захистити будь-яке право, передбачене міжнародним договором держави. Це – з одного боку. А з іншого – міжнародні зобов'язання у цій сфері слугують також і додатковими гарантіями дотримання прав меншин, передбачених національним законодавством країни.

Отже, в основі міжнародно-правового захисту національних меншин лежать такі положення: захист меншин має на меті забезпечення безпечного існування, гарантування рівноправ'я і створення умов для вільного вираження, збереження і розвитку етнічної, культурної, релігійної і мовної самобутності меншин. Цей захист, в основному, здійснюється через визнання і закріплення за меншинами і їх членами певних прав і ухвалення державами відповідних зобов'язань, пов'язаних з реалізацією цих прав.

Аналіз розвитку міжнародної системи захисту народів і національних меншин показує, що в рамках міжнародних організацій урядам вдається домовитися про захист прав етнічних груп крізь призму загально визнаної концепції прав людини, тобто за допомогою індивідуальних прав людини. Сьогодні не менш актуально треба говорити про необхідність формулювати і захищати колективні права національних та

етнічних груп. Від їх фактичного визнання багато в чому залежатиме і подальший розвиток системи міжнародно-правового захисту етнічних груп.

Характерною особливістю сучасного стану розвитку процесів у сферах кодифікації і систематизації прав національних меншин на рівні міжнародних організацій слід вважати розробку та схвалення значної кількості документів рекомендаційного характеру, що належать до міжнародних актів "м'якого" права, зокрема: окремих робочих документів органів та установ ООН, рекомендацій та резолюцій органів Ради Європи, Гаазьких, Ословських та інших рекомендацій ОБСЄ, спрямованих на з'ясування, тлумачення у загальноприйнятний спосіб змісту й сутності окремих прав меншин; узагальнення наявного міжнародно-правового та національного досвіду окремих держав у цій сфері; пропонування конкретних засобів і механізмів щодо імплементації міжнародно-правових принципів і норм у національне законодавство та практичну діяльність окремих держав.

Очевидним є і той факт, що окремі права національних меншин по-різному підкріплюються приписами міжнародно-правових норм. Найбільш ґрунтовно виписані в міжнародних документах мовні та освітні права національних меншин, і в цих сферах суспільних відносин на держави покладаються найбільш змістовні та конкретні зобов'язання. Найменш підкріплені міжнародно-правовою аргументацією ті права меншин, які належать до суто політичних прав, зокрема право на представництво й на автономію, що пояснюється певним побоюванням урядів низки країн з огляду на їхню внутрішню ситуацію з цих питань, що стримує та ускладнює процес пошуку компромісів або консенсусу, необхідних для

прийняття відповідних рішень на рівні міжнародних організацій.

Список використаних джерел

1. About term "national minority" in international law // headheeb.blogspot.com/2003_02_02_headheeb_archive.html/
2. Act on the Rights of National and Ethnic Minorities. – Budapest: Office for National and Ethnic Minorities, 1993. – 44 p.
3. The protection of national minorities by their kin-state. European Commission for Democracy through Law. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2002. – 425 p.
4. Yevtoukh V. National Minorities in Ukraine: Status, Rights, Prospects // Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection after 1989. / Ed. by J. Kranz. – Warszawa: Center for International Relations, 1998. – P. 323–345.
5. Буроменский М.В. Защита прав меньшинств / М.В. Буроменский // Права человека в современном мире. – Донецк, 1995. – С. 134–138.
6. Губин В.Ф. Обеспечение национально-расового равноправия – важное условие укрепления международного правопорядка / В. Ф. Губин // Международное право и международный правопорядок. – М.: Наука, 1981. – С. 29–42.
7. Декларація ООН щодо прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1992 р.) // Права людини в Україні. – К., 1998. – Вип. 21. – С. 81.
8. Кочарян В. В. Международно-правовые проблемы защиты национальных меньшинств: Дис. ... канд. юрид. наук. / В. В. Кочарян – Ереван, 1996. – 171 с.
9. Мицик В.В. До питання про визначення поняття “меншина” та “національна меншина” у міжнародному праві / В. В. Мицик // Вісник Київського національного ун-ту

ім.Тараса Шевченка. Юридичні науки. – К., 2003. – Вип. 53. – С. 67–70.

10. Мицик В.В. На захист національних меншин / В.В. Мицик // “Політика і час”. Суспільно-політичний журнал. – К., 2001. – №1. – С. 50–62.

11. Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995 р.) (ETS № 157) та Пояснювальна доповідь до Рамкової конвенції про захист національних меншин // Права людини в Україні. – К., 1998. – Вип. 21. – С. 135–175.

12. Рекомендація № 1201 (1993) 44-ї Парламентської асамблеї Ради Європи щодо тексту додаткового протоколу до Конвенції про захист прав та основних свобод людини щодо осіб, які належать до національних меншин // Права людини в Україні. – К., 1998. – Вип. 21. – С. 176–181.

13. Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку) / М. Товт – Ужгород: ІВА, 2002. – 160 с.

14. Товт М.М. Визначення поняття національної меншини у міжнародно-правових документах і актах національних законодавств / М. М. Товт // Держава і право. Зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 15. – С. 494–502.

15. Шульга М. Міжнародний досвід захисту прав національних меншин / М. Шульга // Права людини в Україні: інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-американського бюро захисту прав людини. – 1998. – Вип. 21. – С. 25–30.

*Мірела Марина,
асистент кафедри міжнародного бізнесу,
менеджменту та логістики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано геополітичні аспекти розвитку міжнародного туризму в Україні. Досліджено динаміку розвитку міжнародного туризму за останні роки. Розкрито основні геополітичні чинники, що впливають на динаміку туристичних потоків в Україні. Охарактеризовано місце та роль України на міжнародному туристичному ринку та надано рекомендації щодо подальшого його розвитку.

Ключові слова: міжнародний туризм, геополітичні аспекти розвитку, глобалізація, динаміка туристичних потоків, регіональний розвиток, просторова структура туристичних потоків.

В статье проанализированы геополитические аспекты развития международного туризма в Украине. Исследовано динамику развития международного туризма за последние годы. Раскрыты основные геополитические причины, влияющие на динамику туристических потоков в Украине. Дана характеристика места и роли Украины на международном туристическом рынке и рекомендации относительно его дальнейшего развития.

Ключевые слова: международный туризм, геополитические аспекты развития, глобализация, динамика туристических потоков, региональное развитие, пространственная структура туристических потоков.

The geopolitical aspects of international tourism in Ukraine are analyzed in the article. The dynamics of international tourism in recent years is researched. The basic geopolitical factors affecting the dynamics of tourist flows to Ukraine are revealed. The place and role of Ukraine on the international tourism market is characterized.

Keywords : *international tourism , geopolitical aspects of globalization, the dynamics of tourist flows, regional development, spatial structure of tourist flows.*

Постановка проблеми. Як феномен глобального порядку туризм усе виразніше стає геополітичним явищем, про що свідчить небувалий обсяг міжнародних туристичних потоків, які перетнули межі суто економічної сфери. За даними Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), за підсумками 2014 року кількість міжнародних туристичних прибуттів сягнула 1,138 млн осіб, грошові надходження від туристичної сфери становлять 1,246 млрд дол. Сфера туризму генерує близько 5% світового ВВП, 30% світового експорту, туристична галузь (і пов'язані з нею сфери економіки) створюють кожне 12-те робоче місце у світі [7].

Перспективи подальшого розвитку туризму справедливо пов'язуються нині не тільки з демографічними та технологічними змінами (хоча такий підхід є домінуючим), а й з глобальними політичними змінами й очікуваними тенденціями розвитку світового геопростору, що надзвичайно потужно впливають на туризм [6]. Разом з тим, недостатньо дослідженими залишаються питання подальшого розвитку світового ринку туристичних послуг та впливу на них глобальних політичних та економічних змін.

Актуальність. Міжнародний туризм під впливом процесів глобалізації та інтеграції набуває найдинамічнішого розвитку та стає чинником, від якого залежить зростання економіки, підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках, поліпшення добробуту населення. На сьогоднішній день для України надзвичайно важливим є питання розвитку туризму аби повернути втрачені позиції на міжнародній арені та вийти на новий, вищий рівень.

Відповідно, оцінка просторової структури туристичних потоків в нашій країні в контексті геополітичної ситуації та міжнародно-політичного впливу залишається актуальним науково-теоретичним та практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням розвитку міжнародного туризму присвячені праці вітчизняних та зарубіжних економістів В.Данильчука, Т.Дворова, Г. В. Балабанова, О. О. Любіцевої, М.П. Мальської, Л. М. Побоченко, Т. І. Ткаченко, В. Козика, Ю. Макогона, В.Новицького, Н. І. Кабушкіна, В. А. Квартальнова, Г.А. Папіряна, А.Д. Чудновського, І. М. Школи, Дж. Уокера та ін. Проте розуміння туризму як чинника міжнародно-політичної взаємодії, геополітичного впливу є недостатньо дослідженим.

Мета дослідження. На сьогоднішній день як феномен глобального порядку туризм усе виразніше стає геополітичним явищем, про що свідчить небувалий обсяг міжнародних туристичних потоків, які перетнули межі суто економічної сфери. За даними Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), за підсумками 2014 року кількість міжнародних туристичних прибуттів сягнула 1,138 млн осіб, грошові надходження від туристичної сфери становлять 1,246 млрд дол. Сфера туризму генерує близько 5% світового ВВП, 30% світового експорту, туристична галузь (і пов'язані з нею сфери економіки) створюють кожне 12-те робоче місце у світі [7].

Аналіз геополітичних аспектів розвитку міжнародного туризму в Україні в умовах посилення глобалізаційних процесів та визначення перспектив його розвитку.

Перспективи подальшого розвитку туризму справедливо пов'язуються нині не тільки з демографічними та

технологічними змінами (хоча такий підхід є домінуючим), а й з глобальними політичними змінами й очікуваними тенденціями розвитку світового геопростору, що надзвичайно потужно впливають на туризм [7].

Щодо теперішньої ситуації розвитку міжнародного туризму, то на сьогоднішній день він підлягає значним ризикам, які спричинені глобальним політичним становищем.

Серед основних геополітичних чинників, що безпосередньо впливають на динаміку і розподіл туристичних потоків варто назвати такі:

1. Політичні перевороти. Найяскравіше вплив політичних переворотів на туристичні потоки простежується на прикладі Близькосхідних країн. Протягом 1990–2000-х років Єгипет, Туніс, Марокко перетворилися на популярні туристичні дестинації. Позитивна динаміка туристичних потоків у цих країнах була порушена бурхливими подіями «арабської весни», що розпочалася революцією 2011 р. і зміною політичного режиму в Тунісі, а згодом охопила низку країн Близького Сходу та Північної Африки. Найвідчутніших втрат зазнав Єгипет. Туристичний потік до цієї країни з 2010 по 2014 рр. скоротився на 31,5%. Серед останніх подій – військовий переворот у Таїланді, внаслідок якого туристичний потік до країни вже у 2014 рр. скоротився на 6,7% порівно із 2013 р. [7].

2. Військові конфлікти, які здатні за короткий час знищити туристичну індустрію – Алжир, Ліван, Північна Ірландія, Сирія, країни колишньої Югославії. Внаслідок «югославської кризи», викликаної релігійними та етнічними протистояннями, відбулося глобальне переформатування структури туристичних потоків у європейському регіоні,

занепад туристичної індустрії у Боснії та Герцеговині, Сербії, Хорватії, Чорногорії. Відповідна ситуація склалася і в результаті російсько-грузинської війни у серпні 2008 р. в Грузії. Важких втрат зазнала й туристична сфера України протягом 2014 р. По-перше, враховуючи тільки окупацію Криму, країна втратила близько 30% рекреаційно-туристичного потенціалу. По-друге, військові події на Сході України та серія терактів у багатьох містах вплинули на загальний імідж країни і спричинили докорінні зміни в структурі туристичного потоку [7].

3. Терористичні атаки. В цьому сенсі туризм є найпривабливішим явищем, що використовується як інструмент політичного впливу. Аналіз наукової літератури свідчить, що саме туризм дозволяє терористам досягнути своїх цілей – гласність, економічна розруха, ідеологічне протистояння з туризмом (який, вочевидь, асоціюється із західним капіталізмом та глобалізацією). Як не парадоксально, але при першому наближенні між туризмом і тероризмом простежуються певні спільні характеристики. Обидва явища перетинають національні кордони, залучають громадян різних країн і використовують подорожі та комунікативні технології. Терористи можуть комфортно почуватися у туристичному середовищі [8].

Спалахи насильства та релігійного екстремізму регулярно трапляються у різних туристичних країнах світу: Єгипті, Ізраїлі, Індії, Кенії, ПАР, Перу, Туреччині, Ямаїці та ін. Міжнародні туристи гарантовано забезпечують спалахом насильства увагу світових ЗМІ, завдяки яким терористичний акт набуває глобального масштабу. Так, особливо приголомшливою стала кривава бійня в курортному містечку на півночі Тунісу у червні 2015 р., жертвами якої стали 37 осіб.

Серед них – німці, французи, британці, росіяни та одна українка. Трагічні події 11 вересня 2001 р. у США загальмували динаміку туристичних потоків у всьому світі.

Оскільки туризм стає усе більш поширеним явищем, національні уряди та міжнародні організації ведуть статистичний облік і оприлюднюють основні показники розвитку туризму за підсумками календарного року. Одним з найважливіших показників є обсяг туристичного потоку, який, окрім іншого, відображає напрями міжнародної просторової взаємодії. Туристичні потоки утворюються під впливом різного роду чинників і мають свої закономірності та усталену структуру. Позитивна динаміка туристичного потоку свідчить про ступінь відкритості національної економіки, характер суспільно-політичних та економічних перетворень, інвестиційну привабливість тощо.

Кількість міжнародних туристичних прибуттів із січня по квітень 2015 року – порівняно з тим самим періодом 2014-го – зросла на 4% по всьому світу, і становила 332 млн. Такі дані показує статистика Всесвітньої туристської організації ООН (UNWTO).

За статистикою UNWTO, міжнародний турпотік за перші чотири місяці року зріс на 14 мільйонів поїздок. Майже у всіх регіонах світу спостерігався приріст числа подорожей. Нові дані відповідають тренду останніх років – щорічно, з 2010 року, міжнародний туризм зростає – в середньому на 4,5% [7].

Особливо високі результати в Океанії та Південній Америці (+8%), у країнах Карибського басейну і Східної Європи (по +7%).

Дуже суттєве зростання показали Північна й Південна Америка (разом), де число прибуттів зросло на 6%. Багато в

чому це пов'язано зі зростаючим попитом на подорожі до США (+7%). [7]

У Європі, Азії, Тихоокеанському регіоні й на Близькому Сході приріст становив від 4 до 5%.

В Африці після кількох років стійкого зростання турпотоку спостерігається спад на 6%, пов'язаний зі спалахом лихоманки Ебола.

У Східній Європі, за оцінкою UNWTO, різке зростання числа прибуттів (на 7%) компенсує зниження 2014 року, що відбулося через російську агресію проти України, кризу в Україні й Росії [7].

За інформацією UNWTO, з травня по серпень 2015 року в світі було здійснено 500 мільйонів міжнародних турпоїздок. На цей період у Північній півкулі припадає сезон відпусток, коли зазвичай відбувається 41% всіх міжнародних поїздок за рік [7].

У 2014 році в світі було здійснено 1,14 мільярда міжнародних туристичних поїздок [7].

Щодо ситуації в Україні, то сучасна динаміка міжнародного туристичного потоку характеризується різким зменшенням обсягів міжнародних відвідувачів, зниженням темпів розвитку туристичної діяльності та переформатуванням просторової структури в'їзного та виїзного туристичного потоку.

Протягом 2000–2013 років обсяг в'їзного туристичного потоку до України стабільно зростав і збільшився майже у 4 рази. Так, якщо у 2000 році до України в'їхало 6431 млн іноземних туристів, то 2013 року – 24600 млн осіб. У зазначений час величина середньорічного абсолютного

приросту була доволі стабільною і становила 2235 млн осіб, у відносних показниках – 13,1% [12].

Найвищі темпи приросту фіксують у 2001 (42,7%), 2004 (24,9%) та 2007 (22,1%) роках. Деяке уповільнення темпів зростання протягом 2005-2006 рр. (12,8%) пов'язують із внутрішніми організаційно-економічними та політичними чинниками[12]. Рекордними для України за усі роки незалежності стали показники в'їзного туризму 2008 р., коли країну відвідало близько 25,5 млн осіб. Зростання на рівні 13% спостерігається у 2012 р., що зумовлено проведенням фінальної частини чемпіонату Європи з футболу «Євро-2012». Втім, у 2013 р., попри очікування великої кількості туристів, зростання становило тільки 0,3%. Докорінні зміни відбулися у 2014 році. Внаслідок анексії АР Крим та військової агресії з боку Російської Федерації на Сході України кількість іноземних відвідувачів України скоротилася на 11960 млн осіб (-48,5%) і становила 12711 млн осіб. Географічна структура міжнародних туристичних прибуттів в Україну протягом 2000–2013 рр. змінювалася еволюційним шляхом, однак у 2014 р. цей процес також набув рельєфно виражених рис.

Військово-політичний конфлікт на Сході України виразно вплинув і на зменшення кількості подорожуючих з країн ЄС, у тому числі з країн-сусідів: Румунії (-33%), Польщі (-10%) та Словаччини (-1,9%). І тільки кількість іноземних відвідувачів з Угорщини продемонструвала позитивну динаміку (13%). Зменшення кількості іноземних відвідувачів спостерігається із інших країн ЄС: Австрії (-43,8), Болгарії (-34,6) Великої Британії (-45,6), Італії (-39), Іспанії (-41,8), Німеччини (-48,2), Франції (-38,2), Чехії (-33,3) та ін. країн. Різкий спад міжнародних відвідувачів помітний також з боку Сполучених Штатів Америки (-39,3%) та Канади (-41,4) [10].

За підрахунками Л. М. Побоченко та О.І. Тимошенко, протягом 2000–2009 рр. середньорічний абсолютний приріст кількості українських туристів, що отримували послуги за межами країни, становив 559 тис. осіб, відносний – 3,8%. Такі значення є у 4-5 разів нижчими за прирости в'їзного туризму. Вперше обсяги іноземних туристів перевищили кількість туристів, що виїжджали з України у 2004 році. Тобто, з 2004 року для України характерним є позитивне сальдо туристичного балансу. У 2007 р. обсяги в'їзного туризму перевищують обсяги виїзного у 1,33 раза, або на 5738,3 млн осіб, а у 2009 році у 1,36 раза або 5464 млн осіб [11].

Втім, вже у 2013 р. обсяг в'їзного туризму перевищує виїзний тільки на 1 млн чол. Докорінні зміни у співвідношенні в'їзного та виїзного туристичного потоку відбулися у 2014 році внаслідок зазначених вище подій. І, незважаючи на те, що обсяг виїзного турпоточку скоротився на 5,3% і становив 22437,6 млн осіб, від'ємне сальдо туристичного балансу становить 43,4%.

Таблиця 1

Туристичні потоки в Україні за 2000-2015 рр.

	Кількість громадян, які виїжджали за кордон	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну усього.	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України – усього	Із загальної кількості туристів: ³			Кількість екскурсантів ³
				іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи	
2000	13422320	6430940	2013998	377871	285353	1350774	1643955
2001	14849033	9174166	2175090	416186	271281	1487623	1874233
2002	14729444	10516665	2265317	417729	302632	1544956	1991688
2003	14794932	12513883	2856983	590641	344 332	1922010	2690810

2004	15487571	15629213	1890370	436311	441798	1012261	1502031
2005	16453704	17630760	1825649	326389	566942	932318	1704562
2006	16875256	18935775	2206498	299125	868228	1039145	1768790
2007	17334653	23122157	2863820	372455	336049	2155316	2393064
2008	15498567	25449078	3041655	372752	1282023	1386880	240580 9
2009	15333949	20798342	2290097	282287	913640	1094170	1909360
2010	17180034	21203327	2280757	335835	1295623	649299	1953497
2011	19773143	21415296	2199977	234271	1250068	715638	823000
2012	21432836	23012823	3000696	270064	1956662	773970	865028
2013	23761287	24671227	3454316	232311	2519390	702615	657924
2014 ¹	22437671	12711507	2425089	17070	2085273	322746	1174702
2015 ¹	23141646	12428286	2019576	15159	1647390	357027	125471

Turistichni potoki (2000-2015 rr.) - [Electronic resource]. - Rezhim dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua> .

Щодо туристів, які приїздили до України в 2015 році, то їх кількість сягнула 15159 порівняно з 2085273 в 2014 році та 232311 в 2013 році. Загалом з 2000 року це найнижчий показник [12].

Внутрішній туризм за два роки також скоротився майже вдвічі. Якщо в 2013 році Держстат зафіксував 702,6 тис. любителів подорожувати по країні, то в 2015 році внутрішніх туристів було 357 тисяч.

Фінансова та воєнно-політична криза в Україні, пов'язана з російською агресією, майже не вплинула на кількість виїздів українців за кордон. Однак число подорожей з метою

“туризм” скоротилося майже вдвічі. Також у цих умовах в Україну приїздить вдвічі менше іноземних мандрівників. Такі офіційні дані повідомили в Державному агентстві України з туризму й курортів.

Якщо брати до уваги “чисту” статистику виїзду громадян України за кордон з метою поїздки – “туризм”, то в 2014 році на чільне місце як країна призначення вперше вийшла Туреччина, обійшовши у топ-списку Росію. Що й не дивно з огляду на ведення Російською Федерацією війни проти України. Зауважимо, що біженці в зазначену статистику виїздів не входять.

В умовах війни в гості до агресора виїздили 31 239 українців, що, втім, на 54,4% менше, ніж 2013 року.

До Туреччини їздили 36 тисяч наших співвітчизників – скорочення за рік на 42,7%.

На третьому місці – Єгипет. Український турпотік до країни фараонів скоротився на третину й становить трохи менше 25 тисяч осіб.

На четверте місце вийшла Греція – єдина країна з першої десятки, яка не втратила, а наростила кількість українських туристів (+3%, до 18 182). До речі, греки взагалі б'ють рекорди в'їзної статистики, і після 25 мільйонів у 2014-му планують оновити свій рекордний показник до 25,5 мільйона закордонних гостей цього року.

Із дев'ятого місця на п'яте в списку пріоритетів українського туриста піднялася недешева Австрія (11 639 осіб, - 17,3%).

Сусідня Білорусь з 11,5 тисячами українських гостей випередила сусідню Польщу, яка опустилася з четвертого місця на сьоме.

Турпотік українців до Польщі (саме з метою “туризм”) просів аж на дві третини – до неповних 11 тисяч осіб.

Лише на півсотні людей менше торік їздили з України до Ізраїлю (39,7%).

Лише на 10% скоротилася “явка” українських туристів в Об’єднані Арабські Емірати.

А найсуттєвіше, за даними Держтуризму, “схуд” потік наших мандрівників до Чехії – мінус 70%, до 6 759 осіб.

Такі дані дають підстави оцінити поточну ситуацію як незадовільну та неконкурентоспроможну. Причинами цього є те, що основний матеріально-технічний комплекс є застарілим, інфраструктура потребує реконструкції та відновлення, рівень сервісу не відповідає міжнародним стандартам, індустрія розваг фактично не розвинена та не організована, багато пам’яток культури та історії занедбано, низку проблем екологічного, соціального та економічного характеру не вирішено [2, с. 76]. Однак найбільш негативний вплив на розвиток туризму в Україні відіграє напружена політична ситуація. Анексія Криму, події на сході та півдні України вже сьогодні спричинили зміни в структурі та обсягах в’їзних і внутрішніх туристичних потоків. Окупація Криму призвела до втрати близько 30% рекреаційно-туристичного потенціалу. Відповідно, частина українських туристів, яка надавала перевагу відпочинку біля моря, змушена їхати за кордон або відмовитися від такого виду відпочинку [2, с. 76].

Незважаючи на те, що в’їзний туризм стримують багато факторів: політична й економічна нестабільність, унаслідок

цього – скорочення маршрутів, відсутність необхідної матеріальної бази, антиреклама України на Заході, негативна інформація про суспільний і політичний стан в Україні та багато інших, країна все ж має передумови і потенціал у розвитку міжнародного туризму. Багаті природні, історико-культурні, трудові ресурси здатні стимулювати інтерес у вітчизняних та іноземних туристів.

Також розвитку міжнародного туризму в Україні можуть сприяти такі фактори:

1. Розвиток індустрії туризму.
2. Інституційне забезпечення державної політики у сфері туризму.

3. Формування та зміцнення туристичного іміджу України [2, с. 76]. Сучасні тенденції розвитку українського туризму показують, що український туризм, маючи потужний туристично-рекреаційний потенціал, розвивається без комплексної туристичної політики держави та відпрацьованих механізмів управління. Для України характерними є нестабільність інституту управління, часті зміни підходів до управління туристичною сферою, незадовільний науковий супровід розвитку туризму, вкрай низький рівень реалізації його потенціалу. Так, за останні 15 років замість реформування туристичної галузі державою шість разів реформувався центральний орган виконавчої влади в галузі туризму, мінялась його назва, що призвело до застою в туристичній галузі, невиконання міжнародних домовленостей [2].

Рада туристичних міст та регіонів розробила Стратегію розвитку туризму на 2016–2020 рр., яка передбачає:

- забезпечення діяльності Національної туристичної організації;
- впровадження програми створення національної мережі туристичних брендів;
- створення інтерактивної пошарової бази даних, що включає інформацію про всі туристичні та рекреаційні ресурси країни;
- розроблення державних та регіональних програм розвитку сфери туризму і курортів;
- розроблення державних програм розвитку транскордонного співробітництва, які передбачають консолідацію зусиль, спрямованих на сприяння розвитку сфери туризму і курортів регіонів [2, с. 76].

Створення Ради туристичних міст та регіонів, співпраця органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та підприємницьких структур дадуть максимальний ефект у розвитку туризму в Україні.

Кінцевою метою інтенсифікації туризму в Україні має бути вихід на зовнішні ринки, тобто закріплення України у свідомості зарубіжних споживачів туристичного продукту як конкурентоспроможної та привабливої в туристичному розумінні країни. Для розвитку в'їзного туризму в країні необхідно створити відповідну маркетингову стратегію його стимулювання, яка сприяла б збільшенню кількості іноземних відвідувачів, дала б змогу краще використовувати наявний туристично-рекреаційний потенціал регіонів України та допомогла б створенню позитивного іміджу країни на світовому ринку туристичних послуг. А Стратегія розвитку туризму на 2016–2020 рр. включає такі заходи, які сприятимуть формуванню туристичного іміджу України:

- реалізація маркетингової стратегії просування Національного туристичного продукту;
- створення і ведення іноземними мовами туристичного Інтернет-порталу Visit Ukraine, розробка, виготовлення та розповсюдження в Україні та за кордоном друкованої продукції, яка пропагує туристичні можливості України;
- презентація туристичного потенціалу України на національних та міжнародних виставково-ярмаркових заходах, конференціях, форумах.

Таким чином, створення конкурентоспроможного на міжнародному ринку національного туристичного продукту та мережі туристичних представництв за кордоном для ефективної пропаганди цього продукту, створення національного туристичного багатомовного Інтернет- порталу, маркетингова і рекламно-інформаційна діяльність, приведення нормативно-правової бази туристичної індустрії у відповідність з міжнародними стандартами має стати стратегічними напрямками розвитку міжнародного туризму в Україні.

На даний момент розвиток міжнародного туризму в Україні можна розглядати й в контексті проведення «Євробачення-2017», що допоможе привабити іноземних відвідувачів та сприятиме розвитку туристичної інфраструктури. Після успішного проведення Євро-2012 Україна отримала досвід проведення масштабних міжнародних заходів, організації прийому великої кількості іноземних відвідувачів. Такі заходи сприяють популяризації України серед туристів, дають стимул розвитку туристичної сфери.

Висновки. Аналіз динаміки та просторової структури міжнародних туристичних потоків в Україні засвідчує їх неабияку зумовленість геополітичними процесами, які відбулися протягом 2013–2014 рр. Військово-політичне протистояння з Росією спричинило зменшення обсягу міжнародних туристичних прибуттів до України на 48,5% і вплинуло на їхню просторову структуру, що виявилось у суттєвому зменшенні міжнародних візитів з РФ. Однак перспективи відновлення туристичного потоку достатньо високі і пов'язані зі стабілізацією ситуації на Сході країни, залученням інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури та запровадженням безвізового режиму з країнами Європейського Союзу, що дозволить поліпшити зовнішньополітичний імідж України та зміцнити авторитет держави на міжнародній арені.

Список використаних джерел

1. Ананьев М.А. Международный туризм. – М.А. Ананьев. – М.: Международные отношения, 1968. – 208 с.
2. Ангелко І. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної галузі в Україні / І. Ангелко // Український соціум. – 2014. – № 2 (49). – С. 71–79.
3. Ващенко Н.П. Сучасні тенденції розвитку міжнародного туризму / Н.П. Ващенко, О.В. Горохова // Громадське харчування і туристична індустрія у ринкових умовах: зб. наук. праць. – Київ: КНЕУ, 2001. – 240 с.
4. Кононов І.Ф., Бородачов В.П., Топольськов Д.М. Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика: Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів – Луганськ: Знання, 2010. – 384 с.

5. Why tourism? Tourism – an economic and social phenomenon [Electronic resource]. – Way of access: <http://www2.unwto.org/content/why-tourism>.
6. Webster, C., Ivanov, S. Tourism as a force for political stability // Wohlmuther, C., Wintersteiner, W. (Eds), International Handbook on Tourism and Peace, Drava Verlag, Klagenfurt, Austria, 2014. – P. 167–180.
8. Tourism highlights. 2015 Edition. UNWTO [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.unwto.org>.
9. Sönmez, S. Tourism, Terrorism and Political Instability // Annals of Tourism Research. – 1998. – Vol. 25, No 2. – P. 416–456.
10. Turistichni potoki (2000-2014 rr.) – [Electronic resource]. – Rezhim dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. V'izd inozemnih gromadyan v Ukraïnu za kraïnami, z yakih voni pribuli, u 2014 roci – [Electronic resource]. – Rezhim dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Pobochenko L. M., Timoshenko O. I. Suchasnij stan ta prioritetni napryamki optimizacïi rozvitku mizhnarodnogo turizmu v Ukraïni [Electronic resource] / Pobochenko L. M., Timoshenko O. I. – Rezhim dostupu: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/54770/14Pobochochenko.pdf?sequence=1>.
13. Turistichni potoki (2000-2015 rr.) - [Electronic resource]. - Rezhim dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

*Наталія Діус,
співробітник Навчально-наукового інституту
євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ІСТОРИОГРАФІЯ, СУТНІСТЬ, МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано сутність та основні підходи до розуміння поняття «геополітика», а також охарактеризовано етапи та головні проблеми історіографії геополітичної науки України. Автор також висвітлив методологічні основи та тенденції розвитку геополітичної науки України.

Ключові слова: *геополітика, методологія, тенденції розвитку, історіографія, пізнання.*

В статье анализируется сущность и основные подходы к пониманию категории «геополитика», также дается характеристика этапов и главной проблемы историографии геополитической науки Украины. Рассмотрены методологические основы и тенденции развития геополитической науки Украины.

Ключевые слова: *геополитика, методология, тенденции развития, историография, познание.*

The article analyzes the subject and main approaches of understanding the concept of «geopolitics» and describes the main stages and historiography of geopolitical science of Ukraine. The author also highlighted the methodological bases and trends of Ukraine's geopolitical science.

Keywords: *geopolitics, methodology, trends, historiography, knowledge.*

Геополітика як родове поняття в своїй генезі тісно пов'язана з природознавчими і суспільно-гуманітарними науками. Геополітика – це не окрема наука, а система наук, до якої входять географія, історія, демографія, стратегія, етнографія, релігієзнавство, екологія та інші науки.

Геополітика не просто визначає залежність політичних рішень і їх наслідків від стану розвитку країни та її географічного місця в світі, це – об'єктивна залежність суб'єкта міжнародних відносин від сукупності матеріальних чинників, які дозволяють цьому суб'єкту здійснювати контроль над простором.

Поняття геополітики характеризує місце та конкретно-історичні форми впливу територіально-просторових особливостей положення держав чи їх блоків на локальні, регіональні, континентальні чи глобальні процеси.

Існують два підходи до розуміння змісту цього поняття:

а) у вузькому розумінні геополітика – це політологічна концепція, яка визнає у зовнішній політиці держав визначальну роль географічного фактора, а саме: просторове розташування країни, розмір її території, кількість та щільність населення, наявність, відсутність чи обмеженість природних ресурсів, особливості клімату. У цьому сенсі геополітику прийнято розглядати як просторово-географічний аспект міжнародних відносин, пов'язаний із питаннями здійснення зовнішньої експансії держави за допомогою сили, передусім військової;

б) у широкому розумінні геополітика – це сукупність фізичних, соціальних, матеріальних та моральних ресурсів держави, які складають той потенціал, використання якого дозволяє їй досягати своїх цілей на міжнародній арені.

Історіографія геополітичного пізнання є історією формування, розвитку і змін концептуальних систем картин геополітичної реальності, які відбуваються в залежності від змін способів вирішення основної проблеми геополітики – генези і розвитку геополітичних інтересів.

Основи геополітики та геополітичної стратегії як наукового напрямку заклали Ф. Ратцель, Р. Челлен, Г. Маккіндер, Н. Спайкмен, А. Мехен, К. Хаусгофер, П. Савицький. З українських вчених-географів, що стояли біля витоків геополітики, слід виділити С. Рудницького, В. Кубійовича, В. Садовського. Питанням забезпечення безпеки у євроатлантичному регіоні присвятили свої праці Д. Майнінг, К. Грей, С. Коен, а також інші вчені, що працювали в руслі течії „атлантизму”. Мондіалістичні концепції глобального світоустрою, суттю яких є моделювання географічної картини світу з урахуванням впливу глобалізації, розроблено З. Бжезінським, І. Валлерстайном, А. Страусом, Ф. Фукуямою, С. Хантігтоном, А. Дугіним, В. Цимбурським та іншими [1; с. 153-154].

Геополітична наука в Україні започаткувалася на початку 20 століття у працях С. Рудницького, О. Донцова та Ю. Липи, проте аж до набуття Україною статусу суверенної держави геополітика, як і багато інших „заборонених” дисциплін, не розвивалася. Наразі українські геополітичні дослідження дістали змогу розвиватися на науковій основі. Тому ми можемо з певністю стверджувати, що українська геополітична школа нині перебуває у періоді становлення. У сучасній українській науковій сфері відбуваються процеси осмислення та аналізу досягнень світової геополітичної думки та глибокі наукові спроби пошуків власне українських геополітичних концепцій та стратегій [1; с. 154].

Найбільш предметно і системно проблема історіографії геополітичної проблематики України висвітлюється крізь призму концептуальних узагальнень Р. Челлена („Україна у Першій світовій війні”), Х. Макіндера („Євро-Азія та Україна”), К. Хаусгофера („Хаусгофер К. та Друга світова війна”),

М. Вебера („Україна в геополітичних міркуваннях М. Вебера“), Р. Сетон-Вотсона („Нова Європа“) у книзі „Українська державність у ХХ столітті (Історико-політологічний аналіз)“ (1996 р.), яка містить комплексний історико-політологічний та соціально-філософський аналіз проблем української державності в 20 столітті. Висвітлюється теоретична спадщина національної державницької думки. Значну увагу надано геополітичним параметрам незалежнення України, а також сучасним проблемам державного будівництва та суспільного розвитку [1; с. 155].

Характерною рисою міжнародних відносини 21 століття є використання геополітики у двох її площинах – теоретичній (гносеологічній) та практичній (державотворчій). Інакше кажучи, геополітичні концепції та стратегії є важливою ланкою всієї зовнішньополітичної діяльності держави та її зусиль з утвердження свого місця у світі. Проблематика геополітики, формування геостратегії знаходяться у центрі уваги багатьох країн. Винятком не стала й Україна.

Стрімке визнання України на міжнародному рівні дало поштовх до ґрунтовної розробки її зовнішньополітичної концепції. Визначені ще Декларацією про суверенітет [2] принципові засади української зовнішньої політики необхідно було конкретизувати з урахуванням тих реальних проблем, що постали перед країною після проголошення її незалежності. Активна цілеспрямована, чітко окреслена і виважена зовнішня політика повинна була забезпечити сприятливі умови для економічного та культурного піднесення України й одночасно забезпечити її участь у розв’язанні низки глобальних і регіональних проблем, які потребували об’єднаних дій міжнародного співтовариства.

Засади, на яких Україна втілювала в життя свій зовнішньополітичний курс, ґрунтувалися на дотриманні загально визнаних норм і принципів міжнародного права, Статуту ООН [3], Гельсінського Заключного акта [4] тощо. У міжнародному праві принцип мирного співіснування, поваги до загальнолюдських цінностей, активної співпраці на міжнародній арені – один із найголовніших. Він передбачає на взаємній основі суверенну рівність і поважання суверенітету; територіальну цілісність і непорушність кордонів; невтручання у внутрішні справи; дотримання і виконання міжнародних договорів і зобов'язань; врегулювання міжнародних спорів і конфліктів лише мирними, політичними засобами.

З огляду на концептуальну визначеність зовнішньополітичного курсу України, особливо велике значення мав документ, схвалений Верховною Радою України 2 липня 1993 р. „Про основні напрями зовнішньої політики України” [5]. Він визначив головні національні інтереси України, завдання і принципові засади її зовнішньополітичної діяльності.

У ньому зазначено, що, з огляду на геополітичне становище, історичний досвід, культурні традиції, багаті природні ресурси, потужний економічний, науково-технічний та інтелектуальний потенціал, Україна має всі можливості стати впливовою світовою державою, виконувати значну роль у забезпеченні політико-економічної стабільності в Європі [5].

Важливе місце для формування нормативно-правової основи зовнішньополітичних пріоритетів України мають також такі законодавчі акти: „Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС” [6], „Стратегія європейської інтеграції України” [7], „Програма інтеграції України до ЄС” [8], „План дій „Україна – Європейський

Союз", Європейська політика сусідства" [9], Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією [10], Угода про спрощення візового режиму та реадмісію між Україною та ЄС [11], Порядок денний асоціації Україна – ЄС [12], а також інші документи, що регулюють взаємовідносини України з ЄС [13, 14] в контексті реалізації євроінтеграційної зовнішньополітичної стратегії України [15; с.8–31; с.56–287].

Акцентуючи увагу на проблемі геополітичної стратегії, можна зробити висновок, що вона є однією з основних проблем сьогоденної України.

Сутність геополітики як феномену головним чином пов'язана з ідеєю контролю над простором [16; с.103–105]. З'явившись на початкових стадіях розвитку людства як досить примітивна ідея (боротьба за прямий контроль над прикордонними територіями), сьогодні контроль над простором є надзвичайно диверсифікованим і у більшості випадків не може бути описаний у категоріях прямого військового або політичного контролю. Саме тому геополітика є не просто об'єктивною залежністю зовнішньої політики держави від її географічного місця розташування, геополітика – це об'єктивна залежність суб'єкта міжнародних відносин від сукупності матеріальних чинників, які дають йому змогу здійснювати контроль над простором.

В умовах сучасного світу значення геополітичних чинників значно підвищилося. Ці зміни пов'язані з появою нових аспектів міжнародного життя, зумовлених процесами глобалізації, транснаціоналізації, зростанням взаємозалежності, впливом екологічної ситуації, науково-технічної, у тому числі інформаційно-телекомунікаційної, революції тощо.

Закінчення „холодної війни” і занепад біполярного світу СРСР–США зумовило фундаментальні зміни у сучасних міжнародних відносинах. З’являються нові геополітичні дослідження, зумовлені корінними змінами геостратегічної картини світу [17; с.3].

У сучасному геополітичному пізнанні виділяють дві протилежні концептуальні системи: історичну (концепції еволюції цивілізацій, балансу сил, євразійства) і логічну, тобто з точки зору результату (концепції моно-, дво-, багатополюсного світу). Органічне їх поєднання бачиться основною і найбільш перспективною тенденцією розвитку сучасного геополітичного пізнання.

Класичні форми геополітики впродовж останніх десятиліть істотно трансформувалися, накладаючись на складні вияви кризи модерну, формою заперечення якого є класична геополітика Ратцеля – Маккіндера – Хаусхофера – Савицького [1; с. 163].

Якісно модифікувалися і самі геополітичні чинники світового розвитку, відкинувши традиційне розуміння національної безпеки і деякою мірою привівши до зменшення протиборства континентальних і морських держав.

Нині відбувається трансформація геополітичної науки під впливом як об’єктивних процесів глобалізації, науково-технічної революції, екологічної кризи, так і суб’єктивно-неспроможної самої геополітичної науки стати „системним забезпеченням” зовнішньо- і внутрішньополітичних стратегій держав і світового співтовариства, оскільки геополітика виконує функцію наукового забезпечення вироблення і реалізації політики держав.

На сьогоднішній день все більший вплив на розвиток геополітики справляє саме геоекономічна наука, що розвивається впродовж останніх двох десятиліть на стику геополітики та геоекономічної науки. Саму геоекономіку потрібно розглядати як багаторівневу структуру економічних відносин у міжнародному просторі. Вона є різновидом економічної взаємодії, зумовленої територіальними інтересами економічних суб'єктів і спрямованої на використання умов, можливостей і ресурсів простору. Разом з геополітикою, геодемографією, геоекологією, геокультурологією, геориспруденцією і геометодологією геоекономіка формує нову систему геосоціальних наук.

Щодо тенденцій розвитку геополітичної науки, потрібно враховувати новий геополітичний і геоекономічний устрій. На нинішньому етапі світ – геоекономічно неврівноважена система, що характеризується спробами однієї з цивілізацій (Заходу) підірвати існуючу відносну геоекономічну рівновагу. При цьому континентальні цивілізації намагаються, дотримуючись своїх національних інтересів, намітити інтеграційні альянси, а отже, запобігти стиранню своєї „геоекономічної пам'яті” (тобто зникнення зі світового простору). Такі тенденції свідчать про те, що геоекономіка стала важливим „полем” цивілізаційного протистояння, що робить цивілізаційний вимір геоекономіки пріоритетним напрямом як з теоретичного, так і з практичного погляду [1; с. 158-159].

У сучасному світі відбувається розподіл планети на окремі геоекономічні зони, що відіграють роль нових станів глобального універсалу. Розвиток масштабних технологій активного перерозподілу світового доходу на основі стягування геоекономічних „рентних платежів” зробив

неможливим досягнення соціальної однорідності світу, закріплюючи неврівноважений стан світової економіки.

На думку відомого російського геоекономіста Е.Г. Кочетова геоекономіка вже давно витиснула геополітику на другий план. Проте ефективність неекономічного аналізу і стратегії визначається, насамперед, їхньою орієнтацією на геополітичні процеси, що відбуваються. Геоекономічний процес є чинником геополітичної взаємодії.

Геополітичний тип мислення та побудована на його основі картина світу, яка є кардинальним переглядом історії міжнародних відносин, ґрунтуються на матеріалістичному розумінні історії.

Однією з основних категорій геополітики є геостратегія – зумовлений геополітикою напрям діяльності держав на міжнародній арені. Спираючись на геополітичні концепції, уряди окремих держав проводять політику анексії територій шляхом військового і дипломатичного характеру, створення альянсів, встановлення сфер впливу, побудови військових баз, протидії революційним процесам – тобто, „створюють простір” [18; с.102] для транснаціональних корпорацій.

Методологічною основою геополітичної науки є аксіоматичний підхід – універсальний метод пізнання світу, який лежить в основі інших дослідницьких методів. Він реалізується через перетворення не аксіоматичного констатування існування певних відносин на постулат про те, що такими ж мають бути відносини в усіх подібних випадках. „Трансформація не аксіом у не надані у досвіді аксіоми – магістральний шлях пізнання людиною зовнішнього світу. Розширювальне тлумачення емпіричних даних – неправомірний вихід за межі даної у досвіді реальності –

виявляється єдиною можливим засобом глибокого пізнання зовнішнього світу”, – доводить Ю. Б. Черняк [19; с.18].

Методологічна зорієнтованість аксіоматизму допомагає йому подолати редуccionізм моністичного підходу макротеорій до суспільного розвитку і водночас створити умови для формування дійсно всеосяжної картини суспільного розвитку. Фрагмент цієї картини утворюється через розгляд об'єкта під різними кутами зору.

Аксіоми, що належать до сфери соціально-гуманітарних наук, не мають не спростованої достовірності, не є самоочевидними, можуть заперечуватися не тільки за теоретичними, а й за позанауковими мотивами. Вони стосуються інтересів тих чи інших соціальних спільнот та окремих індивідів, не всіма ними визнаються і тому мають конвенційний характер. Особливо це стосується геополітики, теоретичні положення та висновки якої відрізняються політичною заангажованістю.

З позицій аксіоматичного підходу багато геополітичних феноменів належать до типу явищ, що дефінітивно не називаються у разі, коли неможливо довести істинність визначень, наданих нам у досвіді. Так, принципово неможливо перевірити визначення планетарного дуалізму як фіксуєчого певні явища та процеси, тому воно є неверифікованим.

Аксіоматичний підхід реалізується у межах геополітичної парадигми, яка має три складові:

- дослідження соціально-політичних ситуацій з погляду хронологічних умов їх розвитку;
- зіставлення реальних даних з різними, а часто і протилежними, уявленнями про одну і ту саму територію;

- прогнозування та рекомендації щодо проведення політичної стратегії перетворення простору.

Методологія геополітики ґрунтується на сукупності явищ і процесів державного рівня з рівнями макрорегіональними і глобальними, наприклад, розміру, конфігурації і нанесення державних кордонів, положення економічних районів, клімату тощо із зовнішньополітичними конфліктами. Не менш важливим для геополітики є погляд „зверху-вниз”: з аналізу регіональних систем держав до вивчення впливу цих процесів на геостратегію конкретної держави, внутрішньополітичні конфлікти, з аналізу глобальних геополітичних факторів, наприклад, чисельності діаспор, до вивчення впливу цього фактору на зовнішню і внутрішню поведінку окремої держави.

Методи геополітики достатньо різноманітні – від спостережень і роздумів до використання математичного апарату. Застосування кількісних методів не завжди підвищує результативність досліджень. Проте, „якісний” геополітичний аналіз може бути набагато більш результативним щодо ідей, ніж висновки багатьох розрахунків.

Методи багатомірної статистики найчастіше використовуються в геополітиці у міждержавних зіставленнях, багаточисельних спробах геополітичного районування світу, шляхом аналізу всіляких і порівнянних відомостей по всіх країнах, при конструюванні “показників потужності”, покликаних кількісно відобразити впливовість держав у різних сферах життя.

Система категорій, що склалася в геополітиці нині із збагаченням і зміною її проблематики, швидко розширюється. Окрім старих понять – сфера впливу, баланс

потужності, буферна зона, країни-сателіти, залякування, маргінальний пояс – тепер до наукового звороту увійшли нові категорії, такі, як інтеграція-дезінтеграція, національні інтереси, динамічна рівновага інтересів, введене відомим американським геополітиком С. Козном поняття “країна-ворота”, тобто невелика держава з вигідним географічним розташуванням на стику великих країн і їх блоків, з перехідною за функціями і структурою економікою, яка може грати роль посередника в зближенні своїх партнерів.

Синтез геополітичної та світосистемної парадигм конкретизується у певній комбінації філософських (діалектичний), спеціально-наукових (історико-системний, структурно-діахронний) та конкретно-проблемних (метод сценаріїв) методів наукового пізнання, що забезпечує поєднання соціально-філософського, філософсько-історичного та геополітичного аналізу. Жоден з методів не є універсальним і неспроможний забезпечити повне відображення об’єктивної дійсності. Це можливо лише у випадку застосування комплексу всіх методів.

Діалектичний метод ґрунтується на розумінні об’єкта дослідження як такого, що перебуває у стані постійних закономірних змін, у стані розвитку, рушійною силою якого є суперечність. На практиці діалектичний метод застосовується як „запитання-відповідь”, „виклик-відгук”. Діалектичний метод ґрунтується на методологічних засадах об’єктивності, історизму та детермінізму, які визначають засоби пізнання сутності, загальних та відмітних рис.

Значення історико-системного і структурно-діахронного методів полягає, насамперед, у тому, що їх застосування дає змогу виявити системний характер геополітичних відносин. Тобто, у цьому випадку це передбачає аналіз геополітичних

епох, трансформацій, закономірностей, тобто внутрішньої побудови процесу геополітичного розвитку.

Список використаних джерел

1. Шепелєв М.А. Теорія міжнародних відносин: підручник / передм. Д.В. Табачника. – К.: Вища шк., 2004. – 622 с.
2. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. // Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. 2-е вид., змінене і доп. Упорядник І. О. Кресіна. Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – 208 с.
3. Статут ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/alldoWWW/94DE07883BDEEFA94225647A0032726E!OpenDocument
4. Гельсінський заключний акт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.seerecon.org/region/sp/helfa75e.pdf>
5. Про основні напрями зовнішньої політики України. Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року // Голос України. – 1993. – 24 липня.
6. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством від 10.11.94 №237/94-ВР (237/94-ВР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_012
7. Закон України „Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу” від 05.07.2003//5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2F98>
8. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу. Указ Президента України від 14 вересня 2000 року №

1072/2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_693

9. План дій "Україна – Європейський Союз" Європейська політика сусідства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_693

10. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crossborder.org.ua/ing/zag/os.pdf>

11. Угода про спрощення візового режиму та реадмісію від 15.01.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_850

12. Порядок денний асоціації Україна – ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=243281941&cat_id=223345338&ctime=1266423569791

13. Закони України та інші нормативно-правові акти щодо європейської та євроатлантичної інтеграції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

14. Закон України „Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу” від 05.07.2003//5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2F98>

15. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: навчальний посібник-хрестоматія: У 2 частинах / уклад. і коментар: І.В.Артюмов, Д.В.Вітер, Л.І.Загайнова, О.М.Казакевич, О.М.Руденко. – Ужгород: Ліра, 2007. – Ч.1. – 452 с. (Серія „Євроінтеграція: український вимір”. Вип.5).

16. Плешаков К.В. Геополитика в свете глобальных перемен // *Международ. жизнь.* – 1994. – №10. – С.12–23.
17. Гаджиев К.С. Геополитика. – М.: *Международ. отношения*, 1997. – 383 с.
18. Панарин А.С. Вызов (геополитический пессимизм против цивилизованного оптимизма) // *Знамя.* – 1994. – №6. – С. 45–94.
19. Черняк Ю.Б. Цивилиография / Ю.Б. Черняк – М., 1996. – 205 с.

Світлана Зуб,
аспірант кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій,
співробітник НН Інституту євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МІГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЄВРОПИ: НАСЛІДКИ ДЛЯ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ ТА УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості міграції як важливого чинника політичних трансформацій в Європейському Союзі. Проаналізовано наслідки міграційної кризи для країн Вишеградської четвірки та України.

Ключові слова: міграція, мультикультуралізм, Європейський Союз, Вишеградська група, соціополітичний устрій.

В статье рассмотрены особенности миграции как важного фактора политических трансформаций в Европейском Союзе. Проанализированы последствия миграционного кризиса для стран Вишеградской четверки и Украины.

Ключевые слова: миграция, мультикультурализм, Европейский Союз, Вишеградская группа, социополитический строй.

The article deals with features of migration as an important factor of political transformation in the European Union. Analyzed the consequences of the migration crisis for the Visegrad Four and Ukraine.

Keywords: migration, multiculturalism, European Union, the Visegrad Group, sociopolitical system.

Тематика мігрантів останнім часом не сходить із перших шпальт серйозних видань і не тільки. Проблеми, з якими зіткнулася Європа, свідчать про кризу концепції мультикультуралізму та заснованої на ній політики толерантності. Чи доцільне і толерантне ставлення до напливу мігрантів у перспективі може мати позитивні наслідки, чи навпаки – наплив «прибульців» з інших суспільств є чинником

розгойдування стабільного соціополітичного устрою Європи? [3] Міграційна криза загострила проблеми функціонування євроспільноти — як у форматі політичної системи Євросоюзу, у якому, відповідно до Маастрихтського договору, передбачена спільна зовнішня та безпекова політика, так і на рівні функціонування окремих європейських держав.

Суверенні держави регулюють в'їзд на їхню територію іноземних громадян як з метою короткострокового (подорожі), так і довгострокового (імміграція) перебування. До найбільш поширених документів, які використовуються з цією метою, відносяться закони, що регулюють середньострокове і довгострокове перебування іноземних громадян, здійснюються перевірки документів з метою встановлення особи на зовнішніх кордонах (а іноді й на внутрішній території країни), а також встановлення і забезпечення виконання вимог щодо короткострокового в'їзду, наприклад, зобов'язань, передбачених паспортом і візою. У Європейському Союзі процес узгодження і централізації цих трьох основних напрямів державної політики у сфері контролю за пересуванням громадян (імміграційне законодавство, прикордонний контроль і візова політика) тривав понад 15 років. Порівняно з іншими напрямками співробітництва більшої централізації вдалося досягти у сфері візової політики. За деякими винятками, країни-члени сьогодні продовжують разом працювати над розробкою візової політики ЄС. Ця робота ведеться на основі трьох основних правових документів, а саме Шенгенського кодексу про кордони [5], що визначає режим перетинання зовнішніх кордонів ЄС і вимоги щодо в'їзду для громадян третіх країн, Візового кодексу [6], який визначає умови та механізми видачі віз для короткострокового перебування, транзитного перебування в аеропортах і транзитного проїзду, а також

Візового режиму ЄС [7], що чітко визначає, які громадяни третіх країн потребують візи для в'їзду на територію країн-учасниць Шенгенської угоди, а які – ні. Безумовно, це питання потребує подальшого ґрунтовного вивчення, але яким чином три вищезгадані виміри політики контролю за пересуванням громадян, включаючи міграційний контроль, впливають один на одного, або чи може, якщо говорити більш предметно [4], зміна в імміграційному законодавстві викликати не тільки (передбачені) зміни імміграційних моделей, але також призвести до (непередбачуваної) високої (низької) кількості прохань про надання короткострокових віз або, навпаки, чи можуть заходи, від яких залежить видача короткострокових віз, вплинути не тільки на короткострокові поїздки, але й на довгострокову імміграцію і проживання іноземних громадян.

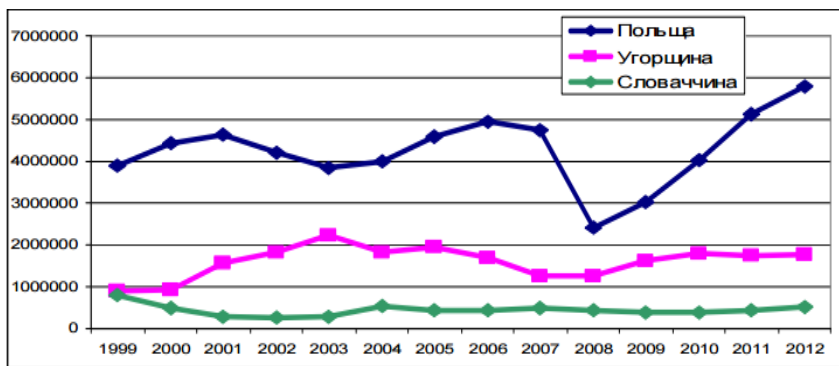
Таблиця 1

Джерела статистичних даних для прогнозу міграції

Тип даних	Джерело	Посилання
Наявна чисельність мігрантів	ЄВРОСТАТ	http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database
Зростання чисельності населення: Білорусь, Молдова, Росія, Україна	СВІТОВИЙ БАНК	http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators
Чисельність населення: Білорусь, Молдова, Росія, Україна	СВІТОВИЙ БАНК	http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators
Чисельність населення: країни ЄС	ЄВРОСТАТ	http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database
ВВП на одну особу в поточних доларах США	СВІТОВИЙ БАНК	http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators
Безробіття: країни ЄС	ЄВРОСТАТ	http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_ifs/data/database
Безробіття: Білорусь	Національне статистичне відомство	http://belstat.gov.by/homep/en/indicators/labor.php
Безробіття: Молдова	СВІТОВИЙ БАНК	http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators
	Національне статистичне відомство	http://statbank.statistica.md/pxweb/database/EN/03%20MUN/MUN06/MUN06.asp
Безробіття: Україна	СВІТОВИЙ БАНК	http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators
	MECOMETER.COM	http://mecometer.com/compare/russia+ukraine/unemployment/

Країни Вишеградської четвірки разом із сусідніми країнами (Україною, Білоруссю і Молдовою) є цікавим і важливим випадком для аналізу динаміки переміщення населення та впливу різних чинників на міграцію.

З одного боку, привабливість країн Вишеградської четвірки як країн перебування мігрантів повільно, але стабільно збільшується, що відображає збільшення чисельності іноземців, які шукають роботу в цих країнах. З іншого боку, незважаючи на модернізацію економік, країни Вишеградської четвірки все ще відстають від країн «старої» Європи в конкуренції за приваблення робочої сили з третіх країн, оскільки не можуть запропонувати вищі заробітні плати, ліпший соціальний пакет та умови роботи і проживання. Зрозумілою перевагою країн Вишеградської четвірки для таких країн Східного партнерства, як Україна, Молдова і Білорусь, є географічна і культурна близькість, а також розвинуті протягом останніх років міграційні мережі. Крім того, міждержавна політична, соціальна та культурна співпраця між країнами Вишеградської четвірки та їх східними сусідами залишається високою. У всіх країнах Вишеградської четвірки громадяни сусідніх країн (передусім українці) становлять найбільшу групу мігрантів [2]. Більшість віз ЄС в Україні та Білорусі видано консульствами Польщі та Чехії. Інша ситуація склалась для Молдови, де основними країнами перебування мігрантів залишаються країни Південної Європи. Зрозуміло, що не можна оминути важливість етнічних зв'язків, які є надзвичайно помітними, особливо у випадку Польщі (щодо співвітчизників, які проживають в Білорусі і Україні), та Угорщині (щодо співвітчизників, які проживають в Україні).

Рис.1. Чисельність виїздів громадян України до Польщі, Словаччини та Угорщини у 1999–2012 рр.

Джерело: Державна прикордонна служба України

Ситуація з мігрантами перетворилася на кризову через їхній масовий наплив у Європу останнім часом. Як стверджує Верховний комісар ООН у справах біженців Антоніо Гутерреш, близько 1 млн нелегальних мігрантів, у тому числі понад 500 тис. сирійців, прибули у Європу Середземним морем із початку 2015 року.

Під час дискусії в Давосі, присвяченій міграційній кризі ЄС, європейські політики відзначили, що біженці з Близького Сходу і Північної Африки використовують країни Південної і Центральної Європи як транзитні. Більшість мігрантів намагаються потрапити до Німеччини, Австрії, Швеції – держав із найбільш високими соціальними стандартами. Проблема вироблення спільної міграційної політики в рамках ЄС має не тільки економічну і гуманітарну складову, але також є віддзеркаленням політичних розбіжностей [3]. Отже, саме проблема мігрантів зумовила загострення ключової

проблеми існування Євросоюзу — відсутності спільної політики — попри її декларативну наявність.

Ще одна проблема, з якою зіткнулася євроспільнота, – виникнення низки інцидентів, ба навіть заворушень. Зокрема, найбільш резонансними були події в Німеччині. Напади за участі близько тисячі нетверезих та агресивних чоловіків відбулися в новорічну ніч біля будівлі Кельнського собору. Варто зазначити, що географія конфліктів кримінального характеру між мігрантами і населенням Євросоюзу значно ширша, аніж розтиражовані мас-медіа випадки в Німеччині. Інформація про напади на жінок, пограбування та безлад (як те, що сталося у ніч на 1 січня в Кельні), надходить із Швейцарії, Австрії та Фінляндії.

У європейських суспільствах наростають протести проти ліберальної політики влади, яка виявилася неспроможною захистити власних громадян, причому виступи набувають різноманітних форм, подекуди – взаємовиключних.

У Німеччині в місті Кельн пройшов мітинг руху “Хулігани проти салафітів”, що складається з футбольних фанатів і членів правих політичних рухів, на якому активісти вимагали не приймати тисячі біженців, що прибувають до країни. У свою чергу протестні демонстрації організували ліві й антифашистські рухи. Ще один фактор внутрішньополітичної кризи – створення громадянами паралельних силових структур. У Німеччині мешканці міст починають об’єднуватися в загони для патрулювання вулиць. Учасникам пропонують патрулювати вулиці у вихідні та під час масових заходів, щоб у разі небезпеки можна було прийти на допомогу жінкам.

Європа, її політики намагаються дотримуватися своєї старої лінії поведінки, проповідуючи толерантність та розповідаючи про неймовірно позитивні наслідки наявності мігрантів у європейських суспільствах. Як запевнив директор-розпорядник Міжнародного валютного фонду Крістін Лагард, виступаючи в рамках Всесвітнього економічного форуму в Давосі, міграція може принести економічну вигоду європейським країнам. “Чим швидше біженці отримають роботу, тим більше вони зможуть допомогти місцевій економіці шляхом сплати податків і внесків у систему соціального страхування [1]. Їхня успішна інтеграція також може частково компенсувати негативний ефект від старіння населення”, – йдеться у звіті про міграцію, підготовленому МВФ. На жаль, такі запевнення звучать непереконливо, свідченням зміни політичного курсу стосовно мігрантів є останні виступи політичних лідерів країн, які відзначаються найбільш ліберальною міграційною політикою.

Наприклад, міністр внутрішніх справ Німеччини Томас де Мезьєр переконаний у тому, що Європа не в змозі прийняти всіх потенційних біженців з Африки та Азії. Про це він заявив 18 січня в Женеві, виступаючи на спільному засіданні Всесвітньої ради церков та гуманітарних організацій ООН.

Ангела Меркель змінила свою ліберальну позицію, а разом з нею і риторику заяв. Канцлер Німеччини вважає, що мігранти з країн Близького Сходу мають повернутися додому після того, як нестабільність і війна в їхніх країнах закінчаться. Як результат, Федеральний уряд ФРН затвердив так званий Другий пакет щодо біженців, запровадивши більш жорсткі правила їх розміщення.

Ситуація з напливом мігрантів спричинила системну кризу в середовищі ЄС. Можна стверджувати про розгортання кризи на кількох рівнях. Якщо говорити про макрорівень, найбільшим фіаско концепції євроспільноти стало призупинення дії Шенгенської угоди, що було ухвалено міністрами внутрішніх справ країн ЄС. Низка членів ЄС знову порушують питання щодо виходу зі спільноти [3]. На рівні окремих держав (мезорівень) простежуються внутрішньо-політичні кризові явища – як у формі масових заворушень, так і у виникненні парамілітарних громадських об'єднань.

Очевидним є те, що Європі доведеться реагувати на масштабність проблеми мігрантів і знаходити нові форми функціонування соціополітичної системи Євросоюзу, а також переосмислювати концептуальні засади існування європейської спільноти. Мультикультуралізм та толерантність не витримали випробування часом і проблемами і, вочевидь, змушені будуть поступитися новим теоретичним постулатам співжиття націй у Європі.

Список використаних джерел

1. "Безвізовий режим негайно" і провина РФ за невиконання Мінська: підсумки зустрічі в Празі для України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/itogi-prazhskoy-vstrechi-dlya-ukrainy-bezvizovyy-rezhim-obvinenie-rossii-i-anons-novogo-formata-713328.html>
2. Європейська перспектива України та візова політика країн ЄС: виклики і можливості. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2013. – 376 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://www.isdpa.org.ua/sites/default/files/ievropeyska_perspekti_va_ukrayini_ta_vizova_politika_krayin_ies.pdf

3. Міграція як чинник політичних трансформацій Європи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://iac.org.ua/migratsiya-yak-chinnik-politichnih-transformatsiy-uevropi/>

4. Прогноз міграції між ЄС, країнами Вишеградської четвірки та Східною Європою: наслідки скасування візового режиму, червень 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/migration_report_ukr.pdf

5. Регламент Європейського Парламенту і Ради № 562/2006 від 15 березня 2006 р., яким встановлюється Кодекс Європейського Співтовариства щодо правил, які регулюють переміщення людей через кордони (Шенгенський кодекс про кордони).

6. Регламент Європейського Парламенту і Ради № 810/2009 від 13 липня 2009 року, що встановлює Кодекс Європейського Співтовариства про візи (Візовий кодекс).

7. Регламент Ради (ЄС) № 539/2001 від 15 березня 2001 року, який містить перелік третіх країн, громадяни яких повинні отримати візу для перетину зовнішніх кордонів, а також перелік країн, до громадян яких вищезгадана вимога не застосовується.

Максим Іванов,

аспірант Національного інституту стратегічних досліджень

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПЕРЕТИНУ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОГО КОРДОНУ ЖИТЕЛЯМИ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті проаналізовано правові основи для отримання Шенгенської візи, а також дозволу на малий прикордонний рух жителями Закарпатської області у консульських установах Словацької Республіки. Досліджено кількісні показники отримання цих документів упродовж трьох років. Підкреслено позитивну тенденцію до збільшення кількості отриманих дозвільних документів жителями області та значення цього процесу для вирішення проблеми безвізового режиму для жителів всієї України.

Ключові слова: українсько-словацький кордон, Шенгенська віза, малий прикордонний рух, безвізовий режим.

В статтє анализируются правовые основания для получения Шенгенской визы, а также разрешения на малое приграничное движение жителями Закарпатской области. Исследованы количественные показатели получения этих документов на протяжении трех лет. Подчеркнута позитивная тенденция роста количества полученных документов с разрешением на пересечение границы и значение этого процесса для решения проблемы безвизового режима для жителей всей Украины.

Ключевые слова: украинско-словацкая граница, Шенгенская виза, малое приграничное движение, безвизовый режим.

The article analyzes the legal basis for receiving the Schengen visa and permission for small border traffic for inhabitants of Transcarpathian region in consular offices of the Slovak Republic. Studied quantitative indicators to obtain these documents for three years. Underlined the positive trend to increase the number of received permits by residents of the region and the importance of this process to address the visa-free regime for residents of all Ukraine.

Keywords: Ukrainian-Slovak border, the Schengen visa, small border traffic, visa-free regime.

Українсько-словацький кордон є одним із найбільш динамічних серед усіх кордонів України, зокрема, із державами-членами Європейського Союзу. За 2015 рік Державною прикордонною службою було зафіксовано перетин цього кордону 2 307 414 громадянами з тенденцією до збільшення – у порівнянні з 2013 роком фіксується збільшення більш ніж на 10% та із прогнозом збільшення приблизно на 5% у 2016 році, враховуючи дані 2014 року*.

Правовий режим перетину українсько-словацького кордону для громадян Словаччини дозволяє безперешкодно перебувати на території України протягом 90 днів без отримання візи. Правовий режим для громадян України для перетину українсько-словацького кордону передбачає обов'язкове отримання Шенгенської візи (або дозволу місцевого прикордонного руху) у зв'язку із входженням Словацької Республіки до Шенгенського простору.

У цьому дослідженні автор ставить за мету отримати відповідь на запитання «Як функціонує правовий режим перетину кордону жителями обох країн, включаючи жителів прикордонних територій?». Зокрема, для цього пропонується ввести категорії кількісних та якісних індикаторів.

Якісні індикатори передбачатимуть:

- наскільки складною є процедура підготовки документів, що дає право на отримання візи або іншого документа, що дає право на перетин кордону.

Кількісні індикатори передбачатимуть:

---

* Інформація надана у листі Державної прикордонної служби України (Чопський загін) Регіональному філіалу Національного інституту стратегічних досліджень (м.Ужгород) у лютому 2016 року

- кількість відмов у отриманні візи чи іншого документу для перетину кордону від консульських установ;
- скільки часу займає розгляд консульськими установами заявки на отримання Шенгенської візи або іншого документа, що дає право на перетин кордону.

Візова політика Словацької Республіки щодо України на сьогоднішній день функціонує на підставі таких документів, як Угода про спрощення оформлення віз між Україною та Європейським Союзом, Угода між Україною та Словацькою Республікою про місцевий прикордонний рух та Візовий кодекс ЄС. Отже, враховуючи цей факт, автор вважає, що політику перетину українсько-словацького кордону жителями прикордонних територій можна вважати однією з частин політики Європейського Союзу в цілому щодо безпекових, прикордонних та візових питань.

В'їзд на територію Словаччини можливий через діючі прикордонні пункти, призначені для міжнародного дорожнього сполучення. На словацько-українському кордоні діють такі прикордонні пункти:

- для легкових та вантажних автомобілів: Вишне Немецке – Ужгород, Убля – Великий Березний;
- для залізничного сполучення: Чіерна над Тисою – Чоп.
- для пішоходів та велосипедистів: Велке Слеменце – Малі Селменці.

У перспективі планується відкриття нових пунктів пропуску у населеному пункті Соломоново та Забрідь, що значно полегшить перетин кордону для громадян у зв'язку зі зменшенням черг на кордонах.

Щодо питання правового режиму перетину українсько-словацького кордону варто зазначити, що перетин здійснюється на основі таких двох документів:

- Шенгенська віза;
- дозвіл місцевого прикордонного руху.

Ці документи громадяни прикордонних територій зі Словаччиною можуть отримати виключно у Генеральному консульстві Словацької Республіки в м.Ужгород. Процедура отримання документа, який дозволяє перетин кордону, виглядає таким чином. Зокрема, керуючись інформацією Генерального консульства Словаччини в Ужгороді, для отримання Шенгенської візи для громадян України з 2015 року, в зв'язку із запровадженням Візової інформаційної системи, всі заявники повинні будуть з'явитися особисто в консульство (у випадку наявності реєстрації) або у візовий центр, щоб надати свої біометричні дані (відбитки пальців). Як зазначає консульство, це проста та необтяжлива процедура і вона стосується, зокрема, заявок на Шенгенські візи (із максимальним дозволом на перебування протягом 90 днів з кожних 180 днів). На практиці це означає, що перший особистий візит до консульства країни-учасниці Шенгенської зони з 23 червня 2015 року буде довшим на кілька хвилин. Цей час буде потрібен, аби громадянин міг надати свої персональні біометричні дані. Однак потреба запроваджувати нову систему може вести до потенційного ускладнення процесу подання заявки на візу через перевантаження на початку цього процесу.

На практиці метою запровадження системи VIS полягає в кращому захисті заявників від присвоєння їхньої ідентичності іншій особі та перешкоджання підробкам

документів й так званій «торгівлі візами». Зазначимо, що взяття відбитків пальців широко використовується в Європейському Союзі для збільшення рівня безпеки різного роду документів й як спосіб використання біометричних даних для підтвердження ідентичності людини, яка має візу, а також до точнішої, швидшої та безпечнішої перевірки прикордонниками.

На сьогоднішній день для подачі заявки на отримання візи необхідне обов'язкове заповнення візової заявки у електронній формі, а також попереднє резервування дати та часу подачі документів на веб-сторінці <https://ezov.mzv.sk>, що започатковано для поліпшення процедури роботи з громадянами – усунення черг, більшої організованості у процесі подачі документів на візу, а також для організації процесу подачі документів, що є рівним для всіх громадян, адже деякий час тому гостро стояло питання щодо хаотичних черг біля консульств, організацією яких могли займатись сторонні особи за грошову винагороду.

Заповнення візової заявки в електронній формі є як перевагою, так і перешкодою для жителів прикордонних регіонів: з одного боку, цим впорядковуються черги біля консульств, що робить процес отримання візи більш організованим, а з іншого, враховуючи рівень комп'ютерної грамотності серед старшого населення, а також рівень підключення до мережі Інтернет віддалених сіл та інших населених пунктів Закарпаття, подача анкети за допомогою мережі Інтернет може бути проблематичною. Зокрема, згідно з інформацією Генерального консульства Словацької Республіки в Ужгороді, для отримання Шенгенської візи заявник повинен виконати такі умови:

- особиста присутність заявника, старшого за 18 років;
- дійсний проїзний документ (закордонний паспорт) + копія першої сторінки та копії всіх сторінок з Шенгенськими візами, виданими протягом останніх трьох років, а також оригінали та копії всіх інших дійсних закордонних паспортів;
- заповнена в системі EZOV візова анкета, яку потрібно роздрукувати та підписати;
- 1 нещодавно зроблена фотографія розміром 3x3,5 см;
- оригінал національного загальногромадянського паспорта заявника + копії сторінок з відмітками;
- оригінал документа, що підтверджує мету перебування;
- документ про забезпечення житлом, якщо конкретна адреса перебування не вказана у запрошенні;
- документи про фінансове забезпечення заявника;
- документи про транспортне забезпечення (надається тільки для мети подорожі «туризм»);
- оригінал + копія страхового полісу. З 2010 року, згідно з новим Візовим кодексом Європейського Союзу, для оформлення візи із можливістю одного або двох в'їздів заявникам необхідно мати медичне страхування, що покриває весь термін перебування у Шенгенському просторі + 15 днів з дня запланованого виїзду з Шенгенського простору

(при цьому кількість застрахованих днів може відповідати запланованій)*.

У разі необхідності оформлення візи, що дозволяє багаторазовий в'їзд, заявник має подати:

- оригінал запрошення від бізнес-партнера (особи чи товариства) із зазначенням мети поїздки до Словаччини та їх регулярності, або запрошення, видане відповідним відділенням імміграційної поліції Словаччини;

- офіційний лист від роботодавця з проханням оформити візу для свого співробітника із зазначенням мети поїздки до Словаччини та їх регулярності;

- копія діючого свідоцтва про реєстрацію української фірми;

- копія витягу із торгового реєстру від словацького партнера, виданого протягом останніх 90 днів;

- дійсний договір про співробітництво між словацьким та українським товариствами.

Керуючись офіційною статистикою Генерального консульства Словацької Республіки, а також беручи до уваги інформацію візового моніторингу, проведеного Регіональним філіалом Національного інституту стратегічних досліджень в м. Ужгород протягом 2009–2015 років, можна зробити висновок, що візова політика Словацької Республіки щодо України відповідає практично усім нормам та вимогам Угоди щодо спрощення отримання візи. Фіксується збільшення видачі багаторазових віз у відсотковому співвідношенні від

---

* Консульська інформація. Генеральне консульство Словацької Республіки в Ужгороді. Режим доступу: http://www.mzv.sk/web/gkuzhorod/konzularne_informacie

загальної кількості, також позитивні зміни зафіксовані у частині терміну отримання візи (близько 7 робочих днів)*.

Показник	2013	2014	2015
Кількість поданих заявок на Шенгенські візи	41 259	27 966	25 900
Кількість виданих Шенгенських віз	40 606	27 641	25 248
Кількість відмов від числа заявок	636	329	632
Кількість виданих багаторазових віз	31 392	19 928	17 856

Фіксується факт, що можливості для перетину кордону у жителів Закарпаття є вищими, ніж у інших, у зв'язку з дією Угоди між Україною та Словацькою Республікою про місцевий прикордонний рух.

Запровадження місцевого прикордонного руху зі Словаччиною є досить перспективною ліберальною новацією у візовій політиці ЄС, що в недалекому майбутньому може слугувати одним із інструментів щодо повної відміни віз взагалі. Місцевий (малий) прикордонний рух – це регулярний перетин спільного державного кордону жителями прикордонної зони для перебування в прикордонній зоні, зокрема, з соціальних, культурних, обґрунтованих економічних причин або, зокрема, з родинних причин. Жителі прикордонної зони можуть перетинати спільний

* Інформація надана Генеральним консульством Словацької Республіки в Ужгороді у листі Регіональному філіалу Національного інституту стратегічних досліджень (м.Ужгород) у січні 2016 року

державний кордон в режимі місцевого прикордонного руху за умови, що вони:

- володіють дійсним дозволом на місцевий прикордонний рух та дійсним проїзним документом;
- не розглядаються як загроза громадському порядку, внутрішній безпеці, громадському здоров'ю або міжнародним відносинам України й будь-якої держави-члена ЄС, та, зокрема, коли в національних базах даних відсутнє попередження про заборону в'їзду на зазначених підставах.

Новацією є те, що власника дозволу на місцевий прикордонний рух звільнено від візових вимог в режимі місцевого прикордонного руху, що означає практичну лібералізацію у візових питаннях для місцевих жителів Закарпаття.

Документи, що регламентують отримання такого дозволу:

- проїзний документ, строк дії якого закінчується щонайменше через п'ятнадцять (15) місяців після дати прийняття заяви;
- дві однакові фотокартки розміром 3 × 3.5 см, що відображають його (її) дійсний вигляд;
- документи, що підтверджують справжні причини для неодноразового перетину спільного державного кордону в режимі місцевого прикордонного руху, одночасно беруться до уваги попередні неодноразові перетини спільного державного кордону;

- документи, що підтверджують постійне проживання в прикордонній зоні, які зазначено в додатку 3 до цієї Угоди.

Отже, як бачимо, відмінність між отриманням дозволу МПР та Шенгенської візи полягає в тому, що для дозволу МПР відсутня обов'язкова регламентація отримання фінансової довідки. На практиці значною перешкодою є пункт щодо подачі документів, що підтверджують справжні причини для неодноразового перетину спільного державного кордону в режимі місцевого прикордонного руху, адже у цьому випадку громадянину немає необхідності у дозволі МПР, так як з таким же документом він може подати документи на отримання Шенгенської візи, можливості якої є значно ширшими, ніж у дозволі МПР (більше того, час очікування на дозвіл МПР є близько місяця). Отже, вбачається ефективність даної ініціативи, особливо у порівнянні з Угорщиною, де процедура отримання дозволу МПР є значно полегшеною, ніж аналогічна у Словацькій Республіці, що кардинально впливає на бажання жителів прикордонних населених пунктів Закарпаття обирати дану опцію, особливо, в порівнянні з дозволом МПР Угорщини. Але загалом статистика отримання дозволу МПР Словаччини жителями прикордоння є досить стабільною з тенденцією до збільшення. Зокрема, згідно з інформацією Генерального консульства Словацької Республіки в Ужгороді, статистика за 2013–2015 роки виглядає наступним чином*:

---

* Інформація надана Генеральним консульством Словацької Республіки в Ужгороді у листі Регіональному філіалу Національного інституту стратегічних досліджень (м.Ужгород) у січні 2016 року

Показник	2013	2014	2015
Кількість поданих заявок на МПР	1174	1367	1682
Кількість виданих дозволів МПР	1008	1295	1618
Кількість відмов від числа заявок	65	56	64
Кількість виданих безкоштовних дозволів	безкоштовно	безкоштовно	безкоштовно
Кількість виданих дозволів МПР на 2-5 роки	140	95	83

Правовий режим перетину українсько-словацького кордону для жителів прикордоння є досить ліберальним з тенденцією до максимального спрощення усіх необхідних процедур для отримання документа для перетину кордону. Зокрема, це підтверджується інформацією ДПСУ, де у порівнянні з 2013 роком у 2015 році фіксується збільшення більш ніж на 10% із прогнозом збільшення приблизно на 5% у 2016 році, враховуючи дані 2014 року. Дані Генерального консульства Словацької Республіки щодо отримання громадянами Шенгенських віз та дозволів МПР говорять про відсоткове збільшення виданих багаторазових віз та зменшення відмов у отриманні візи. Те ж стосується і дозволів на МПР, видача яких росте з кожним роком приблизно на 20% щороку із паралельним зменшенням відмов у відсотковому співвідношенні. Фактично, це свідчить про максимальне наближення до повної лібералізації візового режиму Європейського Союзу із Україною у вигляді процедури відміни необхідності отримання Шенгенських віз для громадян

України, що користується значною підтримкою в українському суспільстві.

Враховуючи останні факти соціологічного дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, за результатами опитування, запровадження безвізового режиму важливе для 57% українців*. На Західній Україні такої позиції дотримується більшість — 80%. Уже у центральних регіонах безвізовий режим є важливим для 64% населення. На півдні встановився баланс між тими, для кого можливість їздити без віз важлива (44%), і тими, для кого це не має значення (47%). Водночас на сході і Донбасі важливим безвізовий режим вважають 39% місцевих жителів. Більшість населення цих регіонів (55-56%) не вважає, що скасування візового режиму є значущим**. Питання щодо відміни віз для українців, що, власне, максимально спростить правовий механізм перетину, в тому числі, українсько-словацького кордону для жителів України, стоїть на порядку денному Європи у квітні після референдуму у Нідерландах, адже ЄС побоюється, що поспішне рішення може вплинути на, власне, сам референдум.

---

* Запровадження безвізового режиму важливе для 57% українців – опитування. УНІАН, 25 лютого 2016. Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1275476-zaprovadjennya-bezvizovogo-rejimu-vajlive-dlya-57-ukrajintsiv-opituvannya.html>

** Якому відсоткові українців важливий безвізовий режим з ЄС (Інфографіка). Телеканал «24», 25 лютого 2016. Режим доступу: http://24tv.ua/yakomu_vidsotkovi_ukrajintsiv_vazhliviy_bezvizoviy_rezhim_z_yes_infografika_n661832

Список використаних джерел

1. Консульська інформація. Генеральне консульство Словацької Республіки в Ужгороді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.mzv.sk/web/gkuzhorod/konzularne_informacie
2. Запровадження безвізового режиму важливе для 57% українців – опитування. УНІАН, 25 лютого 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1275476-zaprovdjennya-bezvizovogo-rejimu-vajlive-dlya-57-ukrajintsiv-opituvannya.html>
3. Якому відсоткові українців важливий безвізовий режим з ЄС (Інфографіка). Телеканал «24», 25 лютого 2016. – Режим доступу: http://24tv.ua/yakomu_vidsotkovi_ukrayintsiv_vazhliviy_bezvizoviy_rezhim_z_yes_infografika_n661832

*Марія Іванова,
провідний спеціаліст редакційно-видавничого відділу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ПРОБЛЕМИ ЕПОХИ «СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ»

Розглянуто тенденції розвитку епохи «суспільства знань». Охарактеризовано їх вплив на українську освітню систему. Дано оцінку цивілізаційним загрозам та викликам, які виникли в епоху інформаційного суспільства (суспільства знань). Підкреслюється необхідність державного регулювання результативного розподілу ресурсів країни для вирішення цивілізаційних завдань, у тому числі в сфері вищої освіти. Розглянуто доцільність формування організаційного маркетингу у всіх сферах життя суспільства, пов'язаних з освітнім процесом, та необхідність модернізації системи освіти і адаптації її до реалій європейського континенту.

Ключові слова: *система вищої освіти, цивілізаційні виклики, глобалізація, паттерн, система державного управління, конкурентність, інформаційне суспільство, суспільство знань.*

Рассмотрены тенденции развития эпохи «общества знаний». Охарактеризовано их влияние на украинскую образовательную систему. Дана оценка цивилизационным угрозам и вызовам, которые возникли в эпоху информационного общества (общества знаний). Подчеркивается необходимость государственного регулирования результативного распределения ресурсов страны для решения цивилизационных задач, в том числе в сфере высшего образования. Рассмотрена целесообразность формирования организационного маркетинга во всех сферах жизни общества, связанных с образовательным процессом, и необходимость модернизации системы образования и адаптации ее к реалиям европейского континента.

Ключевые слова: *система высшего образования, цивилизационные вызовы, глобализация, паттерн, система государственного управления, конкурентность, информационное общество, общество знаний.*

Considered trends of the era of "knowledge society". Characterized their impact on the Ukrainian educational system. The estimate of civilizational threats and challenges that have emerged in the era of information society (knowledge society). The necessity of state regulation effective allocation of resources to address the country's civilizational challenges including higher education. We consider the expediency of forming institutional marketing in all areas of society related to the educational process and the need to modernize the education system and adapt it to the realities of the continent.

Keywords: *higher education, civilization challenges, globalization, pattern, system of government, competition, information society, knowledge society.*

Актуальність дослідження. Вища освіта у глобальному контексті вимагає подолання низки проблем, найактуальнішими з яких є: невідповідність структури підготовки спеціалістів реальним потребам економіки, зниження якості освіти, корупція в системі вищої освіти, відірваність від наукових досліджень, повільні темпи інтеграції у європейський простір а також значне розширення системи вищої освіти, що відбувалося в Україні з середини 1990-х років (збільшення кількості вищих навчальних закладів та зростання кількості студентів і випускників).

Протягом останніх років вища освіта і наука України, за сукупними показниками, перемістилася з 32-го на 41-е місце у світі. Зниження якості підготовки людського капіталу почало безпосередньо впливати на втрату конкурентоспроможності країни у світі. Виробництво в Україні високотехнологічної продукції, яка створювалася на основі нових знань, і її експорт протягом останніх 10 років зменшувалися. У 2001 році частка високотехнологічного експорту в загальному експорті України становила 5,5%, а в 2012-му — близько 4%, тоді як, наприклад, для Китаю цей показник за такий відрізок часу різко зростає — з 18 до 33%[1]. Ці невтішні тенденції (та загрози, які

обумовлені ними) уже розуміють і функціонери вищих ешелонів державної влади. Відмічається невідповідність якості освіти сучасним вимогам, недостатній ступінь впровадження у навчальний процес інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), доступ до якісної освіти, недостатня ефективність фінансування освіти, поглиблення диспропорції між підготовкою фахівців і попитом на ринку праці [2]. Перехід від програмних декларацій про бажану якість вищої освіти та науки до організованого вирішення згаданих завдань спільними зусиллями державної влади, бізнесу та суспільства ще не розпочався.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цивілізаційним проблемам присвячено ряд робіт відомих українських дослідників, зокрема таких, як: В. Андрущенко, В. Бех, Л. Губерський, В. Кремень, В. Крисаченко, С. Кримський, М. Михальченко, Б. Парахонський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, М. Попович, В. Рижко, В. Ткаченко, О. Черниш, Р. Шпорлюк. Вони аналізують українську цивілізацію під різними кутами зору, але переважає загальний соціально-філософський і політологічний аналіз. Значення вищої освіти для суспільного розвитку в філософському ракурсі розглядається в працях В. Андрущенка, Л. Горбунова, М. Михальченка, С. Клепко, Н. Кочубей, М. Култаєвої, В. Кущерця, І. Предборської, І. Родіонової, М. Романенко, С. Черепанової, Н. Шубелки.

В рамках концепції «людського капіталу» зроблено аналіз закордонними науковцями ролі освіти в формуванні людського капіталу. Зокрема, в рамках цього напрямку в роботах Г. Беккера, Б. Вейсброда, Дж. Мінцера, Т. Шульца, М. Блауга, У. Боуена, Е. Денісона, Ф. Махлупа, Г. Псахаропулоса, Л. Туроу, Ф. Уелша, Л. Хансена

досліджуються аспекти проблеми ефективності «інвестицій в людину». Питання розглядаються у фокусі управлінського, соціологічного, економічного та культурно-гуманітарного зрізу проблеми. В роботах українських науковців Л. Безчасного, Д. Богині, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Злупка, Л. Кривенка, В. Козака, Е. Лібанової, І. Лукінова, С. Мочерного, С. Пирожкова, А. Чухно, М. Шаленко в силу постсоціалістичних традицій насамперед приділяється увага вивченню зв'язків системи вищої освіти з домінантами суспільного розвитку, дослідженню проблеми підготовки кваліфікованих трудових ресурсів у системі закономірностей функціонування ринку праці.

Невирішені частини загальної проблеми.

Цивілізаційний поступ формулює низку нових завдань для сфер життєдіяльності країни та держави, зокрема для вищої освіти та науки. Керівними інстанціями держави прийнято багато «гарних» постанов та «програм розвитку» із такими ключовими фразами, як: оптимізація, реформування, вдосконалення і т.д., але ці фрази далекі від впливу на поточне життя, вони зависають у віртуальному світі «паралельної істини». Поєднати напіввіртуальний світ бажань-декларацій розвитку системи вищої освіти України із реаліями управлінських буднів регулювання системи вищої освіти, державними управлінськими та правовими механізмами стимулювання її розвитку є об'ємним складним завданням. Але ще більш важливим завданням є їх узгодження із змістом сучасних цивілізаційних викликів. Актуальною проблемою є дослідження змісту та відповідність змісту системи вищої освіти новим цивілізаційним викликом, аналіз впливу глобальних соціально-економічних процесів на систему освіти, дослідження шляхів її інноваційного розвитку та зворотного

зв'язку між освітою і суспільством у ХХІ ст. Цим питанням поки що приділено недостатньо уваги.

Метою статті є оцінювання освітньої компоненти змісту цивілізаційних викликів, дослідження факторів і тенденцій, що здатні модифікувати систему освіти та адаптувати її зміст до цивілізаційних викликів епохи інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст цивілізації науковці в державотворчому ракурсі завжди насамперед пов'язують із змістом держави – її правової системи та культурою суспільства. Починаючи від концепції М. Вебера «Протестантська етика та дух капіталізму» [3], прагнення до ефективності підприємництва та намагання найповніше використовувати здобутки аспектів цивілізаційної культури пов'язують з концепцією самоуправління особистості та управління колективами. Культура самоуправління особистості пов'язана із духовністю. Традиційно субстратом духовності «опікувалась» релігія. Тому, виходячи із аспекту оцінювання цивілізації, вивчаючи роль ідеологій та релігій у фокусі впливу на геополітичні процеси конкуренції та боротьби за сфери та території впливу, різні вчені трактували зміст цивілізації суттєво відмінно. «Геоцивілізаціоністи» вважають, що релігія є однією з основних характеристик цивілізації і навіть визначає цивілізацію. Цю позицію артикулювали такі відомі вчені, як А. Тойнбі[4] та С. Хантінгтон[5]. Сучасні проблеми ісламістського тероризму підтверджують цивілізаційно-конфліктний характер релігійних криз. Але, вважаємо, що у нормальних умовах не слід переоцінювати впливу релігії на темп прогресу, наприклад, порівняно із системою освіти, бо цивілізація, освіченість, широта світогляду, діяльнісна позиція, духовний світ людини, умови його життя і структура

його вірувань є факторами одного порядку. Вони взаємозумовлені, взаємозалежні та взаємопов'язані. Діє і зворотний кібернетичний вплив змісту та культури функціонування цивілізації на формування релігії. До того ж, історичний досвід свідчить, що часто не стільки релігія формує цивілізацію, скільки сама цивілізація обирає релігію і адаптує її до своїх духовних і матеріальних потреб. О. Шпенглер трактує цивілізацію насамперед із культурологічних підвалин, «діалектично протиставляючи» цивілізацію, яка, на його думку, являє собою сукупність насамперед технічних досягнень людини, культурі як царству органічно-життєвого. «Цивілізація – неминуча доля культури. Тут досягнутий той самий пік, з висоти якого стає можливим вирішення останніх і найважчих питань історичної морфології» [6, с 163]. Концепції представників так званого технологічного детермінізму – Р. Арона, У. Росту, Дж. Гелбрейта, О. Тоффлера – у фокус поміщають матеріально-технічні фактори соціальної еволюції, тому визначають етапи людської цивілізації згідно з рівнем техніко-економічного розвитку.

«Локально конкретизоване» розуміння того, який же все-таки зміст та місце в структурі суспільного відтворення повинна мати сучасна освіта та наука, окреслюється при оцінюванні змісту різних граней проблеми цивілізаційного розвитку для локального випадку окремої країни. А для розуміння цих граней нам потрібно уточнити саме в контексті досліджуваної «локальної» проблеми прогресу або деградації вищої освіти зміст саме визначення «цивілізація». Ми допускаємо, що стан та перспективи освіти для економіки країни є оптичною віссю лінзи розуміння змісту цивілізації, а розуміння змісту цивілізаційних потреб та цивілізаційних викликів є призмою розрізнення потреб та завдань системи

освіти. Вважаємо, що в такому локальному функціональному ракурсі трактування суті цивілізації як боротьби та відмінностей між релігійно-культурними утвореннями, що складаються з кількох однаково орієнтованих за цією титульною ознакою країн, запропоноване С. Хантінгтоном має обмежене застосування. Вважаємо, що розуміння системи «цивілізація» потрібно розвивати та наповнювати новим змістом не на основі владно-орієнтованої концепції панування «основних цивілізацій» С. Хантінгтона та подібних «місіонерських» концепцій панування російських «євразійських цивілізаторних послідовників» С. Хантінгтона, а на основі потреб технологічного, культурного, економічного, соціального розвитку. Саме таке розуміння указує правильний вибір шляхів та завдань суспільного та державного розвитку усіх держав і «прото-імперських», і звичайних. «Місіонерські концепції» російських дослідників цивілізаційної проблематики опосередковано завжди намагаються обґрунтувати та законсервувати «природний характер» освітньо-наукового відставання України порівняно з Росією та потребу руху української культури, освіти, науки, технологій, економіки у фарватері інтересів Російської Федерації.

Для цілей нашого дослідження конструктивною є позиція Л. Февра: «Цивілізація – це рівнодіюча сил матеріальних і духовних, інтелектуальних і релігійних, що діє у даний відрізок часу у даній країні на свідомість людей»[7]. Ми пропонуємо таке прикладне технологічно-культурологічне визначення. Цивілізація: а) діяльнісний перетин соціалізованого та індивідуального розуміння еволюційних можливостей конфігурації актуальних ресурсів, досяжних для акторів суспільного та економічного розвитку; б) потреба використання та створення певної конфігурації досяжних ресурсів першої та другої природи. Ми вважаємо,

що цивілізація виступає субстратом спільного раціонального буття певної країни або групи культурно споріднених країн саме за рахунок природного відтворення її функціональними елементами, нею загалом та в її «лоні» системи відносин, закріплених у праві, у традиціях, способах управлінської, владної, ділової і побутової поведінки. За рахунок відтворення паттернів організаційної та технологічної діяльності.

Русійним елементом системи є цивілізаційні потреби та цивілізаційні виклики. Що не одне і те саме. Цивілізаційний прогрес або регрес «рівнодійно» створюють соціальні та економічні актори, економічні інститути та інститути соціального життя, механізми державної влади і управління. Система освіти є одним із найважливіших «цивілізаційних» інститутів соціального життя, оскільки усі згадані субстанції перехресно зв'язує через постійне формування паттернів поведінки цих акторів та інститутів в цілому. Забезпечення розвитку науки і освіти є одним із значимих цивілізаційних завдань. Цивілізація це – жива організація, яка зароджується, розвивається, дозріває і транспонується у нову якість. Цивілізація існує на основі відтворення паттерну цивілізованості та розвитку режиму самовідтворення та автореферентного наповнення більш складного змісту паттерну. Паттерн цивілізованості формується саме інститутом сім'ї, інститутом освіти та акмеологічною перспективою особистості. Відтворення рівня цивілізованості сучасного суспільства є процесом створення «організованої складності» на відміну від попередніх етапів розвитку цивілізації в умовах природної складності. Відмінність поняття природна складність від поняття «організована складність» обґрунтував Д. Белл [8]. У його роботі [9] показано, що організована складність як інтегральна якість-характеристика у свою чергу, виражається через групу таких

диференціальних видів складності: складності відношення, складності взаємності, складності вкладеності, складності цілей, складності визначення та формування цілей.

Система державного управління, маючи можливість координувати розвиток згаданих видів складності у факторному многокутнику бізнес-економіка-наука-освіта-культура-соціум-влада, може формувати інструменти вирішення цивілізаційних завдань. Для забезпечення своєчасних та адекватних відповідей держави на сучасні цивілізаційні виклики необхідно на президентському, парламентському та на урядовому рівнях «управляти проблемою» розвитку організованої складності країни, постійно заново враховуючи те, що організована складність – це сполучення феномену організації та самоорганізації на певній цивілізаційній базі та на певному адекватному алгоритмі управління. Розвиток організованої складності є спосіб формування модерну в раціональному вимірі. Формування цивілізаційного модерну повинно існувати не тільки в «трьохчасовому» плані розвитку популістських образів «вчора – сьогодні – завтра», а і в трьох організаційних вимірах: 1) як об'єктивна техніко-технологічна та організаційна «багатОВОЛОКОННА» тенденція; 2) як культурно-цивілізаційна парадигма розвитку суспільних відносин; 3) як практика державно-управлінських дій, які реалізуються на базі конкретних прикладних діяльнісних моделей та методів, що згруповані в технологію досягнення цілей модернізації; як потреба економічних, соціальних, культуротворчих акторів.

Вважається, що сьогодні одним із найважчих цивілізаційних викликів є сама глобалізація, яка руйнує традиційні форми суспільного буття країн. Включення у жорстку конкурентну боротьбу «у рамках глобалізації»

потребує відповідної організації сфер життя країни. Держава повинна би взяти на себе функцію формування та підтримання конкурентного середовища.

У розвинутих капіталістичних країнах в епоху глобалізації підтримання конкуренції як основи ринкової економіки здійснюється суто неринковими адміністративними методами. Але вони лежать у руслі і публічних інтересів, і «збереження приватного права на ініціативу». Це досягається за рахунок того, що в розвинутих країнах конкурентне законодавство інтенсивно розвивається. Причому і в «прямому» законодавчому ракурсі, і в опосередкованому ракурсі. В контексті розвитку вищої освіти це означає, що економічна конкуренція між фірмами передбачає організаційну конкуренцію між фірмами за найкращих фахівців, за випускників найбільш престижних вузів. А далі це передбачає рівень конкуренції ВНЗ за престиж. У підтриманні високого рівня конкуренції на внутрішньому ринку більшість розвинутих країн вбачають головну передумову забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних компаній на глобальних ринках. Але конкуренції не руйнівної, а конкуренції «партнерської». Партнерства, але без картельного зговору. Такий порядок повинен стосуватися всіх сфер, що впливають на розвиток економіки. Зокрема і сфери вищої освіти. Так виникає парадоксальна суперечність між потребою посилення державного регулювання діяльності університетів та освітньої системи в цілому та потребою формування та підтримання автономії університетів. В межах «феодално-васальної» системи управління цей управлінський парадокс розв'язати неможливо. Розв'язувати його можливо лише досконалими методами проектного менеджменту. Причому, глибоко розуміючи зміст і тих цивілізаційних викликів, що виходять із потреб розвитку цивілізованого

соціального ринку саме в призмі ролі науки та освіти для еволюції суспільства та держави. Та розуміючи і зміст цивілізаційних викликів пов'язаних із деградацією конкурентоспроможності країни, порівняно з дальніми та ближніми сусідами, та «паралельною» деградацією потенціалу вищої освіти та науки.

Власне з позиції осі «умова-результат» в системі автопоезису ми розглядаємо роль системи вищої освіти у зростанні «рівня цивілізації» в Україні. На основі ланцюжка потенційно результативних операційних перетворень «суспільство-наука-освіта-технологія-економіка-людський капітал-соціальний капітал-суспільство» оцінимо зміст цивілізаційних викликів для України. А у призмі значимості науки та освіти для прогресу зможемо сформулювати і цивілізаційні завдання для країни в цілому. Для цього найперше «розділимо» цивілізаційні виклики на внутрішньо організаційні та зовнішньо організаційні. Розподіл умовний, оскільки результати та причини переплітаються. Але розподіл домінуючих факторів на внутрішні та зовнішні є коректним в силу різної полюсності домінуючих зв'язків. По-друге, визначимо, що становить традиційну циклічно відновлювану складову цивілізаційних викликів, зв'язану із проблемою «вічної» недостатності рідкісних ресурсів. Або, іншими словами, що є на сучасному етапі «особливо» рідкісними ресурсами?

В роботі [10] визначені основні загрози стійкому розвитку глобальної цивілізації. Вони, на нашу думку, перетинаються за смыслом із змістом зовнішніх цивілізаційних викликів, як для загалу країн, так і, зокрема, для України. Це такі виклики:

Стрімке зменшення запасів органічних видів палива, що добуваються із надр Землі, на тлі зростання їх споживання. Баланс «виробництво – споживання» енергії, виробленої із нафти, змінить своє значення із позитивного на негативне в 2020 р., для балансів «виробництво – споживання» енергії, виробленої із газу – в 2030 р., із урану-235 – 2050 рр.. Людство поки що не знаходить джерел енергії, які могли б повноцінно заміщати органічні види палива і ядерну енергію. Що приведе до жорсткої конкуренції за джерела енергії.

Порушення балансу між біологічними можливостями Землі та потребами людства в біосфері в контексті демографічної структури планети: при збереженні поточного темпу приросту населення до 2050 р. населення нашої планети становитиме 9,75 млрд чоловік, що створює значно більше потреб, ніж «можливості» наявних природних ресурсів.

Потреба подолання тенденції зростання нерівності як між людьми, так і між державами планети. Розрив між групами найбідніших людей Землі й найбагатших за рівнем життя протягом останніх двадцяти років збільшився майже в десять раз[8].

Необхідність шукати підходи та відволікати ресурси для боротьби з поширенням глобальних хвороб (СНІД, рак, хвороби серця, а також туберкульоз, малярія), дитячої смертності.

Обмежений доступ до питної води, глобальне потепління, державна нестабільність, транскордонна корупція, тероризм, злочинність.

Ми вважаємо, що для такої транзитної країни, як Україна, на додаток до згаданих цивілізаційних викликів, існує ще цілий букет важливих цивілізаційних викликів, що

витікають із потреби відповідати темпу, ритму, фазі циклів того цивілізаційного розвитку, який задається лідерами та сусідами.

«Внутрішні» цивілізаційні виклики нової епохи, яка отримала назви «епохи постіндустріального суспільства», «епохи інформаційного суспільства», «епоха суспільства знань», витікають із потреби розвитку соціального капіталу та людського капіталу. Вони нові, порівняно з цивілізаційними викликами епохи індустріалізації, епохи індустріальної, усіх попередніх епох. Епоха суспільства знань створила ринкові умови виробництва та застосування знань в он-лайн-режимі. Це ще одне свідчення того, що одним із найбільш об'ємних «комбінованих» цивілізаційних викликів нової епохи «суспільства знань» для транзитних країн стала тотальна конкуренція «за усе»: ринки споживання, виробничі ринки, матеріально-сировинні ресурси, енергетичні ресурси, можливості «надприбуткового» використання технологій та територій, людський капітал тощо. І відразу ж є свідченням того, що одним із цивілізаційних викликів стала здатність до комунікації та паритетного партнерства.

Для розуміння характеру нових завдань, які стоять перед державним механізмом, перед суспільними силами, перед можливими бізнес-активаторами розвитку системи вищої освіти України, необхідно усім перерахованим «гравцям» усвідомити обсяг, горизонт та основні смислові ключі цивілізаційних викликів в глобальному масштабі для країни та для системи вищої освіти країни. Необхідно уявити, в яких термінах управління проектами виражається цивілізаційний виклик потреби становлення «суспільства знань». Якою мірою можливо (або необхідно) йому відповідати: мінімально, оптимально, максимально – в залежності від обраної

державою функціонально-конкурентної стратегії економічного розвитку «нішера», «партнера», «супутника», регіонального лідера, глобального лідера.

Для розуміння та з'ясування змісту «внутрішньо організаційних цивілізаційних викликів є затребуваними такі терміни: 1) конкурентність, конкурентоспроможність; 2) ефективність, результативність, цілеспрямованість; 3) фактори системної динаміки (мотори розвитку); 4) ресурси, компоненти, екосистеми; 5) самоорганізація мотивацій та розв'язків проблемних ситуацій; 6) інвенції, інновації, технологічна само налаштованість на нові досягнення; 7) інтелектуальна якість; 8) людський капітал, соціальний капітал; 9) сприйнятливість суспільного середовища; 10) адаптивність механізмів державного управління.

Закон України «Про вищу освіту» разом із системою управління та практикою організації діяльності вищої освіти та науки є складовими певної сумісної людської та інтелектуально-матеріальної екосистеми, що повинна б самоорганізовуватися «здвижками» різних галузевих параметрів в режимі реального часу. Самоорганізація зможе виникнути, якщо Закон України «Про вищу освіту» буде сформульований на основі логіко-проектного узгодження указаних вище термінів у функціонально-орієнтований правово-організаційний текст. У такий текст, основним призначенням якого є відкрита можливість формування умов пошуку відповідей на цивілізаційні виклики. У такому разі продуцент системи вищої освіти стане середовищем, яке «живить» вищу освіту через пряме фінансування бізнесом певних освітніх та наукових проектів. Саме ця потреба суттєво відрізняє сучасну технологічну цивілізацію від «природно-натуральної». Від ситуації природної складності, в

якій природа та потреба «роботи» з «першою природою» формулює поступово цивілізаційні задачі. Сьогодні продуцент технологічного стану економіки та соціуму є середовищем розвитку соціуму та економіки. Це відрізняє суспільство знань від всіх попередніх типів цивілізаційної фази. Саме ці факти, фактори, передумови та умови прогресу повинен «вміти» враховувати текст закону.

Під впливом глобальної конкуренції виникла потреба розглядати університети (ВНЗ) насамперед як організації, які мають пропонувати себе, «подавати» себе на усіх споживчих ринках освітніх та наукових послуг одночасно: батькам абітурієнтів, абітурієнтам, вітчизняним фірмам, державним установам, органам та організаціям, закордонним фірмам, закордонним абітурієнтам. Вчити «продавати себе на ринках» – це завдання такої науки, як маркетинг. Це особливий, так званий організаційний маркетинг. Перефразуюмо в цьому ключі відомий вираз Пітера Фіска так. Надто довго системою вищої освіти України керували суто зсередини. Адміністратори-бюрократи та «фінансові директори» вищої освіти весь час намагались поліпшити існуючі процеси, не переглядаючи їх, замість того, щоб відстежувати та використовувати кращі ринкові можливості. Сьогодні найбільші можливості в «освітньому бізнесі» знаходяться не в поліпшенні ефективності того, що вже зроблено, а в оволодінні змінами в зовнішньому світі. Це повинно стати головним завданням організаційного маркетингу наукових та освітніх послуг.

Разом з тим, роль системи державного управління в формуванні організаційного маркетингу [13] з метою розвитку освітньої системи на сучасному етапі перехідного суспільства повинна бути дуже важливою. Система державного

управління повинна сформувати середовище для сфери вищої освіти та університетської науки:

- на законодавчому та нормативно-інструктивному рівні;
- на фінансово-бюджетному рівні;
- на модельному акторно-бізнесовому рівні.

На модельному «освітньо-акторно-бізнесовому» рівні можуть бути моделі технопарків, консорціумів бізнесу-освіти-науки. Головним є те, щоб смислове наповнення методів та механізмів державного управління такою тонкою сферою, як освіта та наука, та такою «фіскально» делікатною сферою як взаємодія освіти та науки з бізнесом було не формальним, а фактичним. У цій справі тільки «Істина слів» та «Істинність дій» можуть стати провідниками до реальної ефективності еволюційного процесу.

З огляду на концепції організаційного маркетингу, пропонуємо сформулювати розуміння цивілізаційних викликів, а далі і цивілізаційних відгуків та завдань для України на основі таких компонент:

- представлення про свою частку в загальному потоці «вартостей»;
- розуміння можливих варіацій ролевих позицій на осі «лідери-челенджери-послідовники-нішери» на сучасному етапі розвитку;
- розуміння змісту цивілізаційних викликів для «лідерів» та «супутників»;

- розуміння тих інструментів та агрегатів, за допомогою яких розв'язують цивілізаційні виклики лідери ринку освітніх та наукових послуг.

До кожної країни історичний час та глобальна конкуренція «персонально» ставлять універсально значимі цивілізаційні запити та вимоги. Універсальні в тому розумінні, що, незалежно від суспільного устрою та політичного режиму, зміст цих вимог є об'єктивним і невідворотною є плата за неефективні відповіді. Суспільний устрій та політичний режим здатні згладжувати гостроту розуміння суспільством своєї цивілізаційної невідповідності та впливати на темп пошуку відповідей в той час, коли відповіді визначаються суб'єктивним змістом людського ресурсу країни, суб'єктивним змістом владної вертикалі, архітектурою суспільного устрою та дизайном політичного режиму. Одна з індивідуально конкретизованих цивілізаційних вимог – це конкурентоспроможність усього сукупного продукту, що на певному етапі розвитку може створювати країна. Важливим та визначальним фактором згаданого сукупного продукту є система вищої освіти та науки. Але зв'язаною із змістом відповіді на вищевказані цивілізаційні виклики є необхідність зміни ролі та якості людського капіталу. Проект змін системи вищої освіти повинен виходити із такого розуміння змісту системи вищої освіти, який здатен забезпечити зміну ролі та якості людського капіталу та соціального капіталу.

Система вищої освіти транзитної країни має для розв'язання завдання прогресивного транзиту колосальну роль. Практичне державне управління системою вищої освіти в Україні здійснюється на рівні Парламента, Президента, Кабінету Міністрів, профільного міністерства центрального органу виконавчої влади (ЦОВВ), на рівні територіальних

органів ЦОВВ, на рівні державних ВНЗ. У певному вимірі державні ВНЗ є «аналогами» державних промислових підприємств, з усіма витікаючими звідси позитивами та негативами. Аналізуючи державну політику розвитку ВНЗ та всієї системи вищої освіти України, аналізуючи в цілому економічну політику практично всіх урядів, можна побачити, що всі вони вдало або невдало застосовували «капіталістичні» інституціональні та макроекономічні теорії і методи без врахування того, що всі інституціональні та макроекономічні теорії розраховані на раціональну поведінку учасників на мікрорівні. Тобто, керівництвом країни або галузі беззастережно приймається, що менеджмент та «операційний персонал» згаданих організацій діятиме раціонально в напрямі підвищення ефективності галузево-профільної діяльності та максимізації прибутку організації, підвищення ефективності освітньої та наукової галузей в цілому. При раціональній поведінці усіх зацікавлених учасників процесу розширеного відтворення «знань та дипломів» системою вищої освіти «довільний» формально правильний Закон «Про вищу освіту» буде більш-менш дієвим.

У вітчизняному процесі системі виробництва (створення) «знань та дипломів» немає «європейської раціональності». Тому для здатності відповідати на цивілізаційні виклики для країни необхідним є «суто позитивний» зміст закону «Про вищу освіту». Для стимулювання розвитку економіки, технології, менеджменту, культури країни необхідний є прогностичний зміст закону «Про вищу освіту».

Прогнозуючий зміст може слідувати тільки із глибокого розуміння змісту цивілізаційних цілей та стратегічних завдань, що стоять перед країною та її системою вищої освіти. Вважаємо, що система

цивілізаційних цілей модифікації змісту системи вищої освіти України повинна окреслюватися такими реперними задачами: 1) становлення конкурентоспроможної системи вищої освіти; 2) формування конкурентоспроможного колективного освітнього продукту; 3) формування фахових компетенцій та якості освітнього капіталу для індивідуальних реципієнтів освітніх послуг ВНЗ України; 4) формування якості освітнього капіталу в цілому системою вищої освіти України; 5) покращення менеджменту, організації, забезпечення вищої освіти в цілому, закладів вищої освіти, зокрема; 6) забезпечення змісту «освітнього споживчого кошика» на одного студента; 7) забезпечення інтересів економічного, технологічного, гуманітарного, соціального прогресу країни; 8) гарантування «стандартів» соціального забезпечення «на одного» студента, здобувача, педагога, науковця; 9) гарантії професійних прав педагогів, науковців та оптимізація максимального «прямого» педагогічного навантаження (максимум 700 годин річних); 10) доступність, соціальна справедливість, конкурсний відбір та реалізація рівних прав на вищу освіту; 11) ефективність схеми конкурсного відбору у ВНЗ для забезпечення економіко-технологічного прогресу України.

Висновки. Суспільство і державна влада повинні усвідомити зміст цивілізаційних викликів диференційовано щодо всіх важливих сфер: економіки, освіти, технології, регулювання бізнесу на основі конкуренції. Система освіти України повинна відповідати усвідомленим соціумом та державною владою цивілізаційним запитам, запитам економічного розвитку конкурентоспроможної країни. Вона має відповідати критеріям не тільки формальної, але і фактичної модерної якості. Такої

якості, яка здатна відображати і власні здобутки національної системи виховання та педагогіки, і креативно та гармонійно засвоювати досвід розвитку систем освіти передових країн.

Для досягнення цієї мети необхідно раціонально оцінити та **проективно розумно** розмежувати феномени віртуальні та реальні в модернізації системи освіти та можливості її адаптації до реалій європейського континенту. Необхідно забезпечити складність відповідності між системою університетської освіти та науки, між бізнесом та перспективами його розвитку, між сподіваннями батьків та акмеологічними устремліннями студентів. Врахувати комплексний характер цивілізаційних викликів, уявити на всіх рівнях організації та управління вплив системи вищої освіти на формування факторів розв'язання цивілізаційних викликів. Систему вищої освіти необхідно уже на сучасному етапі компонувати як комплексну стратегічну «реакцію» влади-суспільства-бізнесу на глобальний цивілізаційний виклик «суспільства знань».

Список використаних джерел

1. Згуровський М. Вища освіта на зламі суспільного розвитку./ М. Згуровський «Дзеркало тижня. Україна» № 5, 8 лютого 2013.

2. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010–2014 роки», Комітет з економічних реформ при Президентові України. – с. 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

3. Україна–Європа–Світ, 2010, Вип.5, Ч.1
4. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму. / М. Вебер – К.: Основи, 1994. – 261 с.
5. Toynbee A., A Study of History / Abridgement by D. Somervell, London, New York, Toronto, 1946, p. 60.
6. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – N.Y., 1996. – p.87.
7. Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії: В 2 т./ О. Шпенглер – М.: Мисль. – Т. 1: Гештальт і дійсність. – 1993. – 669 с.; Т. 2
8. Civilisation. Évolution d'un mot et d'un groupe d'idées, Paris, Renaissance du livre, 1930, 56 p.
9. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – С. 35–38.
10. Черленяк І. Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління: монографія / І. Черленяк. – Ужгород : Ліра, 2010. – 656 с.
11. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти Міжнародна рада з науки; Світовий центр даних «Геоінформатика та сталий розвиток»; Інститут прикладного системного аналізу НАН України та МОН України. – К., 2009. – С. 21–32.
12. Нонака І. Компанія – создатель знания. Зарождение и развитие инноваций в японских фирмах./ пер. с англ. /И. Нонака, Х. Такучи – М. ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003.
13. Степнова С.И. О роли организационного развития в формировании экономики знаний // Креативная экономика.

/ С. И. Степнова — 2012. — № 10 (71). — с. 98–105. — <http://www.creativeconomy.ru/articles/25177/>.

14. Україна і світ: прагнення змін: монографія / відп. ред. Наталія Висоцька.— К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. — 448 с.

15. Молодь України: від освіти до праці / С. Оксамитна, О. Виноградов, Л. Малиш, Т. Марценюк; за ред. С. Оксамитної. — К.: ВПЦ НаУКМА, 2010. — 202 с.

Іван Корнута,
студент 6 курсу
факультету міжнародної політики, менеджменту та бізнесу,
спеціаліст редакційно-видавничого відділу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ГЕОПОЛІТИКА ПІВДЕННО-КИТАЙСЬКОГО МОРЯ: ІНТЕРЕСИ КЛЮЧОВИХ ГРАВЦІВ

У статті досліджуються деякі проблеми територій біля Південно-Китайського моря крізь призму геостратегічних та геополітичних категорій. Автор робить спробу спрогнозувати можливі точки ескалації та пропонує ефективні методи запобігання подальшому загостренню ситуації у цьому регіоні.

Ключові слова: Південно-Китайське море, національний інтерес, геополітика, торгівля, ресурси, конфлікт, стримування, геостратегія.

В статье исследуются некоторые проблемы территорий около Южно-Китайского моря сквозь призму геостратегических и геополитических категорий. Автор делает попытку спрогнозировать возможные точки эскалации и предлагает эффективные меры предупреждения дальнейшего обострения ситуации в этом регионе.

Ключевые слова: Южно-Китайское море, национальный интерес, геополитика, торговля, ресурсы, конфликт, сдерживание, геостратегия.

The article attempts to examine the South China Sea through the prism of geostrategic and geopolitical categories. The author attempts to predict possible points of the escalation and suggests effective ways to prevent further aggravation of the situation.

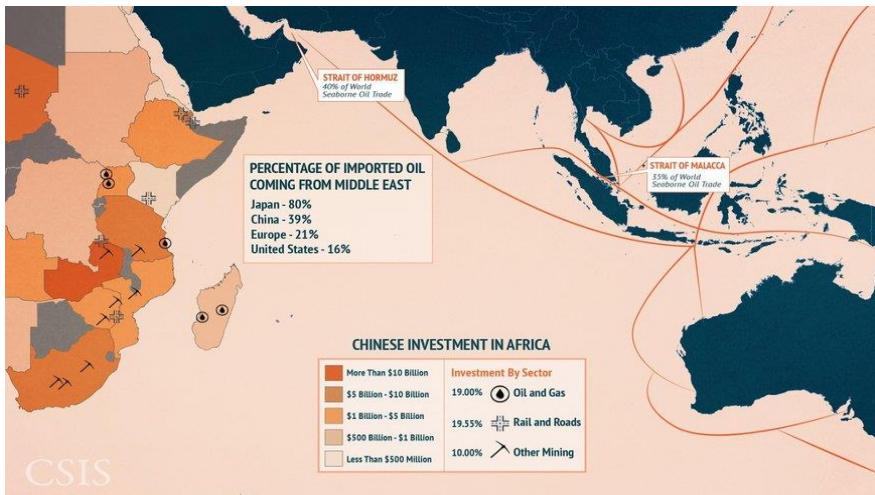
Keywords: South China Sea, national interest, geopolitics, trade, resources, conflict, control, geostrategy.

Південно-Китайське море на фізичній карті світу являє собою напівзамкнуте море в Західній частині Тихого океану між Індокитаєм, Малакою, Південним Китаєм та островами

Тайвань, Лусон, Міндоро, Плаван, Калімантан, Суматра, Банка, Пелітунг. Південна межа моря проходить підводним підняттям між Калімантаном і Суматрою (приблизно 3° півд. ш). Одне з найбільших морів Світового океану, площа моря становить 3537 км², об'єм 3622 тис. км³[6].

З економічної точки зору це море є важливою торговельною артерією світу, адже саме тут судноплавний Римленд торгує зі Східною та Південно-східною Азією, використовуючи такі важливі стратегічні точки, як Малакка, Ломбок та ущелина Маккасар. Щоб краще зрозуміти економічну потугу та перспективи регіону, слід навести лише кілька прикладів:

- більше половини всього річного обігу торгового флоту проходить через ці пропускні пункти (пролив Малакка, Сунда і т.д.);
- третина всіх морських перевезень у світі;

- транспортування нафти через Малаккську протоку з Індійського океану в три рази перевищує ту кількість, яка проходить через Суецький канал, та в п'ятнадцять разів через Панамський канал;

- приблизно 60% імпорту нафти Японії, 80% Китаю та 2/3 поставок енергоносіїв для Південної Кореї проходять через Південно-Китайське море;

- у порівнянні з Суецьким каналом, який слугує переважно проходження енергоносіїв, через протоки Південно-Китайського моря відбувається пересування готових товарів та напівфабрикатів;

- геологічна розвідка показала наявність в цьому регіоні величезних запасів нафти та природного газу. За розвіданими родовищами запаси нафти становлять 7 млрд барелів (за оцінками деяких китайських експертів запаси «чорного золота» в Південно-Китайському морі можуть становити до 130 млрд барелів нафти, що, в свою чергу зробить цей регіон «азійською Перською затокою»). Запаси газу становлять 900 трлн кубічних футів;

- якщо брати до уваги, що китайські запаси нафти в світовому обсязі видобутку складають всього 1,1%, а сам Китай споживає 10% загальносвітової кількості видобутку нафти, то енергетична залежність Китаю від поставок енергоресурсів «ззовні» може бути повністю нівельована за рахунок розробки родовищ в морі. Власне кажучи, в даний час саме це і відбувається. Китайська нафтовидобувна компанія «China National Offshore Oil Corporation» вклала 20 млрд доларів в розробку нових родовищ на шельфі[2].

Але зацікавленість США, Китаю та провідних країн регіону спрямована не тільки на економічний аспект

Південно-Китайського моря. Критично важливою геостратегічною точкою в суперечках відносно територіальних вод стала велика кількість островів, скал, коралових рифів (переважна більшість яких знаходиться під водою).

У даний час Китай займається активним нарощуванням своєї присутності на спірних островах та рифах. Використовуючи методику штучного насипання та збільшення площі цих геологічних утворень, він тим самим показує, що готовий захищати свої власні національні інтереси в морі. Паралельно заявляючи про відсутність будь-яких планів мілітаризації цих штучних утворень, відбувається активна передислокація передусім засобів ППО та протикорабельних військових комплексів. В якійсь мірі це послання передусім Сполученим Штатам Америки: «Ми тут, це наша земля, наше море і ми будемо його захищати будь-якими методами». Втім це зовсім на заважає ВПС США здійснювати демонстративні польоти над спірними водами, оскільки вони їх такими не вважають[1].

Стан справ в Південно-Китайському морі нагадує клубок заплутаних взаємних претензій між низкою країн регіону, а його економічна привабливість з часом трансформується в національний інтерес кожної з них. Тому напруга в майбутньому буде тільки зростати. Нижче наведена карта найбільш активних «конфліктів інтересів» в Південно-Китайському морі.

Більше за всіх виділяються о-ви Спратлі (основна цінність цих об'єктів – спрощення видобувної діяльності природних ресурсів, адже регіон відомий своїми частими тайфунами та іншими природними явищами, які перешкоджають їй).

Малайзія претендує на три острови в районі Спратлі. **Філіппіни** заявляють про своє право на 8 островів, що, в свою чергу, зробить їх «власниками» більшої частини Південно-Китайського моря. **Китай, Тайвань та В'єтнам** також висувають свої територіальні зазіхання на володіння частиною Парсельських островів та островів Спратлі.

Зовсім недавно Міжнародний арбітражний суд оголосив рішення на користь Філіппін щодо територіальної суперечки з Китаєм у Південно-Китайському морі. Китай, у свою чергу, заявив, що не збирається виконувати це рішення, адже вважає його неправомірним. Це досить серйозна дипломатична поразка Піднебесної.

Китай як найбільший гегемон в регіоні має територіальні претензії не тільки щодо Філіппін, Малайзії, В'єтнаму та Тайваню, а й до Японії та Південної Кореї. Відносини з Японією (третьою економікою регіону) залишаються напруженими із-за права володіння островами Сенкаку[3]. Острови Сенкаку (в китайській картографії – Дяоюйдао) включають п'ять безлюдних островів і три рифи загальною площею близько 6,32 кв. км, розташовані в південній частині Східно-Китайського моря, в 175 км на північ від о. Ісігакі (архіпелаг Рюкю, Японія), в 190 км на північний схід від острова Тайвань і в 420 км на схід від материкового Китаю. Китай у володінні даними островами вбачає дві важливі для себе позиції: збільшення площі власного володіння територіальними водами в Південно-Китайському морі та отримання важливих стратегічних плацдармів для можливого в перспективі стримування Японії. Японія, у свою чергу, вважає ці острови продовженням своєї префектури Окінава (слід відзначити також економічний слід суперечки – наявність в районі островів родовищ нафти та газу).

Військовий конфлікт між Пекіном та Токіо із-за островів Сенкаку (кит. Дяоюйдао) в даний час малоімовірний, адже спільна економічна взаємопов'язаність економік двох країн нівелює політичну напругу навколо територіальних суперечок.

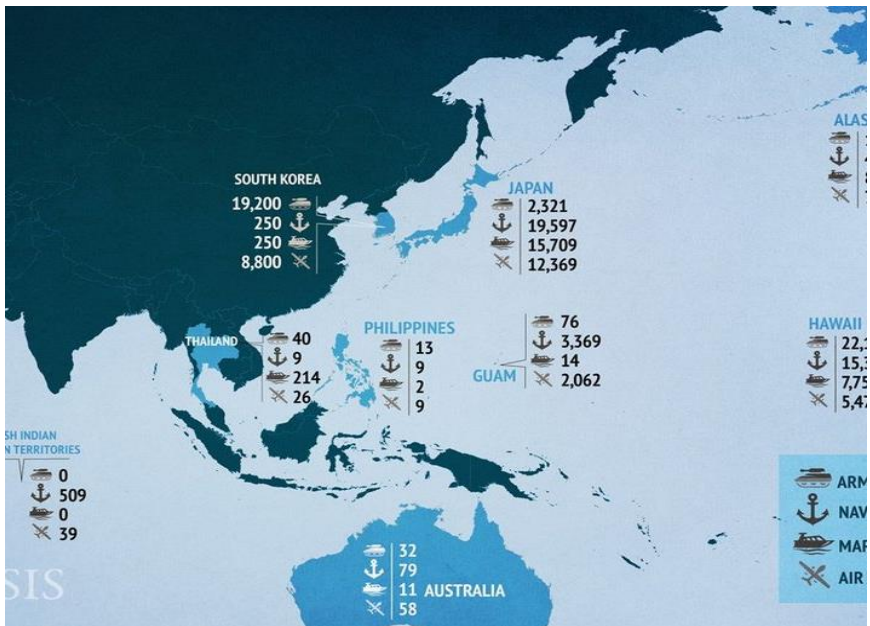
Інтерес Сполучених Штатів Америки в цьому регіоні. США зацікавлені в збереженні статус-кво в регіоні. Їх основна ціль – забезпечити безпеку торгівлі[8]. Хоча паралельно командування США розуміє, що економічна потуга Китаю, яка зростає щороку, рано чи пізно трансформується у військово-політичну. Для протидії такому сценарію Америка використовує такі методи:

- метод альянсів – маючи домовленості майже зі всіма країнами басейну Південно-Китайського моря, США практично створили «завісу» навколо Китаю, яка має стримувати все більш зростаючу його силу; об'єднані флоти країн-союзниць виконують функцію спостереження та патрулювання у спірних водах;

- о-ви Спратлі – перша лінія стримування Китаю. Їх мілітаризація – це тільки питання часу.
- другим форпостом є Філіппіни, Малайзія та Індонезія;
- третім форпостом є Парсельські острови та Гуам.

В даний період часу флот США та союзників є гегемоном в регіоні, і Китай це розуміє. Втім активне переозброєння китайської армії має до 2020 року встановити паритет, і тоді можуть виникнути зовсім неочікувані наслідки.

Висновки. Автор вважає, що до 2030 року всезростаюча потреба Китаю в енергетичних ресурсах змусить його активніше діяти в цьому регіоні. Ці спроби зустрінуть значний

спротив регіональних держав та США. Цілком можливими є незначні військові зіткнення, які в перспективі можуть призвести до серйозної ескалації. Головна ціль Китаю в можливому конфлікті – встановлення повного контролю над Південно-Китайським морем, його перетворення на власне внутрішнє море (на зразок США та Карибського моря), забезпечення власного контролю над важливою Малаккською протокою. Головна ціль США – стримування Китаю в сучасних кордонах, зменшення його впливу в регіоні та над власними союзниками, забезпечення безпеки власних торговельних шляхів.

Список використаних джерел

1. Габуев О. Зачем Пекину необитаемые острова? [Електронний ресурс] / Олександр Габуев // Meduza. – 2016. – Режим доступу к ресурсу: <https://meduza.io/feature/2016/07/27/zachem-pekinu-neobitaemye-ostrova>.
2. Енергетичні «па» Китаю [Електронний ресурс] // Мининьюз. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://mianews.in.ua/item/13183-1455731478>.
3. Жаркое лето 2016-го: возможна ли война в Южно-Китайском море и к чему готовится китайская армия [Електронний ресурс] // Южный Китай. Особый взгляд. – 2016. – Режим доступу к ресурсу: <https://www.south-insight.com/ykm>.
4. Каплан Р. Как далеко может распространиться влияние Китая на суше и на море? [Електронний ресурс] / Роберт Каплан // Foreign Affairs. – 2010. – Режим доступу к ресурсу: <http://www.globalaffairs.ru/number/Geografiya-kitaiskoi-moschi-14959>.
5. Кому принадлежат острова в Южно-Китайском море? [Електронний ресурс] // BBC. – 2016. – Режим доступу к ресурсу: <http://www.bbc.com/russian/features-36776919>.

6. Південно-Китайське море [Електронний ресурс] // Wikipedia – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B2%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B5.

7. Територіальні претензії Китаю: повинні всі [Електронний ресурс] // Обозреватель. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://ukr.obozrevatel.com/abroad/30697-teritorialni-pretenzii-kitayu-povinni-vsi.htm>.

8. У Південно-Китайському морі зіткнулися інтереси наддержав США та КНР [Електронний ресурс] // Новое Время. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://nv.ua/ukr/publications/u-pivdenno-kitajskomu-mori-zitknulisja-interesi-nadderzhav-ssha-i-kr-66082.html>.

*Тетяна Хохол,
студентка 6 курсу
факультету міжнародної політики, менеджменту та бізнесу,
співробітник Навчально-наукового інституту
євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

РЕЛІГІЙНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті здійснюється спроба комплексно показати увесь спектр впливу політико-соціальних проблем на сучасний стан Європейського Союзу, а також з'ясувати роль і місце релігійно-конфесійних чинників в політиці організації, зокрема у плані євроінтеграції. Особливу увагу автор звертає на можливі наслідки кризи ЄС для України.

Ключові слова: *Європейський Союз, мультикультуралізм, релігія, політична криза, ісламський чинник, Європа, міграційна криза, Україна.*

В статье осуществляется попытка комплексно показать весь спектр воздействия политико-социальных проблем на состояние Европейского Союза, а также выяснить роль и место религиозно-конфессиональных факторов в политике организации, в том числе в плане евроинтеграции. Особое внимание автор обращает на возможные последствия кризиса ЕС для Украины.

Ключевые слова: *Европейский Союз, мультикультурализм, религия, политический кризис, исламский фактор, Европа, миграционный кризис, Украина.*

This article attempts to comprehensively show the full range of political and social impact of problems on the current state of the European Union and clarify the role and place of religious and confessional factors in EU policy, especially in terms of European integration. Special attention is drawn to the possible consequences of the EU crisis for Ukraine.

Keywords: *European Union, multiculturalism, religion, political crisis, the Islamic factor in Europe, migration crisis, Ukraine.*

Упродовж ХХ століття в наукових колах переважала ідея ослаблення ролі релігії в суспільному житті. Підґрунтям для такого бачення стали модернізація та секуляризація держав. З іншого боку, останні роки стали періодом повернення релігії в публічну політику в багатьох частинах світу. Цьому, зокрема, сприяла поява таких яскравих і непрогнозованих феноменів, як «теологія визволення», «моральна більшість» у США, релігійно-політичні рухи в Польщі, на Філіппінах і в низці ісламських країн. Багато політичних проблем набувають соціального резонансу тільки внаслідок наділення їх релігійними смислами. На сьогодні заяви релігійних лідерів сприймаються як критерій істини, наслідком чого є вибір певної політичної стратегії та вектори масових настроїв і домінуючих оцінок у масовій свідомості. Не випадково саме ці дві сфери – релігія і політика – проникаючи в соціальну тканину, структурують поведінку, спосіб мислення і способи рефлексії [1].

Релігія була і залишається основою формування тих цінностей, які на даному етапі сповідують країни Європи. Зокрема, саме християнська релігія заклала початки розвитку ліберально-демократичних першооснов для інтеграційних процесів на континенті, що, у кінцевому підсумку, сприяло утворенню добре відомої організації – Європейського Союзу – по суті, унікальної за своєю природою та принципами функціонування спільнот держав. Вступ до лав цієї організації для будь-якої держави Європи (і неєвропейської держави зокрема, слідуючи принципам Копенгагенських критеріїв членства) означає визнання її як такої, що досягла у своєму розвитку ідеалів демократичного суспільства, з розвинутою ринковою економікою чи такою, яка готова докласти багато зусиль для розбудови демократії в цілому.

Висока відзнака конфесійного чинника в житті європейської спільноти впливає з досвіду минулого і сучасного. Протягом усієї історії Старого світу релігії безпосередньо долучалися до формування держав-націй, були задіяні при витворенні тотожностей різного виду. Нині релігійний фактор активно задіяний у євроінтеграційних процесах. При цьому релігійна спадщина нерідко виступає чинником, що сприяє або перешкоджає інтеграції окремих країн до загальноєвропейських структур [2].

Найвідчутніше релігійний чинник дається взнаки під час розгляду питання про входження до складу Євросоюзу Туреччини. Не секрет, що чимало європейських політиків та пересічних європейців саме у мусульманській спадщині Туреччини бачать головну перешкоду подальшої інтеграції цієї країни до загальноєвропейських структур. Сама належність Туреччини до мусульманського світу нерідко викликає підозри, пов'язані з проблемою ісламського екстремізму та болючим питанням дотримання спільних для країн ЄС демократичних цінностей [2].

Впродовж останніх років заяви про зіткнення на міжнаціональному та релігійному ґрунті стали звичайним явищем для країн ЄС. Іммігранти з мусульманських країн дедалі частіше заявляють про себе як про силу, яку слід враховувати, і тим самим викликають протести з боку європейців. Парламенти європейських країн різними способами та методами завзято прагнуть нав'язати мусульманському населенню традиційні цінності жителів Старого світу, що, в кінцевому підсумку, дає зворотний ефект у бік появи різкого незадоволення і протестів. Ще 30 років тому багато європейців вбачали в мультикультуралізмі – ідеї суспільства, заснованого на

відкритості і багатоплановості – вирішення соціальних проблем Європи. На сьогодні вони все частіше вважають його основною причиною багатьох проблем. По всій Європі посилюються ультраправі партії та політичні популісти – від нідерландської Партії свободи до французького Національного фронту [4]. В деяких містах справа доходила до жахливих актів насильства, таких, як бійня, яку влаштував Андерс Берінг Брейвік на норвезькому острові Утейя в 2011 році. Лише за 2016 рік було здійснено низку жахливих терактів (в Брюсселі в березні, у французькій Ніцці в липні). Теракт у Парижі – у листопаді 2015 року.

Сучасний стан справ у Європейському Союзі зачіпає інтереси України. Прагнення вступу до лав цієї організації було заявлене ще в далекому 1994 році, й наразі з підписанням Угоди про асоціацію (2014 р.) триває процес адаптації українського законодавства до стандартів ЄС. Поширення євроскептицизму, мігранти, кризові явища в ЄС гальмують процес української інтеграції до складу цієї організації, незважаючи на низку спільних цінностей (зокрема, релігійних).

В умовах розвитку глобалізації важливим є врегулювання низки проблем в Європі, оскільки більшість з них стосуються нашої держави безпосередньо. Особливо небезпечними є саме проблеми з біженцями та тероризмом. Україна розташована в південно-східній частині Європи, в зоні, де перетинаються три геополітичні масиви – євроатлантичний, євразійський та ісламський. Тому, зі свого боку, сучасний конфлікт на Сході України і незаконна анексія Криму стали викликом не тільки для нашої держави, але і для всієї архітектури європейської безпеки.

Релігія та політика – фактори, що тісно переплітаються на сьогодні в житті країн Євросоюзу. Велика кількість проблем і викликів, які постали перед членами цієї організації на даному етапі являють собою своєрідний краш – тест для подальшого існування ЄС, перевірку на міцність та цілісність. Рецесія, міграційна криза, конфлікт з Росією, теракти, вихід Великобританії зі складу ЄС (Brexit) – далеко не повний список проблем, які не дають європейцям можливості «перевести дух» [3].

Занепад (або згасання – decline) Європи – саме це слово для означення подій, які наразі відбуваються у ЄС, використовує газета Financial Times (FT) [5]. Про що б не йшла мова – тероризм, міграцію і біженців, внутрішній екстремізм, цілісність еврозони, рівень безробіття, слабкий ріст економіки чи навіть про оборону – національні уряди та євровичинники дедалі більше змушують поневірятись у їх здатності виконувати свої безпосередні функції. Але суть всієї проблеми набагато глибша, оскільки мова йде про глобальний занепад, частиною якого є Європа. Мова йде про культурні, економічні, політичні та технологічні зміни західного суспільства в цілому. Вони можуть проявлятися по-різному, але всі вони руйнують звичний спосіб життя, підривають довіру населення до влади.

Список використаних джерел

1. Коцюруба К.О. Ісламський виклик європейській системі безпеки /К. О. Коцюруба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/p07/kocuruba.pdf>

2. Релігія та створення нової Європи [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/religiya_ta_stvorennya_novoyi_evropi.html
3. Brent F. Nelsen, James L. Guth, and Brian Highsmith. Does Religion Still Matter? Religion and Public Attitudes toward Integration in Europe [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.furman.edu/academics/politicalscience/meet-our-faculty/Documents/Guth-Papers/Religion%20and%20Public%20Attitudes%20Toward%20Integration%20in%20Europe.pdf>
4. Multiculturalism in Europe. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nation.com.pk/columns/20-Feb-2014/multiculturalism-in-europe>
5. Financial Times. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ft.com>

Ігор Тодоров,
директор Центру міжнародної безпеки
та євроатлантичної інтеграції
Ужгородського національного університету,
доктор історичних наук, професор

**Рецензія на монографію І.П. Руценка
«Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога»
(Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015. – 268 с.) ***

Близько року тому в Харкові майже непомітно, накладом всього в 500 примірників вийшла монографія харківського професора-соціолога І.Руценка, присвячена сучасній російській агресії. Автор монографії – український науковець, доктор соціологічних наук. У 1992 – 2016 рр. працював у Харківському національному університеті внутрішніх справ, з 2016 р. працює в Національному технічному університеті "Харківський політехнічний інститут".

Рецензована робота була першим узагальненим дослідженням, яке ставить за мету з'ясувати природу російсько-української гібридної війни. Автор намагався не торкатися суто військових та збройних аспектів конфлікту. Він висвітлив соціальну складову війни, що стає визначальним чинником протиборства між агресором і країною, яка зазнала нападу. Монографія містить низку нових ідей та понять,

---

* Рецензія підготовлена під час наукового стажування в The Institute for Human Sciences (IWM) у Відні в серпні 2016 р.

розроблених автором, щоб пояснити феномен гібридної війни як соціальний проект.

Автор монографії ставить перед собою завдання розкрити «секрети» подій 2014 року, використовуючи власний досвід соціолога і кримінолога. За словами науковця, «сьогодні людство вперше зустрічається з технологіями, покликаними зруйнувати соціальний порядок, не використовуючи традиційних методів». Основною зброєю в цьому контексті стає інформація, яка масово вражає колективну свідомість.

Як приклад реалізації механізмів підричних соціальних технологій Ігор Рущенко назвав події в Автономній Республіці Крим, що тривали від 20 лютого і до 18 березня 2014 року й привели до анексії півострова Російською Федерацією.

Зокрема, у випадку російсько-української гібридної війни простежується чітко спланований технологічний аспект, який Росія випрацювала впродовж багатьох років. Основним соціальним матеріалом для реалізації технологій такого типу, за словами дослідника, стають «хиткі соціальні сегменти», що легко піддаються маніпуляціям. Ще одним елементом є підпільно сформована «п'ята колона», яка в театрі воєнних дій закладає осередки для проведення спецоперацій. Зловісний сенс подій на початку 2014 року мало хто розумів в Україні й світі. Дійсно, українське суспільство інтелектуально не було готовим до такого повороту подій (С.9).

Автор переслідував «мету зірвати маску з агресора, декодувати внутрішній зміст гібридної війни в аспекті соціальної складової та соціальних сил, які задіяні на театрі

воєних дій» (С. 10). На нашу думку, І.Рущенко блискуче впорався з реалізацією власних наукових завдань.

У першому розділі автор розглядає гібридну війну як соціальний проєкт. І.Рущенко торкається назви та сутності війни нового типу, цивілізаційного середовища, зокрема таких передумов, як «хиткі соціальні елементи» та формування п'ятої колони, і особливо ролі криміналітету. Другий розділ дуже ґрунтовно та аргументовано демонструє сутність російської агресії в Україну у вигляді гібридної війни. Автор зупиняється на підготовчому періоді і окремих етапах спецоперацій. І. Рущенко, безумовно, має рацію, коли вважає, що рішення Путіна про початок військової експансії не було випадковим, таким собі імпульсом на зовнішнє подразнення. Усе вказує на протилежне, інвазії передувала тривала підготовча стадія (С. 103).

Навесні 2014 р. одночасно в ряді міст Південної та Східної України на вулицях і площах починає розіграватися сценарій дивної п'єси, і по всьому відчувалося, що є єдиний і прихований від публіки автор, і все це вкладається в генеральну схему наступу на Україну. Події маскувалися під стихійні масові дії обурених громадян, тобто ззовні вони повинні були виглядати як законний для демократичного суспільства громадянський протест проти нової влади. Ми зіткнулися з гострою формою війни, коли захоплення територій – це справа рук кримінального натовпу, сепаратистського руху, що спрямовується з-за кордону. Аналіз подій 2014–2016 рр. підтверджує, що російсько-українська війна є кримінально-терористичною і з точки зору соціальної

бази, і принципів ведення, і тактики, використовуваної агресором.

Зловісну роль у розв'язанні війни зіграла кримінальна еліта Донбасу. Вона впродовж 20 років, аби утриматися при владі та безперешкодно панувати в регіоні, вела відповідну пропаганду, яка зводилася до таких тез: Донбас усіх годує, він фактично один створює матеріальні блага в країні, а Київ не хоче чути про нагальні проблеми шахтарів і донеччан (у реальному житті сумарні дотації з центрального бюджету на підтримку двох областей, їх копалень становили близько 35 млрд грн щорічно; Донбас є оплотом кращих радянських традицій, «порожняк не жене», а інша Україна продана США та Європі; Західна Україна, крім того, що нічого не виробляє і живе за рахунок Донбасу, є вкрай небезпечним регіоном, бо «бандерівці» захопили владу в Києві та чекають моменту, аби зламати гордий Донбас, нав'язати «мову», уніатство, одностатеві шлюби та інші огидні речі; усе позитивне усоблює Росія, її президент і народ, там і багатство, і велич, і традиції, і справжня гордість та презирство до «американців» (С. 150).

Ексклюзивним підходом професора І. Руценка є впровадження у науковий обіг поняття «підривні соціальні технології». Саме завдяки йому автор досліджує сценарії використання «м'якої сили», які були заготовлені в надрах генштабу РФ або ФСБ для захоплення влади, ліквідації української державності в дев'яти регіонах Сходу і Півдня – АР Крим, Донецькій, Луганській, Харківській, Одеській, Миколаївській, Херсонській, Дніпропетровській та Запорізькій областях. Раніше соціальні технології розглядалися як спосіб управління соціальними процесами на користь суспільства. Противник перейшов межі моралі і в цьому питанні: інтелект

соціологів і політологів на етапі підготовки був використаний для технологізації протиправних дій натовпів у військових цілях. Спираючись на документальну базу, автор аналізує роль кримінального натовпу, технології «живого щита», створення «народних республік», проведення «референдумів» тощо.

Вперше в історії світова ядерна держава (Росія) для колоніальної по суті війни використовувала тактику гібридних воєн. Це означає, що більше не існує чіткого поділу на державу, армію і народ. Раніше держави воювали між собою за допомогою «офіційних» армій і змушені були брати на себе певні зобов'язання, що впливали з міжнародного права. У сучасній російській війні проти України, образно кажучи, «можна все», обмеження знімаються, мирне населення використовується як зброя, «живий щит». РФ не оголошує війну Україні, не висуває офіційно вимог і ультиматумів, заперечує свою участь (очевидну для всіх) з однією метою – не брати на себе відповідальність за дії «армії вторгнення», режим окупації, долю полонених, терористичні акції тощо.

У книзі детально розглядаються три етапи війни: а) підготовчий, б) етап «м'якої сили», в) етап «гарячого» протистояння, тобто збройні дії в Луганській та Донецькій областях і терористична війна в інших областях України. Перший етап цікавий тим, що агресор приховано, крок за кроком, формує на майбутньому театрі військових дій «п'яту» колону, яка повинна бути активізована в «день Д». Для цього спочатку потрібна певна соціальна база. І Україна тут не виняток: в кожній країні є окремі групи населення, здатні рекрутувати своїх представників у

оперативно-тактичний резерв агресора. На другому етапі, оскільки гармати ще мовчать, але агресор досягає свої тактичні і стратегічні цілі за рахунок масових соціальних дій і псевдодемократичних процедур, безпосередньо на театрі військових дій...

У монографії детально розглянуто соціальний склад «армії вторгнення» – так ми називаємо незаконні збройні формування, що діють проти ВСУ. Зокрема, змістовною виглядає таблиця 2.1 «Корпоративні суб`єкти м'якої сили» (С. 139-143). Також спростовується теза про те, що війна, по суті, є громадянською, аналізується терористична тактика з позиції філософії тероризму, властивого російській державній традиції.

Сьогодні російсько-українську війну піднято на глобальний рівень у тому сенсі, що світова спільнота поступово починає розглядати путінську Росію як головну загрозу миру і людству. Проте українці приречені на мужній і героїчний опір агресії поки що на самоті. Випробування вже гуртує українську політичну націю.

На жаль, особливої зацікавленості монографією І. Рущенка з боку Міністерства оборони України, СБУ, РНБОУ та інших компетентних державних інституцій не відчувається. Існує певне нерозуміння того, що битва ведеться не тільки збройними методами. Навесні 2014 року ми послідовно програвали – віддали Крим, допустили захоплення багатьох міст Донбасу лише тому, що у нас практично не використовувалася соціальна розвідка, не було розуміння суті гібридної війни. Росія цілеспрямовано готувалася до нападу з використанням «м'якої сили», а ми перебували в розслабленому стані. Потрібно виправляти становище. Принципово важливим місцем у монографії є рекомендації

щодо руйнування планів, структури і технологій гібридної війни.

На наш погляд, ця монографія має бути популяризована не лише в нашій країні, а й на Заході, а особливо в країнах Центрально-Східної Європи, де й досі панують спотворені російською пропагандою уявлення щодо подій в Україні протягом останніх трьох років.

Окремі фрагменти книги можуть бути використані для роботи з особовим складом Збройних сил України та добровольчих підрозділів, що беруть участь у бойвих діях. І може навіть, в ширшому контексті, для мобілізації всього українського суспільства для протидії російській агресії.

Не можна не погодитися з корифеєм вітчизняної політичної та безпекової думки Володимиром Горбуліним: «Ми повинні чітко розуміти, що для України воєнна загроза з боку Росії не зникне ніколи». Тож можна констатувати, що проти України ведеться повноцінна війна: «гібридна» за формою (особливо до літа 2014 р.), «асиметрична» за змістом. Проте має рацію відомий американський історик Тімоті Снайдер, який не вважає війну в Україні «гібридною».

Нинішнє поширене, але від цього не менш хибне, сприйняття ситуації як "затишшя" криє в собі небезпеку. Насправді ми спостерігаємо лише зміну парадигми розгортання цього довгострокового конфлікту. Формується тривожне відчуття "тиші перед бурею", особливо зважаючи на ту активність, яку продовжує проявляти Росія на території "ДНР/ЛНР". Війна, яка зараз відбувається на Сході України, – це не війна між етносами чи політичними

системами. Це війна між двома векторами майбутнього розвитку людської цивілізації, війна цінностей. Тому не варто сподіватися, що вона невдовзі закінчиться... Оманливе відчуття миру — один з інструментів гібридної війни. І про це варто пам'ятати всім!

TABLE OF CONTENTS

Lendel Myroslava, Svyezhentseva Oksana. Integration into the European Educational and Scientific Area on the Example of SHEI "UzhNU"'s International Cooperation	7
Todorov Ihor, Todorova Nataliya. The Geopolitical Project "Intermarium" and the Russian Aggression	27
Cherlenyak Ivan. Development of the Public and Political Responsibility Institutes as a Factor of Ukraine-EU Social and Cultural Integration	41
Artiomov Ivan. Innovative University as an Important Tool for Accessing the European Educational and Scientific Area	65
Dynys Georgiy. Contemporary Hybrid Armed Conflicts: Legal Aspects (the Case of Russian Federation's Aggression against Ukraine)	102
Hrubinka Ihor. Ways to Improve the Credit Support of Agricultural Enterprises in Ukraine in the Light of the Relevant International Experience	112
Dyuhovanets Olesya. The Impact of Economic Integration on Cross-Border Venture Funding	123
Klyap Marianna. To the Issue of Using Information Technology in Reforming the Ukrainian Education	144
Mendzhul Mariya. Restoring the Territorial Integrity of Ukraine under Conditions the Global Security Crisis	166
Soima Svitlana. Trade and Economic Cooperation between Ukraine and the EU	174
Shelemba Michailo. The Problems of Geopolitical Identity in the Electoral Area of Ukraine: Regional and Socio-Cultural Dimension	183

Shtuler Iryna. Military and Economic Security of Ukraine in a Modern Geopolitical Space	206
Grin Olexandr. International Legal Significance of Establishing the Border between the USSR and Czechoslovakia by the Soviet-Czechoslovak Treaty on Transcarpathian Ukraine on June 29, 1945	221
Kopynets Yuri. Legal Framework and International Instruments of Protecting the National Minorities' Rights	233
Mirela Maryna. Geopolitical Aspects of International Tourism Development in Ukraine	257
Dius Nataliya. Historiography, Essence, Methodological Foundations and Trends of Geopolitical Issues Development in Ukraine	274
Zub Svitlana. Migration as a Factor of Political Transformations in Europe: Implications for the Visegrad Countries and Ukraine	289
Ivanov Maxim. Some Aspects of the Legal Regime of Crossing the Ukrainian-Slovak Border by Near-Border Residents	298
Ivanova Mariya. State Governance of Higher Education and Global Trends and Challenges of the Age of "Knowledge Society"	311
Kornuta Ivan. The Geopolitics of the South China Sea: the Key Players' Interests	333
Khokhol Tetyana. Religious and Political Factors of the European Union's Contemporary Development	343
Todorov Ihor. A Book Review. I.P. Ruschenko. The Russian-Ukrainian Hybrid Warfare: a Sociologist's Opinion: a monograph. Kharkov: FOP Pavlenko O.G., 2015. - 268 p.	349

Наукове видання

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск 2 (17)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 20545-10345ПР,
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.*

Відповідальний редактор:
Кляп М.І.

Коректура: Середа Л.І., Алексеєва Т.М.
Технічна редакція: Іванова М.І., Корнута І.М.
Комп'ютерна верстка, обкладинка: Бродич А.І.

Підписано до друку 15.11.2016 р.
Гарнітура Palatino Linotype
Формат 60x84/16 Зам.№117
Ум.друк.арк. 20,92
Тираж 100 прим.

Оригінал-макет виготовлено
у редакційно-видавничому відділі
видавництва УжНУ «Говерла»

88015, м. Ужгород, вул. Заньковецької, 89
dep-editors@uzhnu.edu.ua

*Свідоцтво про внесення до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія Зт № 32 від 31 травня 2006 року*

Віддруковано: ТОВ «РІК-У»
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

Г36

Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 2 (17). /ред. кол.: І.В.Артьомов (голова) та ін. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2016. – 360 с.

ISSN 2078-1431

У збірнику наукових праць представлено результати наукових досліджень викладачів, співробітників та студентів УжНУ щодо сучасного геополітичного становища України. Проаналізовано актуальні політичні, економічні, правові та гуманітарні аспекти геополітики України.

УДК 327 (477)

ББК 66.011.3 (4 Укр)